

Бібліотека «Шкільного світу»
Заснована у 2003 р.

*Марина
Коновальчук*

**РОЗВИТОК
ТВОРЧОСТІ
МОЛОДШИХ
ШКОЛЯРІВ**

*Система
літературних
завдань*

Початкова освіта. Бібліотека

Київ
«Шкільний світ»
2010

УДК 37.016:784.6
ББК 74.268.53
К64

Автор: Марина Коновальчук, доцент кафедри педагогіки і методики початкового навчання Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка

Редакційна рада:
Т. Бишова, О. Кондратюк, М. Мосієнко —
канд. філол. наук, Г. Кузьменко, О. Шатохіна

Коновальчук М.

К64 Розвиток творчості молодших школярів : Система літературних завдань. — К. : Шкільний світ, 2010. — 120 с. — (Бібліотека «Шкільного світу»).

ISBN 978-966-451-000-1.

ISBN 978-966-451-421-4.

У посібнику розкрито питання творчого та літературного розвитку молодших школярів. Пропонований матеріал дасть змогу глибше осмислити поняття «дитяча творчість», «творча обдарованість», «літературно-творчі здібності», «умови творчого розвитку» тощо. Система літературних завдань, методики написання письмових творчих робіт є певним інструментарієм, що сприяє успішному розвитку творчих здібностей дітей.

Адресовано вчителям початкових класів, вихователям ГПД, керівникам гуртків, факультативів, студентам, батькам та усім, хто бажає відчинити віконце у Світ Творчості.

УДК 37.016:784.6
ББК 74.268.53

ISBN 978-966-451-000-1 (6-ка «Шк. світу»)
ISBN 978-966-451-421-4

© Коновальчук М., 2010
© ТОВ Видавництво «Шкільний світ»,
дополіграфічна підготовка, 2010

ЗМІСТ

Передмова	5
Розділ 1. ЛІТЕРАТУРНО-ТВОРЧИЙ РОЗВИТОК УЧНІВ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ І МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ	
Куди зникає світ дитячої творчості?	7
Що таке творчість?	10
Що таке художня творчість і чому вона так потрібна молодшим школярам?	15
Художньо-творчі та літературні здібності: зазирнемо всередину!	17
Система літературних завдань міжпредметного характеру	23
Завдання з розвитку емоційно-чуттєвого сприймання	28
Завдання з розвитку образного мовлення	29
Завдання з розвитку уяви	29
Завдання з розвитку творчого мислення	30
Завдання на завершення, створення та удосконалення творчих продуктів	31
Поради вчителям щодо використання системи завдань	35
Особливості використання системи завдань у 1—2-х класах	37
Фрагмент уроку читання	38
Особливості використання системи завдань у 3—4-х класах	42
Методика підготовчої роботи над написанням твору-опису з казковим сюжетом «Як їжачок осіннім лісом мандрував»	44
Методика створення казки за запропонованою назвою «П'ята пора року»	47
Розділ 2. СИСТЕМА ЗАВДАНЬ	
Підготовчий блок	
Завдання з розвитку емоційно-чуттєвого сприймання	
Завдання з розвитку слухового сприймання	51
Завдання з розвитку зорового сприймання	
Сприймання кольору	53
Сприймання форми	55
Завдання з розвитку тактильного, чуттєвого та емоційного сприймання	58
Завдання з розвитку образного мовлення	
Завдання на збагачення і активізацію словникового запасу учнів	
Робота над збагаченням активного словника, засвоєнням лексичного значення слова	62
Робота над синонімами	63
Робота над антонімами	64

Завдання на оволодіння засобами художньої виразності	
Робота над епітетами	64
Робота над образними висловами, порівняннями	66
Робота над переносним значенням слова	66
Завдання на оволодіння емоційною виразністю літературної мови	
Усвідомлення зв'язку звукового складу слова з його значенням	67
Співвідносність граматичної форми і значення слова	68
Зв'язок інтонації зі змістом	68
Завдання на ознайомлення з виражальними засобами поетичного слова	
Усвідомлення зв'язку ритмічної гармонії твору зі змістом	69
Розвиток чутливості до римування	70
Завдання з розвитку уяви	
Завдання з розвитку репродуктивної уяви	72
Завдання з розвитку творчої уяви	
«Оживлення» образів	73
«Перевтілення» в образ	74
Вільне фантазування	76
Завдання з розвитку мислення	
Завдання з розвитку асоціативного мислення	79
Завдання на смисловий і структурний аналіз тексту	
Визначення структури твору	81
Визначення головного	82
Формування емоційно-оцінних суджень	84
Завдання з розвитку творчого мислення	
Завдання на комбінування	85
Завдання на аналогію	85
Завдання на прогнозування	86
Завдання на виявлення нових зв'язків	89
Основний блок	
Завдання на завершення творчого продукту	89
Завдання на створення творчого продукту	94
Завдання на вдосконалення творчого продукту	112
Післямова. Як дитяча творчість стає життєтворчістю	113
Література	115

Передмова

Сьогодні особливо актуальною в освіті стає проблема створення умов для розвитку духовної та творчої особистості. Важливими рисами такої особистості, на нашу думку, є здатність до творчого сприйняття світу; соціальна активність та ініціативність; вміння висловити свої почуття, думки, дати оцінку побаченому, почутому; здатність до емпатії, розуміння позиції, поглядів іншого; потяг до самовдосконалення та самоосвіти протягом життя та ін.

Як відомо, проблема ця не нова, однак і досі залишається багато нерозв'язаних питань, а головне — школа так і не спрямувала вектор на нові пріоритети, проголошені в освіті. Як і раніше, основна частина дорогоцінного шкільного життя присвячена репродуктивній діяльності. Багато випускників виявляються безпорадними у розв'язанні нестандартних життєвих ситуацій, дехто потрапляє у полон примітивних задовольень та хімічних залежностей, що призводить до духовної порожнечі та втрати сенсу життя.

Мета представленого посібника — допомогти вчителю оволодіти певним інструментарієм розкриття творчого потенціалу дітей, розвитку їхніх художніх здібностей, зокрема літературних, стимулювання творчих інтересів, потреб та уподобань. Хоча досліджувана проблема торкається набагато глибших процесів — плекання людини духовної, творця нових цінностей культури, а не лише професійно компетентної особистості.

Сучасна школа має бути орієнтована на формування не тільки соціальної, а насамперед духовно-творчої активності дітей. Існує гостра потреба не в суб'єкті дії, а в суб'єкті духу (сенсу життя). Стає дедалі очевиднішою безпорадність методик навчання, спрямованих на засвоєння великої кількості знань. Важливішим є навчання здобувати знання, вміння використати їх у нестандартних ситуаціях, здатність висувати оригінальні ідеї, а головне — бути духовною, емпатійною людиною (згадаємо думку грузинського педагога Ш. Амонашвілі: що з того, що ми виховали бездуховного відмінника?).

Власний педагогічний досвід переконає, що творча діяльність у дитячі роки (літературна, образотворча, декоративно-прикладна тощо) — умова та засіб максимального розкриття творчих здібностей,

активізації емоційно-почуттєвої, комунікативної сфер, пізнавальних інтересів та духовного потенціалу школярів.

Сприятливі можливості для цілеспрямованого творчого розвитку учнів має, безумовно, початкова ланка освіти. Дітям 6—10 років від природи властива емоційність та чутливість до образних вражень, багатство та барвистість уяви, невтомна допитливість, відкритість на довкілля. Вони із задоволенням беруть участь у різних видах творчих завдань, схильні до фантазування, імпровізацій, однак без систематичної роботи над розвитком творчих здібностей високих результатів досягти складно навіть обдарованим учням.

Організація повноцінної творчої діяльності під час навчання у початковій школі сприятиме формуванню у дітей нового розуміння світу на основі холистичних і гуманістичних поглядів, інноваційних способів діяльності з метою збереження рівноваги «людина та природа», «людина та суспільство», «людина — людина» (Н. Бібік, О. Савченко). Ці думки, звісно, не нові, вони проголошувались багатьма вченими-гуманістами минулого, зокрема Г. Сковородою, К. Ушинським, С. Русовою, В. Сухомлинським та ін., однак зараз вони є особливо актуальними.

Запропоновані матеріали, на нашу думку, будуть корисними для вчителів початкових класів, вихователів ГПД, керівників гуртків художньо-естетичного циклу, студентів та магістрантів факультетів початкового навчання, а також батьків, які розуміють важливість виховання своїх дітей як майбутніх творчих особистостей.

Висловлюємо щиру подяку творчим учителям, які із задоволенням проводили апробацію завдань, ігор, міні-тренінгів, методик написання творчих робіт, представлених у посібнику, колегам, які висловлювали слухні поради, пропозиції, а також дітям — маленьким співавторам, робота з якими надихала на педагогічну творчість.

ЛІТЕРАТУРНО- ТВОРЧИЙ РОЗВИТОК УЧНІВ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ І МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

КУДИ ЗНИКАЄ СВІТ ДИТЯЧОЇ ТВОРЧОСТІ?

Усім нам відоме твердження про те, що кожна дитина — творець, тобто художник, поет, фантазер і винахідник. Дошкільники, молодші школярі — це переважно творчі особистості, що живуть у світі образів, почуттів і переживань, вирізняються безпосередністю сприймання, інтересом до всього нового і нестандартного, потягом до відображення та перетворення навколишньої дійсності. Цікавим є той факт, що ці самі характеристики притаманні талановитим та геніальним людям, які зробили свої відкриття, завдячуючи не стільки розвиненому логічному мисленню, скільки барвистій уяві, креативному оригінальному мисленню, багатому внутрішньому світу, інтересу до незвіданого (Леонардо да Вінчі, І. Ньютон, А. Ейнштейн, А. Камю, Ч. Дарвін та ін.). Саме вони стали рушіями прогресу, «першопрохідцями», «бунтарями», «революціонерами» в галузі мистецтва та науки і саме завдяки своїм якостям, здібностям змінили хід історії всього людства.

Чому ж дорослих творчих особистостей набагато менше, ніж творчих дітей? Куди зникає творчий вогник з віком? Чому школа — інститут, покликаний сприяти гармонійному становленню зростаючої особистості, її максимальній адаптації до умов сьогодення, — часто, навпаки, гальмує справжній розвиток школярів?

Причина криється здебільшого у так званій «освітній травмі». За даними психологічних та педагогічних досліджень (О. Кульчицька, Л. Масол, О. Мелік-Пашаєв та ін.), навчально-виховний процес у школі зорієнтований переважно на розвиток лівої півкулі мозку, яка, за теорією функціональної асиметрії мозку, забезпечує роботу раціонально-логічного мислення, обробляє інформацію алгоритмічно, лінійно. Це значною мірою знижує діяльність правої півкулі, яка відповідає за емоційно-образне, інтуїтивне, холістичне опрацювання інформації та забезпечує творчий характер мислення людини.

Обидві розумові стратегії — логічна і образна — тісно переплітаються, взаємодіють, але недооцінювання значення однієї з них призводить до однобічного розвитку особистості. Як результат — не стимулюється розвиток емоційно-чуттєвої сфери, інтуїції, натхнення, що є досить важливим для виховання особистості, здатної не тільки до відтворення, а й до творчості.

Ось чому в дитинстві ми — володарі чарівних, різнокольорових, як веселка, фломастерів, а після школи та ВНЗ у доросле життя приходимо з одноколірною стандартною ручкою у кишені... Ми відчуваємо значні труднощі у розв'язуванні завдань творчого типу, які так подобалися нам у дитинстві: «Намалюй свій настрій», «Створи проект будинку твоєї мрії», «Напиши казку про своє життя» тощо. У дорослому віці ми здивовано розуміємо, що мислимо стандартно, за інерцією, нам легше виконувати одноманітну діяльність, аніж створювати щось нове. Водночас сьогодні все більше і більше пропонує нам завдань відкритого типу, з яких і складається все наше життя.

Отже, творча особистість має нестандартне самостійне мислення, багатий духовний світ, уміє пізнавати, бачити навколишнє середовище, створює щось нове, оригінальне, неповторне. Щоб допомогти становленню такої особистості в умовах загальноосвітнього навчального закладу, необхідно створити належні педагогічні передумови для розкриття індивідуальних особливостей кожного учня, задоволення пізнавальних потреб та інтересів, використовувати особистісно орієнтований підхід до організації педагогічного процесу задля ефективного навчання, розвитку та виховання кожного учня.

Ці важливі положення проголошені в усіх нормативних документах нашої сучасної системи освіти. Слід зазначити, що позитивні зміни в системі освіти наразі очевидні: посилення творчої складової її змісту, проголошення особистісно орієнтованого підходу до дітей, інтеграція різних видів творчої діяльності, розробка компетентнісного підходу

до навчання тощо. Однак існує ще низка проблем, певних граней педагогічної теорії і практики, що потребують шліфування, а то і повної трансформації.

До того ж на практиці дуже часто спостерігаємо іншу картину. Саме школа нерідко гальмує процес становлення творчої особистості: дає великий обсяг непривабливої для дитини інформації, використовує репродуктивні методи навчання, привчає до шаблонності у виконанні завдань, що призводить до спаду енергетичного тону дитини, занурення у дрімотний стан та зниження активних процесів мислення, зокрема творчих. Будь-яка спонтанність жорстко критикується, від дитини вимагають патологічної слухняності та відповідності шаблонам «гарного учня». Такі «гарні учні» дуже подобаються більшості вчителів — вони «зручні у користуванні», покірні, не ставлять зайвих запитань, не проявляють глибоких почуттів, у них немає проблем, вони в усьому добрі виконавці. Єдина проблема таких «зручних дітей» — їхня безпорадність та непристосованість до сучасного стрімкого, швидкозмінюваного світу, до якого успішно адаптуються та який, власне, творять лише самостійно мислячі, творчі особистості.

У чому все ж таки полягає справжня місія школи? Чи то бути зручною для вчителів майстернею з вирощування середніх учнів, що діють за стереотипами, інерцією, володіють величезною кількістю інформації (яка, до речі, кожне десятиліття катастрофічно застаріває), чи бути все ж таки справжньою Майстернею Гуманності, Творчості та Самореалізації для жителів цілої планети під назвою Школа?

Відповідь очевидна. Справжня місія школи — щире прагнення сприяти щасливому перебігу дитинства, турбота про духовний внутрішній світ дитини, максимальна допомога у пізнанні навколишнього світу та себе в цьому світі, розвиток творчих здібностей для того, щоби дитина оволоділа найвищим мистецтвом — мистецтвом життєтворчості, талантом змінювати на краще своє життя та життя своєї країни.

ЩО ТАКЕ ТВОРЧІСТЬ?

*Творчість — це спалах, це вогник натхнення,
Янгола білого дотик крила,
Слово невимовне, сяйво незвідане,
Всесвіту музика й думки стріла.
Творчість — це море, безкрає і тепле,
Гойдає, як човник, людські почуття,
Фарби художника й рими поета
Мозайку творять земного буття.
Творчість — веселка, що світ обіймає,
Гуляє щаслива по ній дітлашня,
Квіти фантазій на полі таланту
Зростають в прекрасне майбутнє щодня...*

Історія розвитку всього людства — це послідовність творчих актів створення духовних і матеріальних цінностей індивідуального та суспільного значення. Творчий (інтелектуальний та художній) потенціал людей є рушієм прогресу суспільства. Уявімо на мить, що творчість зникла, — і враз постає картина рутинної діяльності, яка призупиняє процес розвитку кожної особистості й людства в цілому.

Питання про сутність творчості та творчої особистості, їх особливості, механізми творчого процесу, виявлення і розвиток творчої обдарованості ще й сьогодні недостатньо вивчені. Та все ж таки дуже хочеться наблизитись до усвідомлення «таємниць» цього незрозумілого феномену.

Дослідження питань творчості, таланту, геніальності, здібностей та обдарованості сягає своїм корінням сивої давнини — над ними міркувало багато видатних вчених, митців ще за часів Давньої Греції. З грецької «талант» перекладається як вага, міра, рівень здібностей. Видатний філософ Аристотель вважав, що талант — це природний дар, природна здібність людини до успішного виконання справи. Платон у праці «Світова душа» стверджував, що в основі творчості лежать два її різновиди — людська і Божа, і людська творчість залежить від Божої іскри. Отже, інтуїція, натхнення, талант, за Платоном, — дар Божий.

У християнській філософії Середньовіччя розуміння творчості беззаперечно пов'язане з розумінням Бога, який вільно творить світ,

людина ж у своїй творчості мовби постійно звернена до Бога і обмежена ним.

В епоху Відродження акцент з розуміння творчості як божественного акту зсувається до самої людини як самостійного творця і починаються антропологічні дослідження різних аспектів творчого процесу.

Фрідріх Шеллінг вважав, що генії — найбільш обдаровані люди — творять ніби в стані натхнення, інтуїтивно, неусвідомлено, подібно до того, як творить природа. Зігмунд Фрейд і його прихильники теж зараховують творчість до сфери несвідомого і стоять на позиціях її несумісності з раціональним пізнанням. А Чезаре Ломброзо — італійський антрополог, лікар — висунув припущення, що генії — це ненормальні хворі люди.

Представник української філософської думки Григорій Сковорода та письменник Іван Франко відстоювали безмежні можливості людського пізнання, силу людського розуму. Г. Сковорода стверджував, що від природи в людині закладені великі творчі можливості і потрібно лише створити умови для їх розвитку.

Пізніше думки про віру в величезний потенціал людини та важливість створення умов для його розкриття лунали з вуст багатьох українських педагогів — К. Ушинського, О. Духновича, С. Русової та ін. Зокрема, цю ідею розвинув і впровадив у практику початкової школи наш славетний педагог В. Сухомлинський, який казав: «...щоб заграла поетична струна, щоб відкрилось джерельце творчості, її треба вчити спостерігати, помічати численні відношення між речами, явищами» (Вибрані твори: в 5-ти т. — Т. 5. — С. 341).

Нині узагальненим є твердження про те, що «творчість» — це продукт людської діяльності, що породжує якісно нові матеріальні й духовні цінності суспільного або індивідуального значення (В. Андреев, Г. Балл, Дж. Гілфорд, О. Леонтьєв, І. Лернер, В. Моляко та ін.). Поширеною серед науковців є думка про те, що творчість — це процес формування нових комбінацій зі старих елементів. Однак, дотримуючись аксіологічного підходу до розуміння творчості, вважаємо, що поза ціннісним аспектом творчість утрачає сенс. Її значущість — у позитивній продуктивності, що є головним стрижнем усіх творчих пошуків письменників, митців, учених.

Дослідники дитячої художньої творчості й обдарованості стверджують, що дискусійними залишаються питання про співвідношення логічних та інтуїтивних процесів у творчій діяльності, про домінуючу роль задатків та соціального середовища у становленні і розвитку творчої обдарованості тощо (Н. Лейтес, О. Мелік-Пашаєв, В. Салеев та ін.).

Повсякденне життя доводить, що у складних сучасних умовах, які постійно змінюються, найкраще орієнтується, приймає рішення, працює людина творчо обдарована, гнучка, здатна до генерування і використання нових ідей та задумів, нових підходів. Отже, характерними ознаками *творчої особистості* є емоційна зрілість, висока адаптивність, врівноваженість, оптимізм.

Однак існують і протилежні дослідження. Інша точка зору вчених полягає у тому, що творчі люди схильні до психічного виснаження, їм властиві граничні емоційні стани, низька адаптивність, висока тривожність (В. Дружинін).

Виявлено, що творчий процес містить деякі закономірні риси, що робить його певною мірою логічним явищем. Разом з тим будь-який творчий акт визнається унікальним. Такі суперечності у дослідженні творчості не є рідкістю. Подібні алогізми належать до так званих «таємниць творчості», про які висловлювались мислителі всіх часів та епох.

Слід зазначити, що думки більшості дослідників збігаються в одному — механізм творчого процесу полягає у єдності першосигнального (інтуїтивного, оригінального, неусвідомленого) та другосигнального (логічного, рефлексивного, усвідомленого) компонентів, тобто наголошується на єдності раціональних та ірраціональних процесів (М. Бахтін, М. Бердяєв, Л. Виготський, П. Енгельмейєр, Д. Овсянико-Куликовський, О. Потебня та ін.).

Сучасні філософські, психологічні дослідження торкаються також питань про «божественну» природу творчості як прояв інсайту, осяяння, проникнення в інший вимір нашого буття, які суперечать загальноприйнятим ідеям, концепціям, постулатам, побудованим у контексті матеріалістичного світогляду. Цікавим є той факт, що корінь українського слова *обдарованість* «дар» орієнтує на те, що людині для її психіки, тіла дано кимось (Богом, Природою) щось позитивне, отримання чого не потребувало зусиль, те, що призводить до успіху у виконуваній діяльності.

Досить оригінальними і «креативними» є думки щодо сутності творчості та творчої діяльності східного мислителя Ошо, висловлені ним у праці «Творчість. Вивільнення внутрішніх сил». Наведемо кілька його тверджень.

- Творчість — це насамперед любов до того, що ти робиш.
- Творчість — це завжди ризик. Творчі люди — хоробрі. Вони не бояться бути несхожими на інших. Вони ризикують і створюють те, чого раніше не було.

- Не кожен здатний бути музикантом, поетом, художником, та кожний може бути творцем своєї душі.
- Додай творчості до кожної своєї дії, справи, і тоді життя стане осмисленим і цікавим.

Справді, творча людина — активний учасник життя, а не тільки його глядач. На жаль, середньостатистична людина переважно є пасивною — вона дивиться телевизор, читає газети, добре, якщо інколи споглядає твори мистецтва, ходить до театру, кіно. Так, у внутрішньому світі людини йде копітка робота — вона співпереживає, накопичує враження, слухає, бачить, спостерігає, якоюсь мірою є співтворцем, проте лише частково. Тільки тоді, коли людина вчиться бути по-справжньому вільною і творчою, вона стає творцем життя.

Саме на цьому наголошує сучасна концепція *педагогіки життєтворчості*. У ній утверджується розуміння життя як акту творчості, коли особистість розробляє і здійснює свій життєвий проект і несе відповідальність за свою особисту долю (Р. Ануфрієва, І. Єрмаков, В. Повзун, Л. Сохань та ін.). Щоб стати творцем власного життя, навчитися пізнавати навколишній світ, адаптуватися до непростих умов сьогодення, необхідно мати розвинені творчі здібності. Здатність до самостійного творчого життя формується поступово і ґрунтується на розкритті творчого потенціалу дитини, її саморозвитку. А для цього необхідно створити оптимальні умови для духовно-творчого розвитку ще в дитячому садку та початковій школі.

Отже, ще раз з'ясуємо сутність поняття, якими будемо оперувати, розглядаючи проблему творчого розвитку дітей: творчість, творча обдарованість, задатки, здібності, талановитість, геніальність.

Творчість — надзвичайно складна форма людської активності, що породжує якісно нові матеріальні й духовні цінності суспільного або індивідуального значення. Ознаками творчості є зв'язок інтуїтивного і логічного; відчуття натхнення, бажання творити; діалектична єдність продуктивної і репродуктивної діяльності, усталеного і нового; позитивна цінність результатів. Творчість — необхідна умова людського існування. З одного боку, вона є оптимальною формою глибокої реалізації індивідуальності, з іншого — необхідною умовою соціального прогресу.

Задатки — це вроджені анатомо-фізіологічні особливості нервової системи, мозку. Вони становлять основу розвитку здібностей.

Здібності — це індивідуально-психологічні особливості конкретної людини, завдяки яким успішно виконується та чи інша продуктивна діяльність.

Обдарованість — це якісно своєрідне поєднання здібностей, що є запорукою успішного виконання конкретної діяльності. Творча обдарованість (креативність) — рівень розвитку творчих здібностей, функція цілісної особистості, яка залежить від комплексу її психологічних характеристик. Високі показники креативності у дітей не гарантують їхніх творчих досягнень у майбутньому, а лише вказують на можливість таких досягнень за наявності високої мотивації до творчості та оволодіння необхідними творчими вміннями.

Талановитість — це високий рівень розвитку здібностей, передусім спеціальних, тобто таких, які дають змогу успішно виконувати певну діяльність: літературну, музичну, сценічну тощо. Поняття «талант» слід використовувати, лише аналізуючи професійну діяльність у мистецтві, а також вживати для оцінювання принципово нових, позначених оригінальністю і самобутністю підходу художніх творів.

Геніальність — це найвищий рівень розвитку здібностей, який визначає появу творів, що мають історичне значення в житті суспільства, засвідчують нову епоху в розвитку культури.

Усі ці теоретичні міркування необхідні для того, щоб глибше розібратися у проблемі розвитку дитячої творчості, адже неможливо ефективно розвивати те, сутності чого ми не усвідомлюємо.

ЩО ТАКЕ ХУДОЖНЯ ТВОРЧІСТЬ І ЧОМУ ВОНА ТАК ПОТРІБНА МОЛОДШИМ ШКОЛЯРАМ?

Якщо поміркувати, для чого потрібна творчість, то відповідь буде очевидною. По-перше, творчість — це засіб власного духовного розвитку особистості, це можливість робити кожен день життя цікавим і неповторним. По-друге, творчість — це рушій прогресу. Отже, якщо ми навчимо дітей бути творцями, то розв'яжемо багато проблем одночасно — починаючи від культурного і технічного зростання нації і завершуючи соціальною сферою (боротьба з наркоманією, алкоголізмом тощо), адже дитина відкриває для себе цілий світ, який набагато цікавіший за той, що пропонують хімічні стимулятори.

Особливий інтерес сучасних дослідників становить проблема *художньої творчості*, оскільки вона інтегрує креативний, естетичний та духовний напрями розвитку особистості в одній площині — художньо-творчій, що дає широкі можливості для повноцінного виховання зростаючого покоління.

Слід підкреслити, що дослідники *художньої творчості* (літературної, образотворчої, музичної, театральної тощо) А. Адаскіна, О. Мелік-Пашаєв, З. Новлянська, Н. Чубук та ін. наголошують на її суттєвих відмінностях від інтелектуальної творчості. Специфіка досліджень художніх творчих здібностей дітей полягає у тому, що увагу привертають не тільки вміння дитини генерувати ідеї, гнучкість поводження з ними, оригінальність продуктів її творчості, як у дослідженні загальних творчих здібностей, а насамперед те, яким неповторним емоційно-ціннісним та асоціативним змістом наповнює автор свій твір.

Однак є і спільні риси між науковою та художньою творчістю, зокрема, це важлива роль уяви, фантазії у цих видах творчої діяльності. Ще видатний англійський хімік XVIII століття Дж. Прістлі (який відкрив кисень) запевняв, що справді великі відкриття, до яких «ніколи не додумався б розсудливий, повільний і боязкий розум», здатні робити тільки вчені, які дають повний простір своїй уяві.

Визначаючи естетичний потенціал художньої творчості, слід враховувати, що жодна сфера людської діяльності не має такої глибини емоційного впливу на людину, як мистецтво, що за кожним визначним твором постає яскрава і самобутня особа митця, розумом, почуттям, волею якого створене все те прекрасне, над чим безсилий час.

Поняття «художня творчість» охоплює весь процес роботи митця незалежно від конкретного виду мистецтва і стосується художньої діяльності письменника і композитора, художника і актора. Адже представники кожного конкретного виду мистецтва (літератури, живопису, скульптури, кінематографії тощо) вирішують спільне завдання — художньо освоюють та відображають об'єктивну дійсність.

Серед усіх видів художньої творчості особливе місце посідає *літературна*, що пояснюється унікальною роллю мовлення у життєдіяльності окремої людини і людства в цілому. Незважаючи на це, про неї рідко говорять, вживаючи термін «художня творчість», роблячи акцент переважно на таких видах творчості, як музика, декоративно-прикладне мистецтво, театр тощо.

Літературна творчість дітей — складання казок, оповідань, віршів, сценаріїв, діалогів тощо — визначається науковцями як самостійний, специфічний та унікальний вид художньої творчості, що втілюється у процесі мовлення. Він характеризується проявом бажання і здібностей, за висловом В. Сухомлинського, «сказати своє слово», виразити своє світобачення через художній текст.

Літературно-творча діяльність молодших школярів — це спеціально організована, зумовлена мотивацією діяльність, в якій через створення різних типів текстів відповідно до літературно-мовленнєвих норм дитина відображає почуття, уявлення, враження, образи уяви, що виникли під час сприймання докільля, читання художніх творів тощо.

У педагогічному аспекті важливим є те, що літературна творча діяльність сприяє вихованню емоційно-ціннісного ставлення до світу як особистісної характеристики, яка передбачає здатність людини бути співпричетною до духовного світу іншого. Літературна творчість у дитинстві є не самоціллю, а насамперед засобом духовно-творчого розвитку, важливою умовою всебічного гармонійного розвитку зростаючої особистості.

ХУДОЖНЬО-ТВОРЧІ ТА ЛІТЕРАТУРНІ ЗДІБНОСТІ: ЗАЗИРНЕМО ВСЕРЕДИНУ!

Здібності традиційно поділяють на *загальні* та *спеціальні*. Творчі здібності належать до загальних, оскільки виявляються у багатьох видах діяльності на тому чи іншому рівні. Літературні, музичні, образотворчі, акторські здібності є спеціальними і характеризуються як система властивостей особистості, що допомагає досягти високих результатів у певній спеціальній галузі діяльності — музичній, образотворчій, літературній тощо. Як стверджує психолог Л. Венгер, різниця між спеціальними та загальними здібностями відносна: загальні творчі здібності закладені в основі спеціальних здібностей і є однією з головних умов розвитку останніх.

Стосовно молодшого школяра, основною сферою діяльності якого є навчання, недоцільно різко протиставляти загальні та спеціальні здібності. В умовах загальноосвітньої школи формуються переважно загальні здібності, однак на тлі різних навчальних предметів відбувається спеціалізація процесу навчання, коли специфіка навчального предмету визначає і спрямовує розвиток багатьох спеціальних здібностей (Л. Венгер, В. Крутецький, Н. Лейтес, Б. Теплов, В. Ягункова).

Художньо-творчі здібності трактуються дослідниками як здатність до творчості засобами художніх образів. Це сукупність певних психічних властивостей, які забезпечують у своїй єдності максимальну самореалізацію дитини у процесі художньо-творчої діяльності.

У розумінні художньо-творчих здібностей як «ансамблю властивостей особистості» необхідним є знання структури цієї інтегральної якості: які компоненти є провідними, якою є їх ієрархія. Без цього неможливо зрозуміти, як розвиваються окремі структурні елементи з віком під впливом навчання, як правильно оцінювати здібності та впливати на процес їх розвитку.

У структурі художньо-творчих здібностей є утворення, які забезпечують «профіль», специфічність певної художньої діяльності (образотворчої, літературної), і є утворення, що формуються як «родові» якості, загальні для будь-якої художньо-творчої діяльності.

Таким чином структури літературних, музичних, образотворчих та інших різновидів художніх здібностей матимуть спільне ядро та свої специфічні риси.

Розглянемо спочатку структуру художньо-творчих здібностей молодших школярів.

У психологічній літературі традиційно підкреслюється тісний взаємозв'язок між творчими здібностями і *потребами, емоціями, нахилами, інтересами* (В. Андреев, Г. Балл, Н. Лейтес, О. Лук, В. Моляко). Тому розвиток здібностей передбачає цілеспрямоване формування мотивів діяльності учнів. Отже, розглядаючи творчі здібності до певної діяльності як цілісну властивість особистості, більшість дослідників виділяють у ній серед інших компонентів *мотиваційний*.

Грунтуючись на дослідженнях мотивації творчої та навчальної діяльності школярів, представлених українськими дослідниками В. Андреевим, Н. Бібік, О. Савченко, З. Юрченко, О. Яковлевою та ін., можна виділити у структурі мотиваційного компоненту художньо-творчих здібностей молодших школярів *зовнішні та внутрішні* мотиви.

Зовнішні мотиви безпосередньо не пов'язані з діяльністю, але впливають на її успішність (довіра до вчителя; прагнення отримати гарну оцінку, похвалу дорослих, позитивний відгук від слухачів, глядачів тощо).

Внутрішні мотиви пов'язані безпосередньо із самим процесом художньо-творчої діяльності, її результатами (схильність до занять художньою творчістю, бажання висловитися, поділитися враженнями, допитливість, творчий інтерес, почуття захопленості, емоційний сплеск тощо).

У молодших школярів внутрішні мотиви переважно залежать від зовнішніх. Крім того, внутрішня мотивація молодшого школяра нестійка, інтерес виявляється насамперед до результату. Вольові зусилля до подолання труднощів, наполегливість у досягненні мети, завершенні творчого продукту учні виявляють залежно від ситуації: цікаве завдання; приваблива, внутрішньо хвилююча тема творчої роботи, підтримка дорослих, товариша, орієнтація на слухачів тощо.

Попри це, головну роль у мотиваційному компоненті художньо-творчих здібностей молодшого школяра відіграють саме внутрішні мотиви: схильність до занять художньою творчістю, бажання поділитись враженнями, допитливість, творчий інтерес. Вони за умови належної організації творчої діяльності у більш дорослому віці можуть перетворитися на стійкі

мотиваційні утворення: потребу втілювати власні переживання у художній формі; бажання зайняти авторську позицію у мистецтві; прагнення самовираження, самопізнання та пізнання інших.

Мотиваційний компонент художньо-творчих здібностей кожної дитини глибоко індивідуальний та має складну ієрархічну структуру: одні мотиви посідають відносно стійке домінантне місце, інші — підпорядковане. Художньо обдаровані діти характеризуються тим, що в основі їхньої діяльності переважають мотиви (потяги, бажання, схильності, інтереси, потреби), безпосередньо пов'язані з її змістом. Художня діяльність, яка виконується не для отримання гарної оцінки, не для того, щоб перемогти на конкурсі, а тому, що хочеться «перекладати життя своє у художні образи», висловлюватися засобами художнього слова, обов'язково пов'язана з роботою центру позитивних емоцій, збільшує енергетичний тонус, оперативний енергопотенціал людини (О. Кочерга, В. Чудновський, В. Юркевич).

Отже, мотивація, зацікавленість художньою діяльністю — провідна характеристика художньо обдарованої дитини. Мотиваційний компонент здібностей відіграє роль своєрідного центру, який організовує художньо-творчі здібності в єдину структуру на особистісній основі саморуху.

Розглянемо *інструментальну складову художньо-творчих здібностей молодших школярів*.

На основі досліджень О. Мелік-Пашаєва представимо інструментальну складову художньо-творчих здібностей особистості молодшого школяра у вигляді ієрархії трьох компонентів: *емоційно-ціннісного, креативного та спеціального*.

І. Емоційно-ціннісний компонент — емоційно-ціннісне ставлення особистості до світу (цілісне художньо-чуттєве сприймання, художня спостережливність, емоційна вразливість, увага до внутрішнього світу інших, здатність до співпереживання). Художнє сприймання, спостережливність передбачають свіжість погляду на навколишню дійсність, поетичну зіркість. У поєднанні зі здатністю до емпатії ці якості утворюють інтегративну емоційно-ціннісну характеристику особистості. Сам автор спочатку невиразно уявляє зміст, образи, задум. Лише за умов розвиненої довірливої уяви, образного мислення можлива їх конкретизація та матеріалізація. Таким чином, школяр буде здатний створити художній образ, якщо він, крім емоційно-ціннісного ставлення до світу, має здібності створювати нові образи, сюжети.

II. Креативний компонент — здібності до створення образів (творча уява, художньо-образне та асоціативне мислення). Творча уява характеризується, по-перше, довільністю, по-друге — достатньо багатим запасом вражень від навколишнього світу, по-третє — свободою і гнучкістю у використанні цього запасу вражень і, нарешті, у його підпорядкуванні емоційно-ціннісному ставленню до світу. Уява породжує оригінальні образи з матеріалу попередніх вражень, а мислення встановлює істотні зв'язки в середині нього.

Для того щоб художній задум, створений учнем за допомогою уяви та мислення, успішно реалізувався в художній формі, необхідними є спеціальні якості.

III. Спеціальний компонент — якості, що сприяють оволодінню засобами певного виду мистецтва (літературного, музичного, кінематографічного тощо). Спеціальними якостями, уміннями та навичками, необхідними для літературної творчості, є чутливість до слова, відтінків його значень, звукових якостей; багатство словникового складу; поетичний слух; навички римування; володіння засобами художньої виразності тощо. Якостями, важливими для образотворчої діяльності, є розвинений окомір, відчуття кольору, відчуття симетрії; для музичної діяльності — чуття ритму, музичний слух тощо. Цінним продуктом художньо-творчої активності школяра є така художня форма, в якій відчувається нерозривний, безпосередній зв'язок образів з думкою, почуттями. У творах, де художні засоби мають «емоційний ореол», образи стають психологічно насиченими, ніби зітканими з почуттів, їх виплесків, переливів, трансформацій.

Запропонована схема дає змогу охарактеризувати будь-яку художню обдарованість, оскільки мотивація, емоційно-ціннісне ставлення до світу та креативність необхідні і поету, і художнику, і музиканту, і актору тощо. Зміст останнього компоненту інструментальної складової буде змінювати свою предметну спрямованість залежно від виду досліджуваних здібностей — літературних, образотворчих, музичних, театральних тощо. У схемі 1 представлено структуру літературно-творчих здібностей (ЛТЗ) молодших школярів.

Перший компонент (див. схему 1) — це, власне, внутрішня сутність особистості, другий — загальні творчі здібності особистості, третій охоплює спеціальні художні здібності, якості. Така ієрархія рівнів пояснюється тим, що в художній творчості, як визначають дослідники В. Глоцер, Г. Кудіна, В. Левін, З. Новлянська, Н. Чубук, головну роль відіграє емоційно-ціннісне ставлення особистості. Перші два рівні

Структура літературно-творчих здібностей

є провідними, загальними для всіх видів мистецтва, останній рівень специфічний саме для мистецтва слова.

Зокрема, дослідник літературної творчості дітей В. Левін підкреслює, що стратегічне завдання керівництва літературним розвитком молодшого школяра полягає в тому, щоб сформувати у нього прагнення спілкуватися засобами художніх образів. Цей провідний інтегративний мотив літературної творчості, що має здебільшого внутрішні характеристики, ми визначаємо як *художньо-комунікативний мотив*. Його формування в учнів початкових класів є необхідною умовою успішного розвитку їхніх літературно-творчих здібностей.

Водночас учитель має впливати як на зовнішні (цікаве завдання, похвала, представлення роботи на виставці), так і на внутрішні мотиви (прагнення передавати враження від навколишнього світу засобами художніх образів). Лише за таких умов можливі суттєві зрушення у розвитку художньо-творчих здібностей молодших школярів.

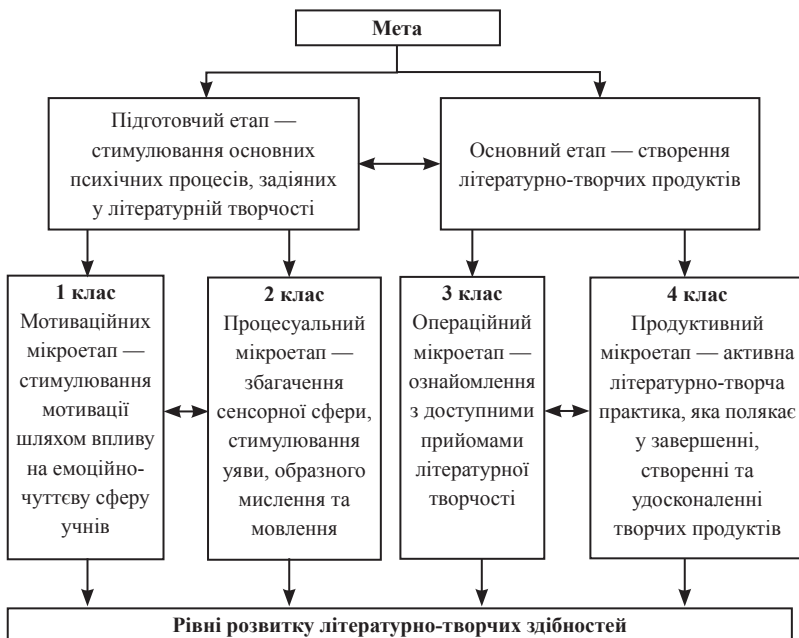
Тепер, коли розглянуто структуру художньо-творчих здібностей, можна цілеспрямовано та комплексно впливати на кожен з компонентів з метою підвищення загального рівня розвитку здібностей школярів.

СИСТЕМА ЛІТЕРАТУРНИХ ЗАВДАНЬ МІЖПРЕДМЕТНОГО ХАРАКТЕРУ

Цілеспрямований розвиток літературно-творчих здібностей (ЛТЗ) молодших школярів досягається шляхом залучення їх до активної літературно-творчої практики. Реалізувати це у навчально-виховному процесі початкової школи можна, якщо вчитель упроваджуватиме на різних уроках систему завдань, що мають на меті поетапний розвиток усіх складових літературно-творчих здібностей учнів (див. схему 2).

Схема 2

Модель розвитку літературно-творчих здібностей молодших школярів

Така система завдань розроблена й успішно апробована протягом 2002—2010 рр. у сільських та міських школах Чернігівської області, зокрема: Чернігівських ЗОШ І—ІІІ ст. № 4, ЗСШ І—ІІІ ст. № 12, ЗОШ І—ІІІ ст. № 29, ЗСШ І ст. № 36; ЗОШ І—ІІІ ст. № 4 м. Корюківки; Радянськослобідської ЗОШ І—ІІІ ст.; Київської ЗОШ І—ІІІ ст. Чернігівського району. Програму «Світ творчості», ядром якої є система літературних завдань, було впроваджено у процесі факультативної роботи ЗСШ № 12 та ЗОШ № 29 м. Чернігова, а також у роботі Центру дитячої творчості МДЦ «Артек» та Студії творчого розвитку дошкільників «Ельф».

Як ми вже зазначили, мета системи завдань полягає у розвитку всього компонентного складу літературно-творчих здібностей, а саме:

- емоційно-ціннісної сфери;
- творчої уяви, образного мислення;
- художньої спостережливості;
- чутливості до слова, до розрізнення відтінків його значень, багатства словникового запасу;
- поетичного слуху, володіння засобами художньої виразності тощо.

Система завдань спрямована й на активізацію таких якостей, як воля, увага, мислення, пам'ять, мовлення, пізнавальна активність та самостійність учнів.

У системі завдань усі складові елементи взаємопов'язані та утворюють цілісну структуру, спрямовану на створення найбільш сприятливих умов для розвитку літературних і загальних творчих здібностей молодших школярів. У змісті завдань відображено різну за своїм характером діяльність (репродуктивну, частково-пошукову, творчу), враховано принцип зростаючої складності.

Запропонована система завдань з розвитку літературно-творчих здібностей учнів початкових класів має *міжпредметний характер*, тобто, незважаючи на виділення провідної діяльності — літературно-творчої, у завданнях задіяно вплив різних видів мистецтва.

Як відомо, елементи художньої мови мистецтв мають спільні риси: композиція, пластика, ритм, зображальність, співвідношення частин та цілого, контрастність, гармонійність чи дисонанс тощо. Така взаємна спорідненість мистецтв забезпечує можливість здійснення інтегрованого підходу до розвитку творчих здібностей молодших школярів, літературно-творчих зокрема. Завдання міжпредметного характеру сприяють усебічному поліхудожньому вихованню, активізують міжсенсорні

образні асоціації молодших школярів, виховують розуміння багатогранності життя, полікультурності світового простору (Л. Масол).

Літературно-творчому розвитку молодшого школяра сприяють різні види мистецтва. Під впливом музики виникають глибокі емоції і настрої: радість, захоплення, сум, смуток, натхнення та загальний душевний підйом. Музика розвиває уяву, образне та асоціативне мислення, впливає на всі сфери духовного життя дитини, спонукає до творчості, викликаючи великий спектр різноманітних емоцій.

Образотворче мистецтво дає можливість дитині всебічно сприймати зорові образи. У взаємодії з точним, образним словом вони дають емоційно-образну основу для дитячого мовленнєвого фантазування.

На основі інтеграції мистецтв виділяється ще один вид мистецтва — *синтетичне мистецтво*, до якого належать акторська гра, театр, кіно, цирк та інші. *Театральне мистецтво* своїм образним змістом дає знання життя в доступній для дитини формі, формуючи не тільки естетичні, а й моральні та інтелектуальні почуття, розуміння перших моральних абстракцій. Цікавою і привабливою творчою діяльністю для дитини на різних уроках є драматизація, інсценізація, читання за ролями, що здійснює комплексний вплив на розвиток літературно-творчих здібностей молодших учнів.

Особливо близька дітям молодшого шкільного віку художньо-творча діяльність у галузі *декоративно-ужиткового мистецтва* завдяки своїй різноманітності, доступності, близькості до домашнього середовища, поєднанню красивого й корисного. Вона сприяє вихованню естетичного ставлення до побуту, праці, інших сфер людської життєдіяльності, викликає потребу в естетично-художньому наповненні навколишнього середовища, єдності матеріальної та духовної культури, бажання продовжувати народні традиції. Тому з особливим задоволенням діти виконують завдання на створення святкових листівок та вчать писати образні поетичні привітання, адресовані рідним, близьким людям, друзям.

Розвиток комп'ютерної техніки сприяв виникненню нових мистецтв — *комп'ютерної графіки*, а також створенню «*віртуального мистецтва*», в якому імітується вплив зовнішніх стимулів на всі інформаційні канали людини (зір, слух, тактильні відчуття тощо). Тому можна виконувати творчі завдання з розвитку уяви, творчого мислення з використанням ІКТ-супроводу, якщо школа має для цього відповідні умови (комп'ютерний клас, мультимедійний екран тощо).

Сучасні вчені В. Личковах, Л. Масол, В. Тименко та ін. переконані, що педагогічна інтеграція буде відбуватися і надалі швидкими темпами,

оскільки інтегративні процеси в освіті детерміновані інтегральною сутністю самої людини, а отже, є людиноцентрованими. Глибинна єдність світу, де все — живе і неживе, матерія і дух, людина і суспільство — є єдине ціле і органічно взаємодоповнюється, очевидна, отже, інтеграція є важливою умовою розвитку цивілізації (Л. Масол).

Нині у мистецтві спостерігається активний рух від «моно» до «полі» (полікультурність, «мозаїчність» світу), відбувається подальша інтеграція окремих видів мистецтв — існування кольоромузики, комп'ютерної графіки, сучасних експериментів у галузі відеотехніки (В. Личковах). Безумовно, у майбутньому художні синтетики збагатять усе життєве середовище, створять естетосферу цілісної гармонійної людини.

Базуючись на цих сучасних положеннях, до системи завдань було введено різні інтегровані завдання, що передбачають синтез кількох видів творчої діяльності. Зокрема, прочитати вірш та дібрати до нього кольори; передати характер руху мелодії лініями й описати це словесно; дібрати відповідну до музичних образів-настроїв твору кольорову гаму в живописних композиціях; описати почуття за допомогою кольору; описати образ звука; створити музичні образи (інтонації, ритми, «звукові плями»), які б характеризували героїв казки чи оповідання, або малюнки, що передають ідеї або настрої віршів; проілюструвати фрагменти літературних або музичних творів; намалювати ескізи декорацій та костюмів до театральної вистави та багато іншого.

Відповідно до етапів розвитку літературно-творчих здібностей молодших школярів ми виділяємо два блоки у змісті системи завдань: I — підготовчий та II — основний (див. схему 3).

Завдання I блоку:

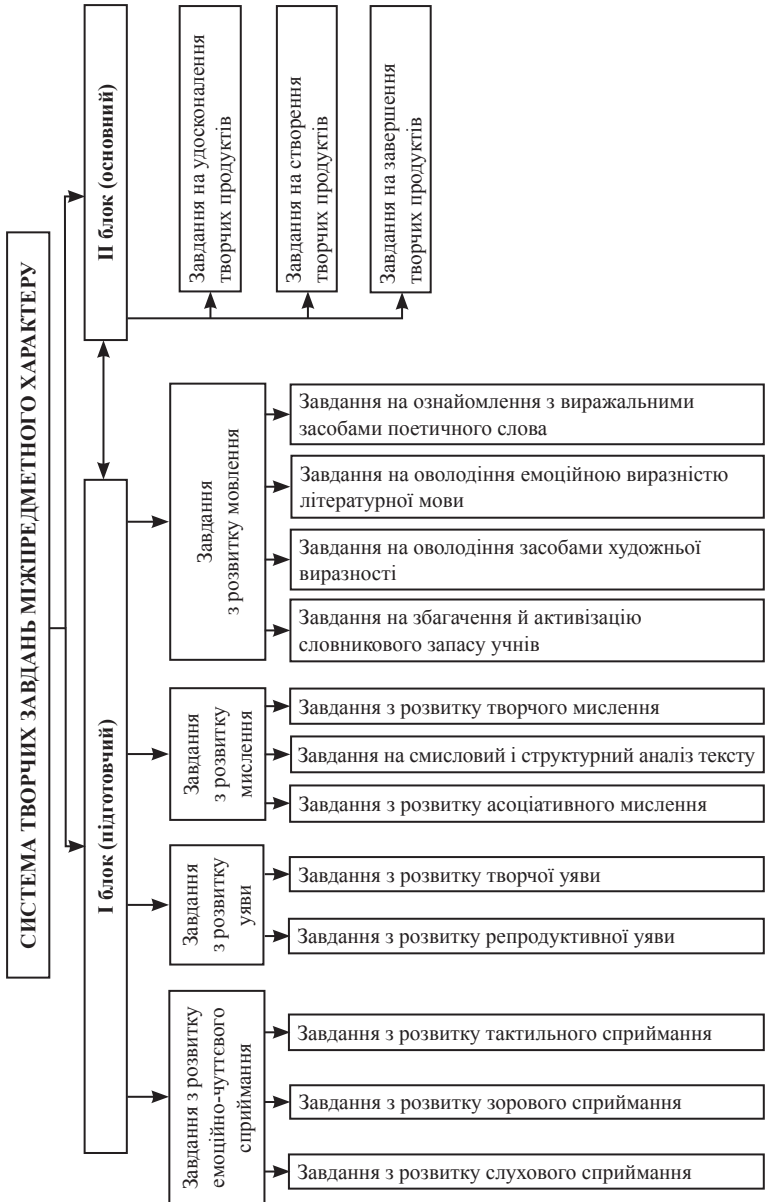
1. Завдання з розвитку емоційно-чуттєвого сприймання.
2. Завдання з розвитку мовлення.
3. Завдання з розвитку уяви.
4. Завдання з розвитку мислення.

Завдання II блоку:

1. Завдання на завершення творчого продукту.
2. Завдання на створення творчого продукту.
3. Завдання на вдосконалення творчого продукту.

Завдання допоміжного характеру (I блок) спрямовані на активізацію основних психічних процесів творчості: сприймання, мислення, уяви, мовлення. Відповідно до чотирьох процесуальних характеристик творчості виділено чотири типи завдань, які відіграють підготовчу роль

Схема 3

у створенні літературно-творчих продуктів (складанні творів-мініатюр, художніх описів, оповідань, казок, віршів тощо).

Завдання II блоку (на завершення, створення та вдосконалення творчого мовленнєвого продукту) зорієнтовують на створення певного творчого продукту, тобто оформленого результату творчої діяльності учня, наприклад створення в усній та письмовій формі оповідань, казок, віршів, сценаріїв, малювання ілюстрацій тощо.

Схарактеризуємо *основні типи завдань за дидактичною метою*.

Завдання з розвитку емоційно-чуттєвого сприймання

Необхідною умовою художньо-творчої та літературної діяльності дитини є її чуттєва сприйнятливість до навколишньої дійсності. Невипадково саме емоційно-ціннісне ставлення до світу визначається науковцями як першооснова у структурі ЛТЗ молодших школярів. Чим багатший чуттєвий досвід дитини, чим глибші емоції і почуття, тим яскравіші образи виникають в її уяві, тим гострішою стає потреба відтворити власні враження у словах. Виконання завдань, що активізують процеси споглядання і слухання, переживання побаченого і почутого — це, за словами В. Сухомлинського, перше віконце у світ творчості. Такими завданнями у нашій системі є «Злови звук», «Що я чую, що я бачу», «Знайди свій музичний інструмент», «Зроби відкриття», «Будиночки казкових героїв», «Розтяжка», «Чарівник» та ін.

Цікавими є завдання, спрямовані на збільшення енергопотенціалу дитини, такі, що задіюють підсвідомі процеси творчості, стимулюють появу інтуїції, натхнення.

Енергопотенціал — це життєва сила, міра здатності діяти (І. Кочерга). Якщо почуття та уява знаходять нові завдання, а мислення допомагає їх розв'язувати, то енергопотенціал дає життя творчим діям. Якщо мало енергії, людина постійно нездужає, її турбує тільки безбарвне існування. Максимум енергії — людина справді живе у цікавому різнобарвному світі, готова відважно прямувати назустріч невідомому, сповнена творчого натхнення. Ще геніальний винахідник Т. Едісон сказав: «Геній — це 1 % таланту та 99 % поту», маючи на увазі, що генії надзвичайно працьовиті, характеризуються високою продуктивністю, яка можлива за наявності великої внутрішньої енергії. Енергія — найбільш рухома й діяльна частина творчості — вит-

рачається щомиті і тому непостійна; вона може відновлюватися до попереднього рівня чи накопичуватися з надлишком, тоді людина готова творити. Ми пропонуємо такі релаксації, міні-тренінги, що сприятимуть збільшенню енергопотенціалу, стимулюють інтуїтивні, підсвідомі процеси творчості: «Дихаємо сонячним світлом», «Сонячний зайчик», «Срібна куля» та ін.

Завдання з розвитку образного мовлення

Робота з розвитку образного мовлення основна у початковій школі. Слід підкреслити, що образне слово не лише забавляє дітей, розвиває їхню пам'ять і фантазію, а найперше засобами концентрованого вислову думки розгортають в уяві дитини багатобарвні образи, зосереджують увагу на мелодійності українського мовлення, на витонченій взаємодії слова, ритму з настроєм душі. Образне слово — «ключик» до дитячої душі з її специфічним світосприйманням через ірреальне, воно знаходить шлях до нестандартного засвоєння знань через творчу уяву та образне асоціативне мислення.

Необхідно стимулювати бажання дитини «життя своє втілювати у слові», а для цього у неї має бути достатньо засобів — багатий словниковий запас, уміння володіти засобами художньої виразності, розвинене чуття мови, відчуття ритму тощо. З цією метою ми пропонуємо комплекс завдань, серед яких завдання на збагачення й активізацію словникового запасу учнів («Слово у капелюсі», «Пірамідка», «Інтерв'ю», «Скажи навпаки»), завдання на оволодіння засобами художньої виразності («Сонечко», «Промінці», «Слова ввічливості», «Створення метафори»), завдання на оволодіння емоційною виразністю літературної мови («Мій хороший папуга», «Інтоніяція», «Продовж ряд»), завдання на ознайомлення з виражальними засобами поетичного слова («Числові вірші», «Спіймай риму»).

Завдання з розвитку уяви

Розвинута уява є досить вагомим компонентом структури творчих та літературних здібностей молодшого школяра, що потребує постійного збагачення. Образи фантазії — це не мертві дзеркальні відбитки світу, а

його багатогранна жива модель, яка весь час удосконалюється, розкриває предмет чи явище в його зв'язках і відношеннях з оточенням.

З метою розвитку творчої уяви молодших школярів доцільно пропонувати їм такі види завдань, які передбачають вільне поєднання уявних і реальних образів. Цікавими і корисними для учнів у цьому плані є ігрові завдання з розвитку репродуктивної і творчої уяви, які ми пропонуємо для виконання на уроках навчання грамоти, української мови, читання, музики, образотворчого мистецтва, художньої праці, під час екскурсій та прогулянок, тематичних тижнів, літературних свят тощо. Дослідження показують, що стимулювання фантазії дітей позитивно позначається на розвитку самостійності їхнього мислення, вмінні міркувати за аналогією, знаходити асоціативні зв'язки, бачити у відомому нові риси й особливості (О. Савченко).

Особливий інтерес у дітей викликають завдання, що базуються на прийомах оживлення, перевтілення в інші образи, на вільне фантазування («Живий предмет», «Перевтілення», «Якби я був...», «Неіснуюча картина», «Кумедні чоловічки» та ін.).

Завдання з розвитку творчого мислення

Якщо уява породжує оригінальні образи з матеріалу попередніх вражень, то мислення встановлює істотні зв'язки всередині цього матеріалу (В. Роменець). Мислення відіграє важливу роль у структурі творчого процесу, оскільки особливий дійовий стан, що є передумовою інтуїтивного проблиску нової ідеї — це свідомою робота мозку. Створюючи художній образ, письменник спочатку продумає художню ідею цього образу і буде його так, щоб він утілював цю ідею.

На етапі підготовчих вправ значну увагу треба приділити умінню аналізувати слова, речення, робити опис різних об'єктів. Особливо корисне для розвитку таких умінь описування учнями відомих предметів (дерево, пролісок, хмарка). У тому разі, коли є достатній досвід виконання таких операцій, школярам легше усвідомити, які дії треба виконати, щоб, скажімо, виділити головне або встановити причиново-наслідкові зв'язки чи довести твердження.

Цікавими та доцільними для учнів 1—2-х класів є ігри «Словесне плетиво», «Що до чого подібне», «Фантастична тварина», «Робінзон» та ін., для учнів 3—4-х класів завдання на прогнозування подій, добір

назв до творів, відгадування за асоціативним ланцюжком назви казки та створення власних подібних ланцюжків, створення за аналогією образних висловів. Якщо ця робота розгортається поступово, учні оволодівають цілою низкою прийомів розумової діяльності, важливих для розвитку їхньої творчої та пізнавальної самостійності.

Окремо зазначимо, що у кожному типі завдань є *рухливі ігри*, дуже важливі у початкових класах («Диригенти», «Добра тварина», «Вільний танок»). Вправи з рухами, елементами хореографії, співом розвивають розумові й фізичні здібності дітей, їхні почуття й творчу фантазію. Завдяки участі в музичних рухливих іграх учні мають чудову можливість доторкнутися до джерел українського народного мистецтва. Рухова діяльність є необхідною, оскільки рухи всіляко зміцнюють організм, це доступна й цікава форма навчання і виховання, що позитивно впливає на загальний стан здоров'я школярів, розвиває психомоторику. До системи завдань введено завдання *для роботи за підручниками* для початкової школи («Читанка», «Українська мова», «Художня праця», «Трудове навчання» та ін.), оскільки розвиток літературно-творчих здібностей учнів початкових класів відбувається як у процесі власної літературно-творчої діяльності, так і під час сприймання ними художніх творів (і літературних зокрема).

Завдання на завершення, створення та удосконалення творчих продуктів

У реальному ході уроку перед виконанням будь-якого завдання основного блоку вчителі добирали допоміжні підготовчі вправи з першого блоку. Наприклад, у 2-му класі під час складання кінцівок до народних казок учитель може виконати з дітьми наступні підготовчі завдання: завдання на смисловий і структурний аналіз текстів (проаналізувати варіанти кінцівок відомих казок, виділити казкові повтори, випробування героїв), завдання з розвитку творчої уяви (гра «Що було б, якби...») та асоціативного мислення (гра «Що до чого подібне?»), завдання на аналогію («Спробуй скласти казку, кінцівка якої подібна до прочитаної раніше»), прогнозування подій («Уявіть, що герой казки опинився у нашому часі») тощо.

У процесі виконання творчих завдань основного блоку учні працюють спочатку над завершенням, потім над самостійним створенням творчих продуктів засобами художнього слова та над їх удосконаленням.

Навчально-пізнавальна діяльність молодшого школяра при цьому має спочатку частково-пошуковий, потім творчий характер.

Так, певні види репродуктивних завдань на створення уявних образів за словесним описом спрямовані на відтворення учнями знань, способів діяльності, сприяють розвитку репродуктивної уяви та готують до виконання завдань на створення творчих продуктів.

Частково-пошукові завдання (наприклад, доповнення і зміни тексту) передбачають вияв учнями певної самостійності, ініціативи у пізнавальній діяльності та розвивають такі компоненти літературно-творчих здібностей: образне мислення; асоціативне мислення; творчу уяву; чуття мови.

Однак виконання лише цих завдань не сприяє виявленню та розвитку літературно-творчих здібностей у комплексі, не передбачає самостійного створення учнями певних видів творчих продуктів. Тому репродуктивні та частково-пошукові завдання не можуть повною мірою задовольнити вимог до розвитку всього компонентного складу зазначених здібностей. Саме завдання на створення творчих продуктів найбільше сприяють творчому розвитку молодших школярів.

Отже, завдання на створення творчого продукту — це центральний, інтегративний тип завдань, що охоплює процесуальні характеристики творчості (художнє сприймання, мислення, уяву, мовлення), передбачає розвиток усіх компонентів літературно-творчих здібностей (емоційно-ціннісного, креативного, мовленнєвого) і сприяє формуванню мотивацій творчої діяльності.

У системі завдань за дидактичною метою можна виділити кілька взаємопов'язаних компонентів.

Мотиваційний компонент системи завдань передбачає створення у навчанні особливого творчого середовища, що збуджує уяву та стимулює естетичні, моральні й інтелектуальні почуття дітей. Завдання сприяють пробудженню та закріпленню у дітей позитивних емоцій у процесі колективної й індивідуальної творчої діяльності, появи інтересу, допитливості, бажання висловлюватися засобами художнього слова.

Виконання завдань, які стимулюють емоції, почуття, інтереси учнів, робить процес навчання ненав'язливим й ефективним. Під час емоційного піднесення думка дитини стає особливо яскравою, виникають здивування, зацікавленість, захопленість, задоволення від переборення труднощів. Мотиваційний компонент тісно пов'язаний зі змістом та характером творчої діяльності.

Змістовий компонент системи завдань відповідає програмовим вимогам з навчальних предметів (українська мова, читання, позакласне читання, мистецтво, художня праця, трудове навчання, математика, ознайомлення з навколишнім).

Цей компонент полягає у збагаченні змісту завдань елементами знань, уявлень, які сприяли б виявленню та розвитку літературно-творчих здібностей учнів початкових класів. Завдання, побудовані на матеріалі різних навчальних предметів, дають можливість формувати узагальнені системні знання, що підвищує продуктивність перебігу психічних процесів, задіяних у літературній та творчій діяльності. Знання, необхідні для продуктивної літературної творчості, не тільки краще засвоюються, оскільки набувають дієвості та системності, а й наповнюються новим змістом, розширюються за обсягом.

Процесуальний компонент системи завдань полягає у формуванні способів творчої діяльності (дії, операції, прийоми), необхідних для розв'язання пошукових завдань. Завдання спрямовані на формування творчих умінь, пов'язаних з роботою фантазії (аглютинація, гіперболізація, типізація тощо), сприяють відпрацюванню стратегій творчого мислення (комбінування, дія за аналогією, виявлення нових зв'язків тощо), відпрацьовують елементи загальнонавчальних умінь (виділення головного, узагальнення тощо).

Схарактеризуємо *функції системи завдань*.

Навчальна функція системи завдань знайшла відображення у відповідності їх змісту програмним вимогам та рівню підготовленості дітей до виконання завдань певного типу. Завдання є засобом засвоєння окремих тем різних навчальних предметів (читання, українська мова, художня праця тощо). Вони слугують удосконаленню творчих можливостей учнів відповідно до предметної спрямованості. Так, наприклад, залучення дітей до виконання завдань на смисловий та структурний аналіз тексту сприяє кращому засвоєнню предмета «Українська мова»: розширює уявлення про текст та його будову, зв'язок між частинами тексту, про тему і мету висловлювання у текстах тощо. Виконання завдань з розвитку репродуктивної і творчої уяви, асоціативного мислення сприяє засвоєнню предметів «Мистецтво», «Художня праця», «Трудове навчання», оскільки допомагає оволодіти творчими вміннями та якостями, необхідними для дизайнерів, художників, музикантів, архітекторів та інших творчих професій.

Розвивально-навчальна функція системи завдань полягає у її спрямуванні на зону найближчого розвитку дитини з одночасним

урахуванням актуального рівня підготовки. Розробляючи систему творчих завдань, ми прагнули, щоб кожне нове завдання становило для учнів певну складність, зумовлювало розумове напруження, забезпечувало просування від менш складного до більш складного. При цьому ми спиралась на висновки психологів про те, що розвивальне навчання орієнтується на незавершені цикли розумового розвитку, стимулює його завдяки активізації «зони найближчого розвитку» (Л. Виготський).

Виховна функція системи завдань передбачає стимулювання учнів до продуктивно-творчої праці, зумовлює формування важливих якостей творчої особистості (старанність, здатність до вольових зусиль; почуття обов'язку, відповідальності, особиста значущість творчої діяльності; здатність відстоювати власну точку зору, мати незалежність суджень, критичність мислення; прагнення до об'єктивної самооцінки, здатність до співпраці, самовиховання тощо).

Завдання сприяють розвитку особистісно-ціннісного ставлення молодшого школяра до мистецтва, здатності до сприймання, розуміння і творення художніх образів, потреби в художньо-творчій самореалізації і духовному самовдосконаленні.

Корекційно-оцінна функція системи завдань полягає у тому, що результати виконання завдань дають змогу здійснювати не лише традиційні контроль і перевірку знань, умінь, навичок учнів з певного предмету, а й визначати рівні розвитку їхніх літературно-творчих здібностей, виявляти динаміку, тенденції, прогнози творчого та загального розвитку школярів. Результати контролю та перевірки виконання завдань дають можливість виявити прогалини у знаннях та вміннях учнів, встановити, які компоненти у структурі ЛТЗ розвинені недостатньо, певною мірою з'ясувати причини такого стану. Завдання, виконання яких організоване в парах, групах, залучає дітей до взаємоконтролю та взаємокоригування, спонукає доповнювати відповіді товаришів, виправляти помилки, робити висновки або їх повторювати.

Рефлексивно-оцінна функція — правильна організація розв'язування творчих завдань сприяє розвитку розумової рефлексії, тобто вмінню обмірковувати свої дії, критично оцінювати їх і свідомо ставитися до власних досягнень. Виконання творчих завдань дає змогу цілеспрямовано формувати вміння взаємо- і самоконтролю (взаємо- і самоперевірки, взаємо- і самооцінювання), що є одними з важливих завдань у процесі навчання молодших школярів.

Поради вчителям щодо використання системи завдань

1. Завдання, розроблені на міжпредметному змісті, дають змогу здійснювати літературно-творчий розвиток майже на всіх уроках, у позакласній роботі, використовувати можливості різних видів мистецтв, що суттєво збагачує та урізноманітнює літературну творчість учнів.

2. Важливим в організації літературно-творчого розвитку молодших школярів є стимулювання мотивації літературної творчості шляхом збагачення їхнього емоційно-чуттєвого та комунікативного досвіду.

3. Кожне попереднє завдання готує учнів до виконання наступного. Перш ніж створювати творчий продукт, діти виконують завдання, що стимулюють емоційно-чуттєве сприймання, творчу уяву, художньо-образне мислення. Перед виконанням завдань творчого характеру здійснюється частково-пошукова діяльність.

4. Учні 1—2-х класів спочатку доцільно виконувати нескладні творчі завдання в усній формі за зразком, гнучким алгоритмом, ілюстративною опорою, у 3—4-х класах надається перевага самостійній творчій діяльності.

5. Виконання творчих завдань передбачає реалізацію принципу диференційованого підходу до учнів (завдання мають різні рівні складності, що дає змогу використовувати їх для роботи з дітьми як високого, так і початкового рівнів розвитку літературно-творчих здібностей).

6. Значна частина завдань містить можливості щодо їх використання в інтерактивній формі (робота в групах, малих групах, динамічних парах).

7. Необхідно приділити увагу вдосконаленню літературно-творчих продуктів у співпраці з учителем (редагування письмових творчих робіт), оскільки цей важливий етап роботи недооцінюється в традиційній методиці.

8. Необхідним є ознайомлення учнів з деякими доступними прийомами художньо-словесної творчості (прийоми створення образних висловів; способи фантазування; прийоми складання казок, віршів, скоромовок, загадок тощо) та використання їх у власній творчій діяльності.

9. На уроці мають гармонійно поєднуватися навчання і різні види творчих ігор. Їх використання в літературно-творчій діяльності є важливим, оскільки в процесі художньо-словесних ігор створюються

сприятливі умови для експериментування із вживанням художнього слова, для стимулювання фантазії та образного мислення.

10. У процесі пошукової діяльності учнів учителям слід не програмувати хід виконання творчих завдань, а лише спрямовувати думку дітей, давати поштовх до фантазування, підтримувати їхні творчі зусилля. Важливим є створення таких ситуацій, щоб дитина поміркувала, спробувала виконати завдання самостійно або з допомогою. Головне, щоб учень отримав власний досвід творчої діяльності, задоволення від пошукової праці, від подолання труднощів.

11. Важливим у процесі розвитку літературно-творчих здібностей молодших школярів є створення розвивально-творчого середовища, в межах якого вони мають можливість творити, фантазувати та почуватися емоційно комфортно.

Система завдань спрямована на *досягнення таких цілей у розвитку молодших школярів (очікувані результати):*

- збагачення емоційно-чуттєвого досвіду учнів, розвиток художньої спостережливості, вміння поетично сприймати навколишню дійсність;
- формування емоційно-ціннісного ставлення до світу, здатності до емпатії, виховання моральних, естетичних почуттів;
- розвиток фантазії, творчого мислення;
- розвиток усного і писемного мовлення, збагачення словникового запасу учнів, оволодіння засобами художньої виразності;
- володіння технікою творчості (опанування прийомів, способів літературного мистецтва);
- актуалізація творчої практики, можливість висловлення емоцій, почуттів засобами слова;
- стимулювання бажання дітей займатися художньо-творчою діяльністю, формування рис творчої особистості (особиста значущість творчої діяльності, прагнення до самоактуалізації, саморозвитку, активності, ініціативності).

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СИСТЕМИ ЗАВДАНЬ У 1—2-х КЛАСАХ

Першим етапом роботи з розвитку літературно-творчих здібностей молодших школярів є виконання завдань, які стимулюють окремі психічні процеси, задіяні у літературній творчості. Ця підготовча робота здійснюється шляхом виконання завдань з розвитку емоційно-чуттєвого сприймання, творчої уяви, образного мислення та мовлення. Методика використання системи завдань у 1-му та 2-му класах має певні особливості. Оскільки для шестирічних дітей характерна активна пізнавальна діяльність, у них переважає мимовільна уява, пам'ять, нестійка увага, головними особливостями навчання у 1-му класі було широке використання наочності, насиченість уроків дидактичними іграми, незвичні способи постановки завдань, створення ситуацій успіху, організація групової співпраці, перевага практичних методів навчання над іншими, поетапне керування процесом творчого пошуку та ін.

Отже, у 1-му класі важливо проводити пропедевтичну роботу з розвитку літературно-творчих здібностей учнів, що полягає у цілеспрямованому розвитку процесів сприймання, емоційно-чуттєвої сфери школярів, уяви, мовлення у ході виконання ігрових завдань. Особлива увага приділяється формуванню мотивації літературно-творчої діяльності шляхом стимулювання емоцій, почуттів, створення ситуацій успіху під час творчої діяльності.

У співпраці з учителем та виходячи з навчальної ситуації діти починають вигадувати кінцівки казок, складати короткі оповідання за власними спостереженнями, ігрові вірші. У 2-му класі, поряд із виконанням завдань з розвитку почуттів, уяви, мовлення, збільшувалася кількість завдань з розвитку мислення (структурний і смисловий аналіз тексту, виділення головної думки твору, складання плану, висловлення оцінних суджень, власного ставлення до побаченого, почутого, прочитаного).

На матеріалі текстів «Читанки» (автор О. Савченко) діти вчилися розпізнавати художні образи, відповідаючи на запитання типу «Чи зустрічали ви у житті таких людей?», «Чи бачили у природі таке яви-

ще?»; ставили себе на місце персонажа, прогнозували його вчинки; висловлювали й аргументували свою думку: «Що сталося б, якби герой вчинив по-іншому?»).

Учні колективно, в групах або індивідуально заповнювали пропуски в описах предметів, складали кінцівки до казок, у кінці року вчилися писати твори-мініатюри про казкових героїв, віршували з допомогою вчителя. З другого семестру 2-го класу доцільно виконувати завдання на асоціативну аналогію («Спробуй розповісти оповідання так, ніби ця подія трапилася з тобою»), а пізніше — на алгоритмічну аналогію (складання творів за аналогією або протиставленням до прочитаного).

Важливо пам'ятати, що навчання у 1—2-му класах повинно бути цікавим, радісним, динамічним та привабливим для дитини, та водночас має забезпечуватися її мовленнєвотворчий розвиток. Досягненню цієї мети сприяло використання у 1—2-му класах ігрових завдань чотирьох типів: з розвитку сприймання, мовлення, уяви та мислення. Для успішного розвитку літературно-творчих здібностей учнів учителі мають добре володіти методикою проведення творчих ігор та реалізовувати дидактичну спрямованість кожної з них.

У таблиці на с. 40—41 проілюстровано, яким чином на матеріалі різних предметів варто здійснювати роботу з розвитку літературно-творчих здібностей учнів 1—2-х класів у процесі виконання завдань.

Ігрові завдання можна використовувати на різних уроках, під час екскурсій, у груповій, парній роботі, під час проведення конкурсів, змагань.

Представляємо фрагмент, що ілюструє впровадження системи на уроці читання у 2-му класі (II семестр) під час опрацювання поезії О. Олеся «Серед краси» (Читанка. 2 кл.).

Фрагмент уроку читання

Гра «Що я чую, що я бачу».

Діти розподіляються на дві команди. Учитель виразно читає вірш. Учні з першої команди розповідають про те, що бачили (ранкове сонце, туман, сріблястий лан, зелений ліс, небо в білих хмарках, пташки літають тощо); з другої команди — про те, що чули (пташки щебечуть, чайка плаче, зозуля кує).

— Чому автор назвав вірш «Серед краси», а не «Мандрівка хлопчика»? (Тому що головним у вірші є опис краси природи.)

— Який настрій викликали у вас ці поетичні рядки? Чи переживали ви подібне у житті?

— Якби ви були художниками, які кольори використали б, щоб зобразити цю картину? Як її можна назвати? (*Діти пропонують різні варіанти — «Серед краси», «Ранкова краса», «Небеса цвітуть», «Красиве літо», «Радісні пташки» тощо.*)

— Як ви розумієте виділений вислів «цвітуть хмарками небеса»? Чи бачили ви квітучі небеса? Як це виглядало? (*Діти можуть розповісти, що коли на небі багато білих хмаринок, то вони схожі на квіти. А небо стає схожим на поле, на якому цвітуть квіти. Небо влітку буває схоже на квітучу яблуню.*)

Робота в парах.

Створіть за аналогією образні вислови: сонце грало; туман ховався; вітер... (*скакав, сердився*); дерева... (*сумували, танцювали*); дощик... (*бігав, беешкетував*).

Диференційовані завдання.

У кожного учня картка із запитаннями. Діти обирають ті запитання, які сподобались, і готують відповіді на них.

I рівень. Прочитайте рядки, які найбільше сподобались.

II рівень. Що дивує героя твору? (*Краса природи.*)

III рівень. Якби вам треба було створити мелодію до цього твору, якою за характером вона була б? (*Повільна, святкова, піднесена і радісна мелодія.*)

Отже, завдяки виконанню творчих завдань на різних уроках та у позакласній роботі відбувається розвиток емоційно-ціннісного сприйняття дійсності, художньої спостережливості, образного мислення, творчої уяви, словниковий запас учнів збагачується засобами художньої виразності, розвивається чуття мови. Завдання мають переважно ігровий характер, що дає можливість здійснювати диференційований підхід та організовувати літературно-творчу діяльність у групах та парах. Таким чином, протягом підготовчого етапу розвитку літературно-творчих здібностей молодших школярів можна забезпечити сприятливий ґрунт для організації повноцінної літературної творчості у 3—4-му класах.

Таблиця

Орієнтовний зміст роботи на підготовчому етапі розвитку ЛТЗ молодших школярів

Період навч. року	Предмет, автор програми	Тема	Завдання	Компоненти ЛТЗ, що розвиваються
I клас, I сем.	Математика (М. Богданович)	Сантиметр. Вимірювання довжини відрізків	«Домалой фігурку»; «Геометрія слів»; «Малюнок із геометричних фігур»	Розвиток просторової та творчої уяви, логічного мислення, комбінаторних здібностей
I клас, I сем.	Трудове навчання (Л. Денисенко, В. Тименко та ін.)	Предметні апплікації з рослинних матеріалів («Гриб», «Птах»). Сюжетні апплікації з рослинних матеріалів («Осіній ліс», «Літо»)	— Вигадай історію, яка могла би трапитися з героєм твоєї апплікації. — Пофантазуй, на що схожа засушена квітка, листочок? — Перед тим, як створити сюжетну апплікацію, згадай, як виглядає осінній ліс, спробуй згадати його настрій, його улюблені кольори. «Кольори і почуття»	Активізація емоційно-чуттєвої сфери, розвиток сенсорних умінь (зорових, тактильних), уяви, асоціативного мислення, мовлення
I клас, II сем.	Художня праця (В. Тименко)	Пісня лігер. Малюнковий, поетичний дивосвіт матагічний	«Предмет ожив»; «Кумедні чоловічки» («оживлення» лігер та цифр); — Який у них характер? Чим вони займаються? Який у них будиночок?	Розвиток уяви, образного мислення, емпатії, емоційно-чуттєвої сфери
I клас, II сем.	Мистецтво (Л. Масол, Е. Белкина та ін.)	Музична казка «Рускавчик». Музичні та візуальні характеристики казкових героїв	«Кольори і почуття»; «Живий звук». Творчий переказ казки (від імені одного з героїв). Обираючи кольорів до костюмів героїв відповідно до їх характерів. Словесне малювання музичних образів	Формування сенсорних умінь, емоційно-ціннісного ставлення до світу, уяви (репродуктивної і творчої), образного мислення

Закінчення таблиці

1 клас, II сем.	Трудове навчання (Л. Денисенко, В. Тименко та ін.)	Декоративні квіти з паперу	«Якби я був квіткою, то я...» — Яка твоя улюблена квітка? Опиши її. Чим вона тобі подобається?	Розвиток зв'язного образного мовлення, сенсорних умінь
2 клас, I сем.	Художня праця (В. Тименко)	Узагальнююча практична робота за тематикою «Людина і техніка». Колективна діорама-виставка «Місто-фантазія»	Усний твір-фантазія на тему «Місто майбутнього», «Що було б, якби...»; «За і проти» (назвати позитивні і негативні наслідки певних подій; усі будинки перетворилися на скеляні, на паперові, на залізні тощо) — Чи траплялась у твоєму житті подібна ситуація? — Уяви себе на місці головного героя. Як би ти вчинив? — Уяви, що ти зустрів Сашка. Що би ти йому сказав? «Розкажи, але коротше»; «Будинок з колонами»	Розвиток логічного та креативного мислення, здатності до прогнозування подій
2 клас, I сем.	Читання (О. Савченко, В. Мартиненко)	Опрацювання оповідання Л. Вахніної «Кордон»	— Чи траплялась у твоєму житті подібна ситуація? — Уяви себе на місці головного героя. Як би ти вчинив? — Уяви, що ти зустрів Сашка. Що би ти йому сказав? «Розкажи, але коротше»; «Будинок з колонами»	Розвиток уяви, творчого мислення, вміння прогнозувати події, здатність до співпереживання, розвиток логічного мислення (уміння виділяти головну думку твору, робити висновки)
2 клас, II сем.	Математика (М. Богданович)	Додавання і віднімання у межах сотні. Геометричний матеріал	«Числові вірші»; «Геометрія слів»; «Малюнок із геометричних фігур»	Розвиток чутливості до ритму, логічного мислення, комбінаторних здібностей, уяви
2 клас, II сем.	Я і Україна. Навколишній світ (Н. Бібік, Н. Коваль)	Осінні турботи тварин	«Я — тваринка»; «Перевтілення». Міні-опис зайчика, лисички, вовка тощо	Розвиток мовлення, емпатії, репродуктивної та творчої уяви
2 клас, II сем.	Українська мова (М. Вашуленко та ін.)	Заголовок тексту. Удосконалення умінь добирати заголовки відповідно до змісту тексту	— Поясни, чому так названо текст. — Придумай якнайбільше варіантів назви тексту. — Виділи головну думку тексту. «Розкажи, але коротше»	Розвиток логічного мислення, вміння здійснювати структурний та змістовий аналіз текстів

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ СИСТЕМИ ЗАВДАНЬ У 3—4-х КЛАСАХ

Основний етап роботи з розвитку літературно-творчих здібностей здійснюється у 3—4-му класах шляхом виконання літературно-творчих завдань міжпредметного змісту, які передбачають завершення, створення та вдосконалення учнями творчих продуктів в усній та письмовій формі. Важливу увагу слід приділяти добору завдань та ігор, які готують дітей до творчої діяльності.

Починаючи з 3-го класу мають створюватися достатні можливості для оволодіння учнями способами діяльності, вміннями виконувати завдання творчого характеру. Основну увагу варто приділити ознайомленню і практичному використанню у співпраці з учителем певних прийомів складання казок, загадок, лічилок спочатку в усній формі, потім письмово під час написання творів.

У 3-му класі на уроках читання, позакласного читання, розвитку зв'язного мовлення на новому змісті продовжується залучення учнів до тих видів творчих завдань, які виконувались у 2-му класі, з деяким їх ускладненням: складання розповідей від імені одного з героїв твору, творів-мініатюр про казкових героїв і власні спостереження; віршування на певну тему, створення загадок, лічилок тощо в усній та письмовій формі.

На уроках читання третьокласники вчать розуміти роль описів у створенні загального настрою твору, роль характеристик персонажів, поданих автором, усно складати власні твори на основі асоціацій з прочитаним. На уроках української мови важливою ланкою роботи є структурний та смисловий аналіз творів: складання плану твору, виділення його головної думки. Ці вміння значно полегшують роботу над створенням власних творів, формують навички зв'язно та логічно будувати письмові висловлювання.

Як стверджують психологи, у 4-му класі уява учнів стає більш керованою. Вони здатні пов'язувати окремі частини образу в цілісну картину, тому образи уяви у них більш точні, визначені та узагальнені, що дає змогу створювати цікаві художні образи, вплітати їх у сюжетну канву. На уроках мистецтва, художньої праці, трудового навчання та ін.

увага має приділятися формуванню умінь втілювати певний задум у виразній художній формі, шукати свої засоби для цього втілення.

У цьому віці є сприятливі передумови для формування загально-навчальних та творчих умінь: порівнювати, аналізувати, доводити, обґрунтовувати, описувати явища, висувати цікаві ідеї, переносити знання та вміння у нові ситуації. Увага має приділятися умінню творчо переказувати тексти, робити словесне малювання за ілюстраціями, складати план власного майбутнього твору. В 4-му класі створення творів-описів, казок, віршів може відбуватися у письмовій формі самостійно або у співпраці з іншими учнями.

Висловимо ще кілька порад щодо розвитку літературної творчості учнів 3—4-х класів.

1. Важливо створювати позитивну мотивацію літературно-творчої діяльності учнів за допомогою:

— привабливої тематики творів («Незвичайна пригода в лісі», «Моє пухнасте кошеня», «Ворони на снігу», «Мій найкращий друг», «Подорож на Місяць», «Пригоди в країні Солодошів», «Лісова школа для тварин», «Принцеса Лінь та її королівство», «Чому жабки зелені?», «Чому кажани літають вночі?», «Чому у жирафа довга шия?», «Чому тигр смугастий?», «Як біла хмаринка впала на землю», «Як промінчик став сонячним зайчиком», «Як краплинка води стала веселкою», «Вітерець-бешкетник», «Чого ніколи не може бути», «Таємниця планети Марс», «Три бажання», «Коли я був невидимкою», «Як їжачок осіннім лісом мандрував», «Свято весняних квітів», «Барвіста осінь пройшлася містом», «Де живе Снігова Королева?» та ін.);

— доступної та цікавої для молодших школярів форми літературної творчості — казки, сценарії, поетичні замальовки, жаргівливі віршики, лічилки, верлібри, твори-описи у формі листів до певного адресата, до казкового персонажа («Лист африканській дівчинці про зиму», «Лист Діду Морозу про літо»);

— оприлюднення результатів дитячої літературної творчості (друкування у класній, шкільній стінгазеті, випуск літературних журналів; інсценізації, драматизації, читання за ролями власних творів, організація літературних вечорів тощо).

2. Необхідно ознайомлювати учнів з прийомами літературної творчості (зокрема, із системою прийомів, розроблених Джанні Родарі, прийомами створення казок В. Проппа, прийомами створення оповідань, загадок, нісенітниць, а також прийомами створення образних висловів).

3. Необхідною є робота з удосконалення творчих продуктів у співпраці з учителем (під час редагування власного твору автором варто користуватися методикою розвитку письмового творчого мовлення Ш. Амонашвілі: діти обмірковують зміст майбутнього тексту, створюють його, виправляють знайдені помилки та аналізують результати, наступного дня роботи повертаються учням на доопрацювання).

Проілюструємо методику впровадження системи завдань у навчальний процес на прикладі написання учнями твору-опису з казковим сюжетом «Як їжачок осіннім лісом мандрував» на уроці розвитку зв'язного мовлення (4-й клас, I семестр) та написання казки за запропонованою назвою (3—4-ті кл.).

Методика підготовчої роботи над написанням твору-опису з казковим сюжетом «Як їжачок осіннім лісом мандрував»

Виконанню цього завдання має передувати різнопланова підготовча робота. Вона триває 1—2 тижні та здійснюється на уроках читання, української мови, природознавства, образотворчого мистецтва, художньої праці, під час екскурсії. Її мета — створення умов для активізації у дітей образного, поетичного сприймання осінньої природи, фантазії, образного мислення та мовлення, загострення естетичних почуттів, переживань. Діти записують результати спостережень, цікаві порівняння, образні вислови про осінь у творчий блокнот, яким можуть користуватися під час написання твору. Підготовча робота здійснювалась у таких напрямках.

1. Стимулювання сенсорних здібностей та емоційно-чуттєвої сфери. Упродовж кількох тижнів діти спостерігають за природою, роблять естетичні спостереження, розповідають у класі про свої враження та відкриття після екскурсії до лісу, гаю. Виконують ігрові завдання «Осінні кольори і почуття» (учитель називає осінні кольори, а діти — почуття, які викликає той чи інший колір), «Світ звуків» (учні, заплющивши очі, уявляють звуки осені і розповідають, якими звуками розмовляє з нами осінь), «Що до чого подібне?» (учитель називає об'єкт природи, діти вигадують, на що він схожий). Учні відповідають на запитання типу «Що ти відчуваєш восени?», «Який у тебе настрій?», «Чи любиш ти осінь?», «Чому?».

2. *Розвиток творчої уяви, мислення.* Стимулювання творчої уяви може відбуватися за допомогою ігор «На що схожі хмаринки» (під час екскурсії, дивлячись на хмаринки, учні уявляють, що це казкові персонажі, та називають їх), «Образ звука», уявлення фантастичних ситуацій — «Якби я був осінню, то...» (діти продовжують: «...я б ніколи б не плакав, щоб на землі не було сумних дощів», «...я нагодував би всіх людей яблуками та грушами»).

3. *Розвиток образного мовлення.* Діти виконують завдання «Сонечко», «Промінці», «Пірамідка», «Закінчи порівняння», «Знайди образний вислів про осінь» на уроках читання, позакласного читання під час опрацювання віршів, оповідань про осінь. Здійснюється робота за прийомом «Створення образного вислову». Учні створюють образні вислови за допомогою творчого алгоритму на уроці та вдома, можуть записати їх у творчий блокнот (осінній листочок — осінній парашутик, жовтогарячий повітряний змій, сумний метелик тощо).

Рекомендації щодо використання завдань на різних уроках

Урок	Тема	Ігри, завдання
Природознавство, екскурсії	Осінь у лісі. Спостереження за деревами восени. Екскурсія до осіннього гаю	«Зроби відкриття»; «Що до чого подібне?»; «На що схожі хмаринки?»; «Осінні кольори і почуття»; «Образ звука»; «Найкращий осінній листочок»
Художня праця	Аплікація із сухих листочків «Осінні квіти»	Діти можуть скласти оповідання, казку про осінній листочок. «Осінні кольори і почуття»
Мистецтво, образотворче мистецтво, музика	Малювання під музику картини «Кольори осені». Малювання осінніх листочків	«Осінні кольори і почуття»; «Найкращий осінній листочок»; «Неіснуюча картина «Осіnnий вечір»; «Якби я був осінню, то...»
Українська мова, читання	Читання віршів про осінь (повторення пройденого). Усні твори «Моє місто восени», «Осінні квіти» та інші види роботи за вибором учителя	Усі попередні види завдань, усний твір «Барвиста осінь пройшлася містом»

**Фрагмент уроку розвитку зв'язного мовлення
(написання твору «Як їжачок осіннім лісом мандрував»)**

Стимулювання почуттів.

- Що ти відчуваєш восени?
- Який у тебе настрій?
- Чому ми любимо осінь?
- Який у осені характер? та ін.

Мовленнєва підготовка. Гра «Сонечко».

Учитель малює на дошці кілька сонечок, в середині яких написані слова *небо, повітря, хмаринка, листя* тощо. Діти називають епітети до слів, які вчитель записує біля кожного промінця та доповнює власними прикметниками.

Прикметники, епітети:

Барвінкове, ясно-синє, сіре, сумне, задумливе, зажурливе (небо).

Ароматне, духмяне, пахуче, запашне, свіже (повітря).

Біла, перламутрова, срібляста, тендітна, ніжна, весела, грайлива (хмаринка).

Жовтогаряче, темно-жовте, бронзове, руде, брунатне, гранатове, рубінове, бордове, коралове (листя).

Зелена, смарагдова, малахітова, салатова (трава).

Сірий, попелястий, димчастий, свинцевий (туман).

Дрібний, колючий, холодний, пестливий, дзвінкий, кришталевий (дощ).

Дієслова, іменники:

Падає, опускається, облітає, опадає, осипається, сиплеться, кружляє, танцює.

Капає, ллє, струмить, дощить, іде, поливає, зволожує, зрошує, обливає.

Дме, повіває, віє, несе, продуває, жене, гонить.

Йде, крокує, прямує, чимчикує, топає, біжить, квапиться, поспішає.

Їжак, їжачок-реп'яшок, їжачатко, їжаченятко.

Образні вислови.

Діти читають із власних творчих зошитів образні вислови про осінь, які вони склали на уроках та вдома.

Актуалізація опорних знань про структуру твору. Складання плану.

Учитель попереджає, що над твором треба працювати не поспішаючи. Слід продумати, про що буде твір, яка його структура: з чого почати, про що написати в середині твору, чим його закінчити. Можна запропонувати дітям план твору або запитання, які виконуватимуть роль орієнтирів і не будуть обмежувати власну творчість дітей:

1. Де відбувається подія і коли?
2. Як звати їжачка, звідки і куди він іде?
3. Що цікавого він побачив, мандруючи лісом?
4. Чим був здивований їжачок і який зробив висновок?

Методика створення казки за запропонованою назвою «П'ята пора року»

Усім відомо, що діти дуже люблять казки. Вони, власне, живуть у світі казки, адже це їхній природний стан — фантазувати, уявляти, «оживлювати» предмети та явища. Подобається дітям і вигадувати казки, однак літературно їх оформити, логічно завершити, органічно поєднати фантастичні образи та оригінальні ідеї у довершеному творчому продукті вони, на жаль, без допомоги дорослого не можуть. Цю думку неодноразово висловлював В. Сухомлинський, стверджуючи, що натхнення не приходять до дитини лише як природний дар, учитель має

докласти зусилля задля того, щоб спалах творчого вогника перетворився на постійну духовну потребу. До того ж дитині потрібно дати необхідні «інструменти» творчої діяльності. Таким інструментарієм організації творчої діяльності є система підготовчої роботи та творчий алгоритм створення творчого продукту. Наведемо орієнтовну схему роботи над створенням казки за її назвою.

I. Підготовча робота.

1. Визначення оригінальної теми, яка стимулює дітей до фантазування, висловлення оригінальних ідей. Наприклад, «П'ята пора року».

2. Візуалізація образів, асоціацій, пов'язаних з назвою казки.

Діти заплющують очі, розслабляються і уявляють, що опинилися на острові, де володарює п'ята пора року, та розповідають, що вони побачили.

3. Робота в групах: банк ідей (мозковий штурм). Яка вона — п'ята пора року? Що це може бути? Як її можна назвати? Що тоді відбувається? Чим займаються люди і звірі?

4. Вибір героїв, антигероїв, місця події та ін. по групах:

1-ша група створює банк ідей «Герої» (Добра Чаклунка, Буратіно, Гаррі Поттер, Дід Мороз, Чіп і Дейл, Попелюшка та ін.).

2-га група — «Антигерої» (Баба Яга, Шапокляк, Дуремар, Сірий Вовк, Зла Мачуха та ін.).

3-тя група — «Місце події» (Чорна Планета, Підводний світ, Тридесяте Царство, Майбутнє та ін.).

4-та група — «Чарівний предмет» (чарівний наказ, чарівна паличка, лампа Аладіна, килим-літак, цукерки від хитрощів та ін.).

Кожна група на аркушах записує якомога більше варіантів, а потім ці аркуші ведучий може розподілити знов по групах таким чином, щоб кожна група отримала героя, антигероя, місце події, чарівний предмет та ін. для створення групової казки.

5. Добір ключових слів у процесі гри «Сонечко».

Ключові слова: зима (на промінцях сонечка — білосніжна, срібляста, кришталева), літо, осінь, весна і т. д.

6. Стимулювання фантазії.

Гра «Що було б, якби...».

— Що було б, якби всі пори року об'єдналися?

II. Основна робота за творчим алгоритмом.

Учитель дає кожному учню «творчий алгоритм» створення казки у вигляді таблиці з назвою складових казки та рекомендаціями, допоміжними словами щодо її створення.

Назва: «П'ята пора року»

Структурні компоненти казки	Зміст казки (заповнюється учнем або групою учнів)	Примітки, рекомендації, допоміжні слова
З а ч и н (зав'язка)	Колись давним-давно, три тисячі років тому на Землі було не чотири пори року, як зараз, а була п'ята пора року — Зивеліос, що означає зима, весна, літо та осінь одночасно. Володарювала тоді на землі Добра Чарівниця, яка дуже раділа, що у людей є можливість одночасно насолоджуватись і снігом, і квітами, і плодами, і зеленою молодогою травичкою, і різнокольоровими деревами	Початок казки має бути таким, щоб одразу привернув увагу читача до сюжету, зацікавив, збудив увагу. Початок: <i>В одній далекій країні... Жили-були, чай з варенням пили... Сталося це давним-давно... Було це давно, ще за царя Гороха...</i> Розповідь про героїв (їх характеристики). Зав'язка сюжету
Основна частина (кульмінація)	Однак люди почали сваритися — одні любили кататися на санчатах по снігу і не витримували спеки, іншим не подобався осінній листопад, хтось любив весняний дощик та райдугу, а у когось була алергія на калюжі. Вони писали і писали скарги правительці, аж поки гора листів не перевищила висоту палацу. Чарівниця довго думала, як бути, і нарешті видала чарівний наказ: «Відтепер і на завжди, щоб не було сварок, на Землі буде чотири пори року — зима, весна, літо і осінь, які будуть змінювати одна одну по черзі через кожні три місяці». Але мешканці землі все одно не були задоволені — взимку вони журилися, що не можуть купатися та загоряти на теплому сонечку, а влітку сумували за сріблястим холодним снігом	Що було б, якби... З'явилося якесь протиріччя (наприклад, між героєм та антигероєм, антигероєм та чарівним предметом тощо). Використання ключових слів (бажано, щоб у дітей був словничок епітетів про пори року, наприклад, епітети до ключових слів казки: <i>літо (спекотне, жарке, тропічне); осінь (буриштинова, чарівна, казкова, барвіста); весна (смарагдова, малахітова, ніжна, духмяна); зима (білосніжна, срібляста, кришталева); дощик..., сніг..., квіти..., плоди...</i>

Закінчення таблиці

Кінцівка	І тоді Добра Чарівниця видала ще один чарівний наказ: «Дорогі люди, мешканці мого королівства! Треба цінувати кожну пору року, бо всі вони неповторні, треба вміти насолоджуватися і дощиком, і сонечком, і сніговими заметами, і райдугами, і росами, бо все це — красиво!» І після цього вже ніхто не сварився, люди стали любити свою Землю і кожну пору року. Правду люди кажуть: «Поганий той птах, який гніздо своє не любить»	Казка має закінчуватися певним висновком, висвітлювати основну думку, чогось нас навчати. Це може бути прислів'я, вислови (<i>«Добро завжди перемагає зло», «Без діла жити — тільки небо коптити», «За морем тепліше, а у нас світліше», «Маленька справа краща за велике неробство», «Поганий той птах, який гніздо своє не любить» та ін.</i>)
----------	--	--

III. Самоперевірка, взаємоперевірка.

Обмін роботами учнів по партах, обговорення «Що мені найбільше сподобалося у твоїй казці», рекомендації щодо вдосконалення казки «Мені не дуже сподобалось у твоїй казці, що...».

Рефлексія творчої діяльності.

— Чи складно було створити казку? Який етап був найскладнішим? Що сподобалося найбільше? Чи хотіли би ви бути письменником чи поетом?

IV. Презентація казок.

Якщо є можливість — драматизація уривків казок, читання за ролями.

Домашнє творче завдання: намалювати ілюстрацію до своєї казки або дібрати малюнки за допомогою комп'ютерних технологій. На наступному занятті можливе створення міні-книжок з казками, друкування в шкільній газеті, читання на батьківських зборах тощо.

СИСТЕМА ЗАВДАНЬ**ПІДГОТОВЧИЙ БЛОК****ЗАВДАННЯ З РОЗВИТКУ
ЕМОЦІЙНО-ЧУТТЄВОГО
СПРИЙМАННЯ****Завдання з розвитку слухового
сприймання**

☞ Під час екскурсії до лісу заплющіть очі і прислухайтеся до звуків природи. Що ви почули? Здогадайтесь, хто або що видає ці звуки? Які з них вам подобаються найбільше? Чому?

☞ Пригадайте, як співає струмок, як гримить грім, як рипить сніг. Розкажіть, якими звуками «розмовляє» з нами природа у різні пори року.

☞ Послухайте уривок музичної п'єси К. Сен-Санса «Акваріум». Як через музику передано хлюпотіння води, танок акваріумних рибок тощо?

Злови звук

Ведучий дає гравцям завдання «спіймати» у словах певний звук. Він читає вірш, чітко вимовляючи всі слова. Як тільки гравці чують у слові цей звук, вони плещуть у долоні.

Світ звуків

Ведучий пропонує ситуацію, в якій задіяні слухові відчуття, наприклад: «Ви перебуваєте у гомінкому місті; на березі річки; у школі під час перерви; у театрі під час вистави тощо». Завдання дітей —

увявити ситуацію та описати звуки, які вони чують (для кращого відчуття можна запропонувати дітям заплющити очі).

Що я чую, що я бачу (робота в групах)

Учасники поділяються на дві команди. Після читання поезій, в яких описані звуки, барви, перша команда розповідає про те, що вона бачила (зелені луки, верби схилились над річкою, все залите сонячним промінням тощо), друга — про те, що чула (легеньке шелестіння листя, хлюпотіння води).

Музичний ребус

Діти слухають уривок дитячої пісні з мультфільму чи кінофільму, відгадують її назву (або виконавця) та записують першу літеру. З літер має утворитися слово, тобто воно зашифроване за допомогою пісень. Перемагає команда, яка першою відгадала слово.

Музична релаксація

Учитель учить слухати музику (наприклад, «Вальс квітів» з балету П. Чайковського «Лускунчик») двома половинками тіла — спочатку лівою, потім правою. Пізніше діти вчать слухати музику всім тілом (очима, обличчям, долонями, серцем, кожною клітиною). Завдання сприяє розвитку емоційно-чуттєвої сфери, стимулює окремо праву та ліву півкулі мозку, які відповідають за раціонально-логічне та образно-інтуїтивне мислення.

Вгору-вниз

Якщо діти почули високі звуки — підіймають руки вгору, низькі — опускають вниз, середнього тембру — тримають руки на рівні грудей. Запропонована гра сприяє розвитку слуху, вчить розпізнавати високі та низькі звуки.

Диригенти

Учитель пропонує всім заплющити очі й побути диригентами чарівного оркестру. Слухаючи музику, діти передають рухами пальців рук, як вони відчувають її, як вона їм подобається.

Луна

Учитель наспівує кілька звуків або настукує нескладний ритмічний малюнок. Діти повинні повторити запропоноване (відлуння). Потім вже самі діти можуть виконувати роль ведучого та вигадувати свою мелодію для простукування. Гра сприяє розвитку ритмічного, мелодійного слуху, фантазії.

Здогадайся, хто прийшов

Учень, на якого вказує вчитель («господар»), заплющує очі, а інший («гість») відтворює голосом коротеньку фразу зі знайомої пісні.

Завдання з розвитку емоційно-чуттєвого сприймання

«Господар» має впізнати за голосом, хто прийшов до нього в гості. Далі до гри залучаються інші пари дітей.

Знайди свій музичний інструмент

Учитель умовно закріплює за кожним учнем певний музичний інструмент (флейта, барабан, гобой, скрипка, балалайка тощо). Далі для слухання пропонуються музичні твори. Впізнавши звучання свого інструмента, діти зображують, ніби грають на ньому. Завдання доцільно використовувати на уроках музики під час ознайомлення із симфонічним, народним, духовим оркестром, а також на інших уроках з метою стимулювання емоційно-чуттєвої сфери.

Намалюй музику природи

Діти уважно слухають звуки природи (природні звуки, твори композиторів). Колективно обговорюють усі асоціації, що виникли, та зображують їх за допомогою фарб.

Завдання з розвитку зорового сприймання

СПРИЙМАННЯ КОЛЬОРУ

☞ Восени під час екскурсії зверніть увагу на різнобарвні дерева. Які кольори ви бачите? Який з них вам подобається найбільше?

☞ Зверніть увагу, які відтінки восени має жовтий колір. Зберіть кілька листочків жовтого кольору різних відтінків: від жовтогарячого до темно-жовтого, майже брунатного. Опишіть кожний листок.

☞ Проведіть спостереження за деревом, яке видно з вашого вікна. Робіть записи, як змінювався колір дерева протягом вересня — жовтня або квітня — травня. Узагальніть свої спостереження.

☞ Чи завжди сніг білий? Якого кольору сніг ви бачили у своєму житті?

Кольорове слово

Гра проводиться у командах. Ведучий називає певний колір гравцям двох команд. Завдання учасників — «дарувати» йому слова певного кольору. Кожна команда називає кольорові слова по чергово: наприклад, зелені слова (огірок, трава, яблуко), червоні (помідор, мак, полуниця) та ін. Перемагає команда, яка останньою назвала слово.

Почуття і кольори

Ведучий називає одне з почуттів людини: ніжність, смуток, радість, образа, захоплення тощо. Діти мають назвати колір, за допомогою

якого можна передати це почуття. Можна запропонувати протилежне завдання — називати колір і добирати до нього почуття.

Зроби відкриття

Ведучий пропонує дітям «зробити відкриття» у довкіллі, тобто, придивляючись до природи, предметів, помітити щось нове, цікаве, неповторне. Наприклад: бурульки на даху схожі на зуби; на небі одне сонечко — а в морі їх багато тощо.

Тепло-холодно (робота в групах)

Гравці називають предмети «теплих» і «холодних» кольорів. Потім завдання ускладнюється: необхідно назвати прикметники та іменники, що відповідають відчуттям тепла і холоду. Наприклад, *тепло* — літо, сонце, мама, яскравий, живий та ін.; *холод* — айсберг, ранок, білий ведмідь, образа та ін.

Будиночки казкових героїв

Учитель дає дитині дві заготовки, на яких зображені контури, наприклад, казкового палацу (контури мають бути однаковими) і пропонує розфарбувати їх таким чином, щоб один був палацом доброго казкового героя, а другий — злого. Суть завдання полягає в тому, щоб навчити дитину передавати настрій за допомогою кольорів. Наступного разу можна запропонувати не будиночки, а кораблі, літаки, добру та злу чарівницю тощо.

Кольорова музика

Під час слухання музики вчитель пропонує дітям заплющити очі і на «внутрішньому екрані» побачити її барви. Побачені кольори діти переносять за допомогою акварелі на вологий аркуш паперу і стають

Завдання з розвитку емоційно-чуттєвого сприймання

авторами кольорової музики. Після закінчення творчої роботи за бажанням можна розповісти, що зображене на картині, як вона називається.

Відкрий красу

Учитель пропонує дітям спостерігати, милуватися тим, як опадає листя; як заходить сонце; як метелик перелітає з квітки на квітку, як виграє барвами райдуга; прислухатися до шелестіння листя, до дзюрчання струмочка; вслухатися у спів пташок, хор коників-стрибунців тощо.

Компліменти природі

Учитель пропонує сказати добрі слова всім об'єктам живої природи, що трапляються на шляху під час прогулянки.

Розтяжка (методика Т. Калініної)

Учитель зазначає: «Діти, сьогодні ми малюватимемо, використовуючи лише дві фарби — білу і синю. Спробуйте зафарбувати аркуш паперу так, щоб зверху він був темним, а до нижнього краю став блідим, майже білим. Зафарбуємо верх аркуша синьою фарбою. Потім змішаємо на палітрі білу і синю, зафарбуємо середину, потім додамо більше білої, зафарбуємо край аркуша блідо-блакитним кольором. Тепер подивимося і пофантазуємо, що у нас вийшло (зимове небо, замети, каток тощо)».

Виставка (завдання дається після попереднього)

Учитель вивішує творчі роботи дітей на стіну і вмикає відповідну музику. Завдання: п'ять хвилин слухати музику і споглядати малюнки. Після закінчення мелодії діти розповідають, що вони побачили, діляться враженнями. Педагог має привернути увагу до того, що побачив кожний, захопитися разом з дітьми, зробити так, щоб їхні слова почув кожний. Підсумком можуть стати слова вчителя про важливе відкриття: виявляється, що картина може бути однією, а її сприймання — різним, і найцікавіше не сюжет, а переживання.

СПРИЙМАННЯ ФОРМИ

☞ Подивіться на літери алфавіту. Подумайте, на що схожа кожна з них за формою. Назвіть предмети чи живі істоти, на які схожа та чи інша літера (П — на ворота, О — на бублик тощо).

☞ Придивіться до десяти цифр. Що нагадує вам та чи інша цифра?

Чарівні кола

Ведучий дає кожному гравцю аркуш паперу, на якому намальовані десять кіл, різних за розміром. Учасникам необхідно домалювати кола

так, щоб вийшло десять різних предметів, які мають округлу форму або в яких коло є складовою частиною. Заохочується оригінальність мислення, визнаються нестандартні підходи до виконання завдання.

Осінні листочки

Учитель дає дітям завдання намалювати кілька різних геометричних фігур олівцем. Наступне завдання — кожну геометричну фігуру перетворити на схожий за формою листочок та розфарбувати його (наприклад, трикутник — береза, коло — липа).

Фігури

Учитель показує учням зображення геометричної фігури. Учні почергово фантазують, на який предмет схожа та чи інша фігура. Можна ускладнювати завдання — пропонувати геометричні фігури різних кольорів, щоб діти добирали предмети не тільки за формою, а й за кольором.

Чарівні окуляри

Діти виготовляють із цупкого паперу окуляри. Учитель повідомляє, що вони виготовили чарівні окуляри. Якщо їх надягти, то можна побачити багато круглих речей. Учасники, надягаючи окуляри, називають усі предмети, що мають круглу форму. Так само можна організувати гру, використовуючи окуляри з квадратними або трикутними «лінзами».

Невідомий предмет

Ведучий називає або показує одному з гравців будь-який предмет (олівець, стілець, годинник тощо). Завдання гравця — описати його так, ніби побачив його вперше в житті, звертаючи увагу на суттєві ознаки предмета. Решта гравців здогадується, про яку річ йдеться.

Чарівник

Учитель пропонує уявити, що все довкола зачароване: дерева, хмари, каміння. Колись вони були іншими предметами. Треба зняти з них чари, уважно придивившись, на що вони схожі.

Можна розглянути камінці, запропонувати дітям визначити характерні особливості форми і «перетворити» їх на відомі предмети. Усі варіанти обговорюються, доповнюються й втілюються — камінці розфарбовуються кольоровою крейдою. У дивовижних абрисах хмар, які часто змінюються, можна побачити звірів, птахів, казкових героїв і багато іншого. Можна розглянути дерева, їхні характерні особливості (форми крони чи стовбура). Запропонувати дітям знайти цікаві форми, утворені снігом (хати, гноми, звірі), морозними візерунками на склі. Можна також розглянути тріщини на скелях, звичайні калюжі, малюнки на зрізі дерева, плями на стінах та пофантазувати, на що вони схожі

Завдання з розвитку емоційно-чуттєвого сприймання

(що зачарував чарівник?). Доцільно використовувати художнє слово (вірші, загадки, оповідання).

Мозайка з гальки

Учитель пропонує викласти зображення із пласких камінців, взявши за основу задуму їх контури. Бажано заохочувати дітей до об'єднання конструкцій спільним сюжетом («У лісі», «На галявині», «Тварини» та ін.), що сприяє активізації творчої діяльності.

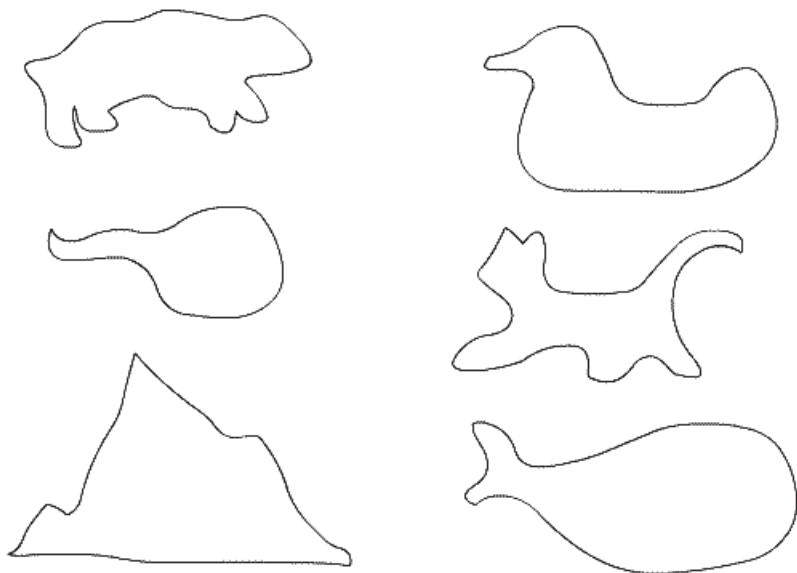
Діти змагаються у спостережливості.

Учитель пропонує подивитись навкруги і знайти об'єкти природи, які:

- мають певну ознаку (круглий, дрібний тощо);
- поєднують ознаки (прозорий, голубий; дзвінкий, голосний);
- характеризуються дією (літають, шиплять, стукають тощо).

Контури хмаринок

Учитель пропонує придивитися до зображення хмаринок, поміркувати, що або кого вони нагадують.

Завдання з розвитку тактильного, чуттєвого та емоційного сприймання

☞ Навесні під час екскурсії у поле торкніться квітів, відчуйте, яка на дотик трава, послухайте щебет пташок. Розкажіть, чим пахне поле.

Впізнай предмет

Учитель зав'яже дитині очі і пропонує розпізнати предмет на дотик.

Музей природи

Під час прогулянки до лісу кожний збирає до свого кошика чи пакета все, що зустрине особливе, надзвичайне — за формою, структурою, забарвленням. Наприклад, кольорові камінці, шматочки кори, фрагменти коріння, сухі квіти, плоди тощо. Матеріал використовується під час роботи в класі. Знайдене можна доповнювати — домальовувати, розфарбовувати, доліплювати для створення повного образу.

Аромати природи

Під час прогулянки вчитель пропонує завмерти, заплющити очі і відчутти, чим пахне, наприклад, ліс чи річка, вітер чи дощ.

Свято підтримки

Діти сидять у колі. Кожен по черзі розповідає про свої досягнення, уподобання, хобі тощо. Всі інші після закінчення презентації аплодують зі словами «Молодець!», «Ми раді за тебе!», «Так тримати!». Тренінг розвиває емоційне сприймання людей, комунікативні здібності, вміння презентувати себе, дає можливість повірити у власні сили, вчить радіти успіхам іншої людини.

Шикуйсь

Учасники шикуються у дві шеренги. За командою ведучого вони перешиковуються за певними критеріями:

- за кольором волосся — від найсвітлішого до найтемнішого;
- за першою літерою імені в алфавітному порядку;
- за кольором очей — від найтемнішого до найсвітлішого;
- за кількістю гудзиків — від найменшої до найбільшої;
- за кольоровою гамою взуття — від світлого до темного тощо.

Наприкінці підбивається підсумок — яка команда була найспритніша, хто виявився лідером-організатором (хто активніше брав участь у побудові шеренги). Гра спрямована на те, щоб зняти психологічні бар'єри у сприйнятті одне одного. Розвиває швидкість реакції, вміння ефективно діяти в нестандартних ситуаціях, стимулює організаторські здібності.

Знайомство

За командою ведучого гравці ходять кімнатою і, зустрічаючись, запитують: «Вибачте, ви не Маша (Коля, Саша)?» Партнер має відповісти щось на зразок: «Ні, я не Маша, я Наташа, у мене блакитні очі, світле волосся і красива посмішка». Таким чином усі гравці знайомляться один з одним. Час контактів — 3—5 хв. Після закінчення ведучий запитує кожного, кого той запам'ятав, колективно обирають найпопулярнішу людину (або двох), яка найбільше запам'яталася.

Добра тварина

Діти стають у коло, тримаючись за руки. Ведучий повідомляє, що утворене коло — не коло, а велика добра тварина (черепаша, динозавр, слон тощо). Вона може дихати (діти ритмічно дихають і роблять крок уперед, потім назад, імітуючи вдих і видих тварини), потягуватися, ставати навшпиньки, присідати, пити воду, виглядати друзів тощо (коло виконує всі дії тварини). Гра активізує відчуття єдності колективу, знімає психологічні бар'єри спілкування між дітьми.

Тренінг «Крісло успіху»

У центрі кімнати стоїть чарівне «крісло успіху». Ведучий пояснює, що той, хто у нього сідає, стає успішною, впевненою у своїй силі людиною. Гравець сідає у крісло і розповідає про своє майбутнє, свою професію, свій життєвий успіх, як він до нього прийшов. Закінчує він словами: «Я успішна людина, я займаюсь улюбленою справою. Я впевнений у своїй силі, мої мрії здійснюються, мої плани реалізуються. Я щасливий, я відкритий до розвитку, моє життя таке, яким я його створюю». Завдання спрямоване на позитивне сприймання свого майбутнього, на розвиток впевненості у власних силах, стимулювання лідерських якостей.

Релаксація «Срібна куля»

Діти зручно сідають, запліскують очі, розслабляються, ритмічно вдихають і видихають. Учитель пропонує уявити, що зверху на них ліне потік світла: «Він складається із чистого білого світла... абсолютно чистого білого світла... На твоїй голові повільно розпускається квітка... Біле світло повільно входить у твоє тіло... тече через горло... у грудну клітку... і далі через усе твоє тіло... Все тіло наповнюється сяючим білим світлом... Навколо тебе поступово утворюється куля, яка наповнюється цим чистим життєдайним світлом... Вона наповнює тебе силою, енергією, творчим натхненням... Ти сильна, смілива, захищена, впевнена у собі людина... Ти — це суцільна чиста енергія».

Релаксація «Веселковий плащ»

Учитель пропонує дітям уявити, що вони одягають плащ, який складається з усіх дивовижних кольорів веселки. Спереду у нього є гудзики, застібнувши які, дитина перебуває у повній безпеці і з нею нічого поганого не може трапитися. Ніхто не може побачити цей чарівний плащ, але дитина знає, що він на ній і надійно захищає від усіяких негараздів!

Релаксація «Дихаємо сонячним світлом»

Учитель пропонує кожному уявити, що він бачить сонце: «Його промені линуть на тебе зверху, і його золоте сяйво ллється на тебе. Повільно зроби вдих і порахуй до чотирьох. Потім підними до неба і розкрий свої руки. Сонячні промені торкаються твоїх долоней. Уяви, як сонячне світло по твоїх долонях, по руках ллється у твоє серце і наповнює його. Ще раз порахуй до чотирьох і затримай дихання. Потім, знов рахуючи до чотирьох, повільно зроби видих і повільно опусти руки. Роблячи видих, уяви собі, як золоте сяйво виходить назовні через пори твого тіла. Ти наповнений з голови до ніг золотим сяйвом та випромінюєш його. Ти відчув, як тобі легко і сонячно на серці?»

Релаксація «Теплий, як сонце...» (за К. Фоппелем)

Завдання стимулює діяльність правої півкулі мозку, активізує інтуїтивні процеси творчості.

Учитель пропонує: «Сядьте зручно за парту і заплющте очі. Тричі глибоко вдихніть і видихніть. Уявіть, що зараз чудовий день і над вами пропливає сіра хмаринка, на яку можна перекласти всі проблеми або погані думки. Дозвольте їм просто полетіти разом із хмаринкою. Уявіть, що небо над вами яскраво-голубе, що легкі промені сонця зігрівають вас. Ви відчуваєтеся надійно захищеними — так спокійно навкруги. М'який подих вітру торкнувся вашої голови, і ви відчуваєтеся легко й щасливо, як маленька легка пір'їнка. Ви сьогодні такі гарні, як небо, сонце, такі ніжні, як подих вітру.

Уявіть, що коли ви вдихаєте, ваше тіло наповнюється золотим світлом — від голови до кінчиків пальців ніг... А коли видихаєте, уявіть, що усі негативні почуття виходять разом з повітрям. Ви вдихаєте золоте сяйво, а видихаєте неприємні почуття.

Ви — як маленька м'яка пір'їнка, яку несе легкий вітер; ви — як промінь сонця, що падає на землю. Дозвольте ще більше розслабитися своєму тілу, своїм плечам та рукам, своїм пальцям та стопам.

Уявіть, що ви — як веселка, що має безліч різноманітних кольорів. Нема нікого в світі, хто думав і відчував би так, як ви... Це просто чудово, що ми можемо бути зараз тут, усі разом...

Завдання з розвитку емоційно-чуттєвого сприймання

Не поспішаючи, повертайтеся до класу. Відчуйте свою голову, руки, ноги. Зробіть вдих глибоко і легко. Тепер ви можете відчувати себе веселою і радувати барвами себе та інших. Повільно розплющіть очі, щоб побачити навколо себе багато інших різнобарвних веселок. Посміхніться їм».

Після релаксації обов'язково проводиться рефлексія: коли дитина була напруженою, а коли розслабленою; чи вийшло повністю розслабитися; яка частина тіла не хотіла розслаблятися; що заважало розслабитися; які думки, образи приходили в голову; що у власній веселці особливо прекрасного, який колір у ній переважає тощо.

Рухлива гра «Вільний танок»

Діти вільно, як кому хочеться, танцюють під музичний супровід, можна із заплющеними очима. Бажано добирати музику, що викликає різні почуття (радості, печалі, хвилювання тощо). Вільний танок можна починати поступово: спочатку танцює свій танок лише голова, потім приєднуються плечі, руки, живіт, ноги. Наприкінці доцільно обмінятися враженнями.

Релаксація «Сонячний зайчик»

Завдання виконують сидячи, у стані спокою. Учитель пропонує: «Уявіть, що на ваше обличчя сів ласкавий сонячний зайчик. Спочатку він плигнув на лоб (ніжно погладьте його), потім на щічки, оченята, носик, підборіддя. Гладьте його обережно, щоб не злякати. Сонячний зайчик перестрибнув на шию, животик, ніжки. Він вас дуже любить і гладить лагідно, тому і ви його погладьте і подружіться».

Після релаксації необхідно кілька хвилин посидіти у спокої, пізніше доцільно виконувати спокійні завдання, що потребують фантазії, творчого мислення.

Емоції

Учитель пропонує поміркувати, які емоції відчуває кожний з хлопчиків: «Вигадайте і розкажіть, що з кожним із них трапилось».

ЗАВДАННЯ З РОЗВИТКУ ОБРАЗНОГО МОВЛЕННЯ

Завдання на збагачення і активізацію словникового запасу учнів

РОБОТА НАД ЗБАГАЧЕННЯМ АКТИВНОГО СЛОВНИКА, ЗАСВОСННЯМ ЛЕКСИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ СЛОВА

☞ З'ясуйте значення незнайомих слів із вірша за допомогою глумачного словника. (Читанка. 2 кл. Л. Костенко «Бузиновий цар».)

☞ Що, на вашу думку, означає слово «шугають»? Якщо ви не знаєте його значення, перечитайте цей уривок ще раз. Виходячи зі змісту прочитаного, зробіть припущення, що автор мав на увазі. Перевірте за словником, чи правильні ваші міркування.

☞ Прочитай текст про голубів (за Л. Письменною). Розкажіть, що ви знаєте про цих птахів. Доберіть однокореневі слова: голуб — голубка — ... (Українська мова. 3 кл.)

Слово у капелюсі

Обладнання: капелюх, в якому лежать картки з буквами алфавіту. Гравці по чергово дістають із капелюха, наприклад, 10 карток і мають за певний час скласти слова із цих букв. Варіювати можна кількість гравців, слів, які потрібно скласти, та букв, що лежать у капелюсі.

Пірамідка

Учитель записує на дошці слово. Учні по чергово мають додати своє слово так, щоб поширити речення, не порушуючи змісту. Наприклад:

Сонечко

Світило сонечко

У небі світило сонечко

У небі яскраво світило сонечко

У небі яскраво світило золоте сонечко...

Можна не записувати речення, а запам'ятовувати, що було сказано гравцями.

Інтерв'ю

Ведучий називає букву, яка вивчається на уроці, а потім, звертаючись до гравців, ставить запитання: «Хто?», «Який?», «Що робив?», «Куди?».

«З ким?», «Коли?», «Чому?», «Що сталося?» тощо. Гравець, якого обирає ведучий, повинен швидко дати відповідь, яка починається з цієї літери. Наприклад, буква *К*: *що — клубок, який — кольоровий, що робив — котився, де — коло річки...* Відповіді можуть бути незвичними і несподіваними.

Геометрія слів

Завдання полягає в тому, щоб створити «драбинку» зі слів певної тематики. Кожне наступне слово «драбинки» повинно бути на одну літеру довше за попереднє. Наприклад, драбинка до теми «Тварини» може бути такою:

л е в
к о з а
к а б а н
с о б а к а

Нові назви

Усі предмети мають свої назви, до яких люди давно звикли. Ведучий пропонує гравцям подивитися на навколишні предмети під новим кутом зору, ніби вперше в житті, та придумати їм нові, більш влучні, з їхнього погляду, назви. Наприклад: парасолька — дощохист, окуляри — зоровики, крейда — ..., іграшка — ..., відро — ..., кошик — ... тощо.

РОБОТА НАД СИНОНІМАМИ

☞ Виберіть з вірша синоніми до слова *дитина*. (Читанка. 2 кл. Д. Павличко «Квітка».)

☞ До слова *бебехнувся* доберіть якнайбільше слів-синонімів. (Читанка. 2 кл. Н. Забіла «Вовк і козлята».)

☞ Знайдіть у казці момент, коли лисичка кинула зайчикову книжку. Що з книжкою зробив вовк? Чим відрізняється значення цих дієслів-синонімів? Поставте синоніми *кинув*, *поклав*, *шпурнув* за ступенем збільшення ознаки. (Читанка. 2 кл. Ю. Ярмаш «Зайчаткова казочка».)

☞ Замініть в останньому реченні казки слово *вигукнув* відповідним синонімом. Подумайте, чи змінився зміст речення? Зіставте слова-синоніми. Чи однакові вони за значенням? Який можна зробити висновок? (Читанка. 3 кл. Г. К. Андерсен «Гидке каченя».)

☞ Подумайте, чому автор у кінці казки використав слово *насолив*, а не *зробив погано*, *наробив лиха*. Яка різниця між значенням цих синонімів? (Читанка. 2 кл. Латиська народна казка «Вовк і кіт».)

РОБОТА НАД АНТОНІМАМИ

☞ Знайдіть у прислів'ях слова, протилежні за значенням, і утворіть антонімічні пари. («Березень сухий, а мокрий май — буде й каша, й коровай». «Хто за чуже хапається, той свого позбувається».)

☞ Доберіть антоніми до таких слів із вірша: білі — ..., зникають — ..., довго — ..., тихі — ..., розцвіли — ..., великі — ... (Читанка. 2 кл. О. Олесь «Білі гуси летять над лугами...».)

☞ Доберіть до словосполучень *веселий ранок, холоднюча зима, упаде із неба, лютий холод* антонімічні словосполучення. (Читанка. 2 кл. Я. Щоголів «Зимовий ранок».)

☞ Доберіть три антоніми до слова *солодкий*, виходячи зі змісту речення, в якому це слово вжите.

- І від *солодких* слів буває ... присмак.
- Це вино зроблено із *солодкого* винограду, а інше — із ...
- Я люблю *солодку* їжу, а брату подобається ... їжа.

Скажи навпаки

Учитель називає слово (іменник, прикметник, дієслово). Діти добирають до нього антонім: день — ніч; холодний — теплий; сміятися — плакати.

Протилежні слова

Ведучий називає будь-який об'єкт і його ознаку. Гравцям необхідно назвати якомога більше слів, значення яких протилежне даному за цією ознакою. Наприклад: *мед* — *корисний*. Антонімом за цією ознакою будуть всі шкідливі продукти (*тютюн*). *Мед* — *густий*. Протилежні об'єкти — *рідкі (молоко)*.

Завдання на оволодіння засобами художньої виразності

РОБОТА НАД ЕПІТЕТАМИ

☞ Які епітети до слова *сонечко* дібрала поетеса? Які епітети до цього слова можете додати ви? (Читанка. 2 кл. Т. Коломієць «Подарунок».)

☞ Знайдіть у вірші епітети. Спробуйте пояснити, з якою метою їх використано. (Читанка. 2 кл. В. Лучук «Кольорові пташки».)

☞ Знайдіть у вірші епітети. Чому автор називає поле стоголосим? (Читанка. 3 кл. М. Рильський «На білу гречку впали роси».)

☞ Прочитайте текст «Лісова казка» Ю. Старостенка. Як описана білочка, лисиця, зайчик? Доповніть ці описи власними прикметниками. (Українська мова. 3 кл.)

☞ Чому Ю. Старостенко зиму називає *лукавою*? Доберіть прикметники, які можуть влучно охарактеризувати літо, весну, осінь. (Українська мова. 4 кл.)

☞ Прочитайте вірш «Покосили жито...» В. Сосюри. Випишіть із тексту словосполучення іменників з прикметниками (*роси ранкові, вітри ласкаві* тощо). До кожного з іменників доберіть ще по 2—3 прикметники. (Українська мова. 4 кл.)

Промінці

Учитель на дошці малює сонечко з промінцями. Біля кожного з промінців написані епітети. Гравцям треба здогадатися, до якого слова підходять усі епітети, і записати слово в центрі сонечка. Наприклад: *струнке, зелене, молоде...* — *дерево*; *спокійна, чиста, синя...* — *річка* (1—2-й кл.).

Сонечко

Учитель малює на дошці для кожної команди сонечко. У середині кожного сонечка написаний іменник (наприклад, *море* та *літо*). Гравці кожної команди по чергово виходять до дошки, добирають епітети до свого слова, записують біля кожного промінця. Виграє команда, у якій сонечко засяє яскравіше, тобто яка добере більше епітетів до слова. Завдання можна написати на картках і роздати кожній групі дітей.

Кращий листочок

Кожен приносить на урок один осінній листочок, який він вважає найкрасивішим. Учитель оголошує конкурс на кращий листок. Діти по чергово розповідають, чим їхній листок особливий, чому саме його вони обрали серед інших. Потім колективно визначають переможців — тих, хто красиво, образно розказав про свій листочок. Можна визначити «експертну комісію» у складі 2—3 дітей, які оберуть переможців.

Слова ввічливості (робота в парах)

Діти об'єднуються в пари, один з учасників пари бере в руки якийсь предмет, наприклад іграшку, ручку. Інший повинен попросити цей предмет, використавши необхідні ввічливі слова.

Відгадай слово

Учитель пропонує дітям назвати два предмети, які б мали одразу три ознаки:

гладенький, чорний, тихий — ..., ...;

темний, важкий, гамірливий — ..., ...;

світлий, легкий, блискучий — ..., ...;

білий, м'який, їстівний — ..., ...

РОБОТА НАД ОБРАЗНИМИ ВИСЛОВАМИ, ПОРІВНЯННЯМИ

☞ Які слова свідчать, що поетеса з ніжністю говорить про хатинку? Знайдіть у вірші порівняння. Спробуйте пояснити, чому сонце порівнюється з матір'ю. (Читанка. 2 кл. Л. Українка «На зеленому горбочку».)

☞ Які образні вислови передають захоплення поета красою України? (Читанка. 2 кл. О. Олесь «Літній вечір...».)

☞ Чому автор каже «*цвітуть хмарками небеса*»? Чи не краще було б сказати «*все небо в хмаринках*»? Обґрунтуйте відповідь. (Читанка. 2 кл. О. Олесь «Серед краси».)

☞ Про що так образно пише автор у рядках «...з золота зіткане сяєво ллється...»? З чим ще можна порівняти сонячні промінці? (Читанка. 3 кл. М. Рильський «Дівчина».)

☞ Знайдіть у вірші порівняння. Яка думка вірша передається цим порівнянням? (Читанка. 3 кл. М. Рильський «Пісня про Дніпро».)

☞ З чим автор порівнює степ у різні пори року? Яке з порівнянь, на вашу думку, найбільш красиве, образне? Поясніть чому. (Читанка. 4 кл. О. Олесь. «Степ».)

На що схоже?

Учитель говорить початок речення, в якому є порівняння. Учні повинні придумати, на що схожий предмет або об'єкт природи, про який йдеться у реченні, і завершити порівняння. Наприклад: «*Волошки в житі схожі на...*».

РОБОТА НАД ПЕРЕНОСНИМ ЗНАЧЕННЯМ СЛОВА

☞ Як ви думаєте, чому автор говорить про берізку як про живу істоту: *зелені коси, білі ноги*? (Читанка. 2 кл. Л. Забашта «Берізонька».)

☞ Чи може насправді сонце грати, туман ховатися? Чому в поетичних творах можуть відбуватись такі дивовижні речі? (Читанка. 2 кл. О. Олесь «Серед краси».)

☞ Знайдіть у вірші-діалозі вирази з переносним значенням. (Читанка. 2 кл. М. Підгірянка «Розмова про сонце».)

☞ Якими словами автор змальовує зиму як живу істоту? Придумайте свій вислів з переносним значенням про зиму. (Читанка. 3 кл. І. Франко «Дивувалась зима...».)

☞ Чи бачили ви колись, як у берізки навесні бринять сльози? Якщо так, то спробуйте образно це описати. (Читанка. 3 кл. Т. Коломієць «Березень».)

Склади два речення

Учні утворюють дві команди. Учитель називає слово, яке може вживатись як у прямому, так і в переносному значенні. Гравець першої команди складає речення, в якому це слово вжите у прямому значенні, гравець другої — у переносному. Наприклад: «Клоун голосно сміється»; «Сонце сміється у синьому небі».

Створення метафори

Завдання виконується на індивідуальних картках з таблицею-алгоритмом (жирним шрифтом надруковано те, що подано у таблиці, курсивом те, що мають записати діти):

Що? Кульбабка	
Яка?	На що схожа?
Жовта	Сонечко
<i>Кумедна</i>	<i>Голівка</i>
<i>Пухнаста</i>	<i>Курчатко</i>
<i>Яскрава</i>	<i>Вогник</i>
<i>Золота</i>	<i>Клубочок</i>
Образне словосполучення	
Пухнасте курчатко, кумедна голівка, жовтий вогник, яскраве сонечко, золотий клубочок	
Образне речення	
Кульбабка — немов пухнасте курчатко, яке заховалось у траві	
<i>Кумедна голівка на тендітній ніжці дивиться на сонечко</i>	
<i>Золотий клубочок загубився у шовковій траві</i>	
<i>Сонце подарувало землі своїх діток — маленькі яскраві кульбабки</i>	

Завдання на оволодіння емоційною виразністю літературної мови

УСВІДОМЛЕННЯ ЗВ'ЯЗКУ ЗВУКОВОГО СКЛАДУ СЛОВА З ЙОГО ЗНАЧЕННЯМ

☞ Зверніть увагу на слова, які передають шелестіння листя, гуркіт грому, стукіт дощу. Назвіть звукосполучення, які допомагають почути музику дощу. (Читанка. 4 кл. С. Жупанин «Музика дощу».)

☞ Які почуття викликають у вас рядки:

Грізно грима грім горою,
Гонить гомін градобою.

В. Лучук

☞ Які звуки з вірша посилюють це почуття?

☞ Які почуття викликають звукосполучення з колискової пісні *лю, лі, гу, чу?* Чому у віршах до колискових пісень майже не зустрічаються звукосполучення *гр, рд, зр?* (Читанка. 2 кл. М. Сингаївський «Ой люлі, ой люлі...».)

Що передає звук?

Учитель називає звук або звукосполучення. Учні повинні здогадатися, на який звук природи він схожий. Наприклад: *ш-ш-ш* — листя шарудить; *ж-ж-ж* — джміль гуде; *у-у-у* — вітер завиває.

СПІВВІДНОСНІСТЬ ГРАМАТИЧНОЇ ФОРМИ І ЗНАЧЕННЯ СЛОВА

☞ Знайдіть у вірші лагідні, пестливі слова. Чим різняться між собою слова у парах: *вишні* — *вишеньки*, *черешні* — *черешеньки*; *хлопець* — *хлоп'яточко*, *руки* — *рученьята*. Навіщо автор використовує зменшувально-пестливі слова? (Читанка. 2 кл. Л. Українка «Вишеньки».)

☞ Знайдіть у тексті лагідні слова, якими можна назвати бабусю (*бабунечка*, *бабусенька*). Назвіть тепер так само ніжно і тепло свою маму. (Читанка. 3 кл. Бабуся (з журналу «Барвінок».)

☞ Як у вірші В. Терена діти називали Діда Мороза? Продовжіть наступні речення: У Діда Мороза біла ... (*борода*). У лікаря Айболита маленька ... (*борідка*). У Карабаса Барабаса довге ... (*бородище*).

☞ Прочитайте вірш М. Сингаївського «Про що говорять звірі». Як звертаються звірі-батьки до своїх дитинчат? (*Воронятко, зайчатко, лисенятко тощо.*) А як би називали своїх дитинчат інші звірі, наприклад: їжак, олень, кішка, коза тощо. (Українська мова. 3 кл.)

Продовж ряд

Учитель називає слово (іменник). Дітям необхідно утворити за допомогою префіксів однокореневі іменники. Як приклад подана схема, за якою потрібно утворити ряд: *рука* — *рученька* — *ручище*.

ЗВ'ЯЗОК ІНТОНАЦІЇ ЗІ ЗМІСТОМ

☞ Які рядки з вірша можна прочитати радісно, які жалісливо, а які з прохальною інтонацією? (Читанка. 2 кл. Н. Забіла «Журавлик».)

☞ Чому в кінці слів Дениска «*Що ви мені підсунули!*» стоїть не

знак питання, а знак оклику? З якою інтонацією слід читати його слова? (Читанка. 2 кл. А. Григорук «Хочеш бути щасливим, не будь лінивим».)

☞ Після того, як прочитаєте оповідання, подумайте та доберіть до кожного абзацу тексту умовні позначки (веселе, сумне, зле обличчя).

☞ Спробуйте прочитати рядки, сумні за змістом, з веселою інтонацією, і навпаки — веселі рядки з сумною інтонацією. Який можна зробити висновок?

Мій хороший папуга

Діти стоять у колі. Ведучий говорить: «До нас у клас залетів папуга, він вміє не тільки повторювати речення, а й копіювати інтонацію». Той, кого вибрали папугою, переміщується по колу. Гравець, біля якого зупиняється папуга, промовляє речення з відповідною інтонацією, папуга його повторює. За сигналом ведучого папугою стає інший гравець.

Інтонація

Діти мають разом або почергово повторити з різними почуттями і різною інтонацією речення (зі злістю, радістю, замріяно, здивовано, з образою). Приклади речень: «*Пішли гратися*», «*Завтра ми підемо до зоопарку*», «*Допоможи мені*».

Бесіда на тему «Чому попри однаковий зміст речень ми сприймаємо їх по-різному?».

Завдання на ознайомлення з виражальними засобами поетичного слова

УСВІДОМЛЕННЯ ЗВ'ЯЗКУ РИТМІЧНОЇ ГАРМОНІЇ ТВОРУ ЗІ ЗМІСТОМ

☞ Що особливого ви помітили в «Казці про яблуню»? Як побудовано речення? Чи є в ній віршовані рядки? (Читанка. 2 кл. А. М'ястківський «Казка про яблуню».)

☞ Спробуйте поміняти місцями слова у першому рядку вірша. Чи змінився зміст твору? А що змінилося? Поспостерігайте за ритмом цього вірша. (Читанка. 2 кл. М. Познанська «Зацвіли каштани».)

☞ Прочитайте перший рядок вірша С. Жупанина «Грайте, грайте голосніше, скрипки і цимбали...». Як на вашу думку, цей вірш сумний чи, навпаки, веселий, піднесений? Зверніть увагу на його ритм.

Порівняйте ритмічність вірша С. Жупанина з ритмічністю вірша Л. Українки «Талого снігу платочки сивенькії...»:

*Талого снігу платочки сивенькії,
дощик дрібненький, холодний вітрець...*

Який можна зробити висновок? (Читанка. 2 кл.)

☞ Поспостерігайте за ритмом вірша. Чи був він незмінним від початку до кінця? У якому місці він змінився? Як ви гадаєте, для чого поет змінив ритм? (Читанка. 2 кл. В. Багірова «Бабця спить».)

Числові вірші

Мета цього завдання — пояснити, що ритм є дуже важливим і що за його допомогою можна передавати навіть настрої.

Учитель дає завдання написати сумний або веселий вірш не за допомогою слів, а використовуючи лише числа. На конкретних прикладах він пояснює, що зміст поетичного твору повинен передаватися не лексичним значенням слів, а його ритмом. Наприклад:

Сумний вірш про осінь

118 + 15,

125 + 45,

135 + 19,

145 на 45...

Веселий вірш про м'яч

22, 22!

32, 15,

48, 70,

38, 20!

РОЗВИТОК ЧУТЛИВОСТІ ДО РИМУВАННЯ

☞ Знайдіть у вірші «на слух» пари слів, що римується. Назвіть їх.

☞ Знайдіть у вірші римовані пари слів. Додайте до кожної пари власне римоване слово.

☞ Поспостерігайте за тим, як можуть римуватися рядки у віршах. Пронумеруйте рядки у строфі та запишіть схему римування. Наприклад: 1 — 2, 3 — 4.

Спіймай риму

Учитель вимовляє пари слів, що римується (з однаковими «хвостиками»), або не римується. Завдання дітей — плескати у долоні, якщо почують рими, і піднімати руки вгору, якщо пари слів не римується. Наприклад: *білка — гілка, ведмедик — бешкетник, звичка — рукавичка.*

Рими

Учитель називає слово. Діти добирають рими до цього слова, плескаючи у долоні. Наприклад: сюрприз — сервіз — ..., доглядає — поливає — ..., духмяні — медвяні — ...

Закінчи рядок

Діти мають закінчити рядок, дібравши необхідну риму:

У деяких казках її звать сестриця,

А в наших лісах вона просто... .

* * *

На городі у бабусі

Всю капусту з'їла ... .

* * *

Довга шия в гусака,

А голки — у ... .

* * *

Хвіст пухнастий у лисички,

Дзьоб маленький у ... .

* * *

Сніжком прикрашені гілки,

На небі мерехтять ... .

ЗАВДАННЯ З РОЗВИТКУ УЯВИ

Завдання з розвитку репродуктивної уяви

☞ Намалюйте малюнок до улюбленого вірша з розділу «Різнокольорові вірші». (Читанка. 2 кл.)

☞ Спробуйте уявити ліс таким, яким його побачила Улянка з оповідання О. Донченка «Лісовою стежкою». Зробіть його словесний малюнок. (Читанка. 3 кл.)

☞ Прочитайте вірш Л. Глібова «Зимонько-снігуронько». Розкажіть, якою ви уявили зимоньку? (Українська мова. 3 кл.)

☞ Які картини можна намалювати до кожної строфи «Лебединої казки» В. Симоненка? Що саме і як зобразити? (Читанка. 4 кл.)

☞ Розгляньте сюжетний малюнок. Пофантазуйте, який характер мають зображені на малюнку герої: які у них стосунки між собою, про що вони можуть говорити.

☞ Перш ніж читати народну казку «Кривенька качечка», подивіться на ілюстрацію до неї. Розкажіть, що сталося з дідом та бабою у лісі. Пофантазуйте, який діалог відбувся між ними. (Читанка. 3 кл.)

☞ Прочитайте «Білий вірш» В. Лучука. Чи сподобався він вам? Опишіть, які картини постали у вашій уяві після прочитаного. (Українська мова. 4 кл.)

☞ Що ви уявляєте, слухаючи музичний твір? Спробуйте розказати про образи, які постають у вашій уяві, передати почуття словами.

Торбинка з подарунками

Ведучий тримає торбинку, в якій лежить предмет, і пропонує гравцям відгадати його. Учасники мають право ставити запитання про предмет, на які можна відповісти «так» або «ні». Наприклад: «Це посуд?», «Він має запах?». Той, хто відгадає предмет, стає ведучим.

Німе кіно

Один гравець з команди перетворюється на актора німого кіно і показує іншим за допомогою рухів, міміки певну ситуацію, дію (мерзне

на вулиці, приймає гіркі ліки, тихенько причиняє двері тощо). Гравець, який першим здогадався, що це за дії, стає актором.

Мандрівка

Ведучий пропонує дитині заплющити очі й уявити себе у певному місці (у лісі, біля моря тощо). Дитині необхідно «побачити», «почути», «пережити» ситуацію та розказати про свої відчуття, образи, що постали в уяві.

Етюди взаємодії

Діти об'єднуються у пари і показують парні взаємодії: пиляння дров, греблю на човні, перемотування ниток, перетягування канату, танок. Гру можна ускладнити — глядачі не знають, що показує пара, і повинні самі здогадатися, що це за взаємодія.

Завдання з розвитку творчої уяви

«ОЖИВЛЕННЯ» ОБРАЗІВ

☞ Подивіться взимку на приморожені шибки у класі. Зверніть увагу, які чудові візерунки мороз намалював на склі. Про що розповідають вам ці зимові картини? Розкажіть, що ви на них бачите.

☞ Чи помічали ви, які чудернацькі форми мають хмаринки, що плывуть у небі? Під час екскурсії подивіться ще раз на хмарки й уявіть, що це казкові персонажі. Кого з героїв ви впізнали?

☞ Чи нагадують вам щось або когось зображені на малюнку архітектурні споруди? (Художня праця. 4 кл.)

Образ звука

Учитель пропонує описати звук (дзеленчання дзвоника, шум дощу, скрипіння дверей). Для цього він запитує гравців: «Який він — товстий чи худий, добрий чи злий, якого кольору?» тощо.

Квіти і почуття

Учитель демонструє ілюстрації різних квітів і запитує учнів, яка з них найвеселіша, яка найсумніша, яку з квітів можна назвати задумливою, а яку сердитою тощо.

Кумедні чоловічки

Учитель роздає учням картки, на яких зображено букву або цифру, що вивчаються, і пропонує домалювати необхідні деталі так, аби перетворити на якийсь предмет чи істоту. Потім кожний складає історію або казку про те, що в нього вийшло. У 1—2-му класах можна зробити виставку «кумедних чоловічків», у 3—4-му — книжечку з казками про пригоди кумедних чоловічків.

Живий предмет

Кожній групі гравців учитель називає предмет (наприклад: чайник, віник, дошка тощо), пропонуючи «оживити» його та розповісти про його життя: які проблеми можуть у нього бути, які відносини з сусідами та господарями. Учитель може допомогти, використовуючи запитання типу:

- Який у нього характер?
- Що любить?
- З ким дружить?
- Які стосунки з господарями?
- Де він живе?
- Чи є у нього сім'я?
- Чого він боїться?
- Про що мріє?

«ПЕРЕВТІЛЕННЯ» В ОБРАЗ

Перевтілення

Учитель читає початок оповідання: «Біля будинку цвіла запашна красуня вишня. Над нею з самого ранку літали заклопотані джмелі у брунатних кожушках. Раптом подув свіжий схвильований вітерець, який буває тільки навесні. Ніжні пелюстки зірвалися з гілочок і закружляли у повітрі, немов сніг...» Діти мають продовжити оповідання від імені різних персонажів: пелюстки; весняного вітру; заклопотаного джмеля; пташки, яка сіла на гілку; собаки, який гуляє під деревом; дівчинки, яка дивиться з вікна; двірника, який прибирає біля дерева.

Якби я був...

Ведучий пропонує гравцю закінчити речення, яке починається словами «Якби я був...». Наприклад: «Якби я був цукеркою, то...», діти продовжують: «...я би став дуже кислою, щоб мене не з'їли», «...я би нагодував всіх людей світу солодощами».

Я — сніжинка

Діти мають уявити себе листочком, сніжинкою або краплинкою дощу і під музику створити їх танок. Перед цим вони розповідають, якою повинна бути музика — спокійною чи тривожною, повільною чи швидкою. Музичним супроводом можуть бути твори класичних та сучасних композиторів. Учитель може дати установку: «Ви — маленькі пухнасті сніжинки. Ви красиві творіння природи. Ви легкі і тендітні, як подих зими. Кожна з вас неповторна і єдина в світі. І ваш вальсуючий політ так само прекрасний і неповторний».

Інша точка зору

Діти мають уявити себе іншою істотою і подивитися на світ іншими очима. Наприклад, уявити себе мурахою, дельфіном, метеликом тощо і розповісти, яким здається навколишній світ.

Хто похвалить себе найкраще

Ведучий визначає для кожного гравця роль казкового персонажу. Гравці мають уявити себе на місці казкового персонажу і довести, що їхній герой найкращий, наприклад: «Я — Лисичка. Я така гарна, чепурна, така розумна, спритна», «Я — Пан Коцький. Я — найголовніший! Мене всі звірі бояться, я такий сердитий» тощо.

Оживи слово

Завдання полягає в тому, що діти у процесі цікавої ігрової діяльності поєднують семантику слова (його зміст) із його формою (літери). Слова складаються з літер і виражають поняття — у своєму малюнку діти намагаються це поєднати. Починати доцільно з простих слів, що означають знайомі предмети або тварин, птахів, яких треба намалювати за допомогою літер. Приміром, хмара, парашут, слон, їжак, кактус, ведмідь, сніжинка, чайник. Пізніше можна малювати власний портрет із допомогою слів, літер: ніс, рот, очі, волосся, вухо, борода.

Розвиваємо емпатію

Учитель зачитує або переказує сюжет казки. Після цього ставить запитання, які спочатку стосуються подій казки (що за чим відбувалося), а потім такі, що розвивають емоційно-ціннісну сферу дитини: «Що відчували бабуся та дідусь, коли колобок утік від них?»; «Як ви вважаєте, чому лисиця стала хитрою?»; «Про що думав Івасик-Телесик, коли летів на гусеняті?»; «Що переживали звірі, коли дідусь підняв рукавичку?» тощо.

Рухлива гра «Старенька бабуся»

Перед початком гри діти розподіляють ролі: бабусі, дідусі, онуки, лікарі та автомобілі. Бабусі (дідусі) дуже старенькі, нічого не бачать і не чують, їх треба відвести до лікаря, а для цього — перевести через вулицю з пошвавленим рухом, а потім повернутися назад. Переводить через дорогу кожного старенького онук, який оберігає літню людину, турбується та піклується про неї. Потім гравці міняються ролями. Наприкінці гри обов'язкове обговорення: що ти відчував у ролі бабусі, у ролі онука, лікаря, в якій ролі тобі найбільше сподобалося бути, а в якій — ні і чому.

ВІЛЬНЕ ФАНТАЗУВАННЯ

☞ Придумайте прізвиська казковим героям: Їжачок — Гострячок, Лисичка — Чепурничка, Комарик — Кусарик, Черепаха — ..., Курчатко — ... .

☞ Вигадайте для допомоги казковим героям нові чарівні предмети, наприклад: ручка — самописка, ключ — відкривач усіх дверей, велосипед, каструля — самоварка тощо.

Білет на іншу планету

Ведучий пропонує увявити фантастичну ситуацію — гравці отримали чарівний білет на іншу планету. «У вас залишилась година, щоб зібрати необхідні речі. Без чого не можна обійтися у цій захоплюючій подорожі? Назвіть усе, що ви візьмете з собою». Гравці можуть «збирати речі» у групах, парях або індивідуально.

Малюнки по колу

Гра проводиться в групах по 4—5 осіб, які сидять у колі. Ведучий називає тему творчої роботи для кожної групи і дає всім гравцям по альбомному аркушу. Всі учасники починають малювати на задану тему, та через хвилину за сигналом учителя передають свій малюнок сусіду, що сидить праворуч. Той продовжує малювати і знову за сигналом передає далі. Робота вважається завершеною, коли малюнок домалює той, хто його починав. Потім можна колективно добирати назви малюнків.

Звукова пляма

Ведучий пропонує дітям незнайоме слово або звукову нісенітницю (наприклад: *алокши, гуфоркам*). За звукоритмом і сприйняттям учні фантазують про те, що може означати це слово.

Неіснуюча картина

Учитель показує дітям чистий аркуш і каже: «Це чарівна картина. Щоб її побачити, необхідно вміти фантазувати. Картина називається «Весняний день». Той, кому я її дам, розповідає, що на ній зображено. За моїм сигналом він передасть картину іншому гравцю і так далі». Завдання вчителя — визначати оригінальні ідеї, допомагати добирати засоби виразності, заохочувати до творчості.

Чесне слово

Гравець розповідає фантастичну ситуацію, яка нібито трапилася з ним. Наприклад, коли він ішов до школи, його викрали інопланетяни, а потім повернули назад. Коли розповідь закінчено, гравець каже: «Чесне слово!» Інші можуть ставити запитання, подавати факти, які доводять нереальність події. Наприклад: «А ми бачили, як якісь хлопці

переодягались у зелених чоловічків, щоб пожартувати». Гравцю слід доводити правдивість своєї розповіді.

Цип-цап

Учитель: «Уявіть, що ви можете сказати чарівне слово «Цап-цип» і перетворитися на маленьких чоловічків та потрапити до країни Ліліпутії. Але завжди, коли захочете, ви можете знову стати звичайного розміру, сказавши це слово знову. А коли ви промовите чарівне слово «Цип-цап», то потрапите до країни Гуліверії. Тільки не переплутайте слова!» Бажано, щоб у цей час лунала музика, яка допоможе створити необхідну для фантазування атмосферу.

Після того, як діти уявили та відчували себе мешканцями країни Ліліпутії, учитель ставить запитання на кшталт: які переваги маленьких істот, які незручності; що б ти насамперед зробив у країні Ліліпутії; чи є у тебе там друзі; про що ти мрієш; чи хочеш повертатися назад, у звичайний світ?

Після фантазування діти можуть намалювати те, що побачили і відчували, або написати казку.

Точки (робота в парах)

Кожен з дітей у парі має аркуш паперу та олівець. Завдання — поставити олівцем 20 крапок на аркуші й обмінятися з сусідом по парті. Другий етап завдання — намалювати зображення предмета, тварини або людини, з'єднавши лініями ці крапки.

Міні-фантазії

Міні-фантазії — це радісні яскраві картинки в уяві, які можуть дати дітям відчуття щастя, тепла, допоможуть почуватися бадьорими протягом тривалого часу, а також надихають на творчість.

— Уяви, що ти:

- лежиш на зеленому лузі і над тобою прозорим небом пропливають білі пухнасті хмаринки;
- біжиш уранці зі своєю подругою (другом) прекрасним парком;
- йдеш білим піском до моря;
- ясної ночі розглядаєш сяючі зорі на небі;
- гладиш м'яке маленьке кошенятко;
- відкушуєш хрустке соковите смачне яблуко;
- спостерігаєш, як облітає осіннє листя з дерева;
- холодного зимового вечора сидиш біля каміна і дивишся на вогонь;
- пірнаєш з великого круглого каменя у ставок;
- слухаєш по радіо свою улюблену пісню тощо.

Країна Фантазій

Учитель говорить: «Сьогодні ми потрапимо до країни Фантазій. Тут можливе усе. Уявіть, що ви будете робити, якщо

- знайдете чарівну лампу Аладіна;
- отримаєте літак-килим;
- вам на 20 років більше, ніж зараз;
- станете директором школи;
- станете чемпіоном світу з футболу».

Домалюй фігурку

Учитель пропонує розглянути запропоновані фігурки та пофантазувати, як їх можна домалювати, щоб вийшов цікавий малюнок.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

ЗАВДАННЯ З РОЗВИТКУ МИСЛЕННЯ

Завдання з розвитку асоціативного мислення

☞ П. Тичина у вірші «Осінь така мила» називає осінь милою, славною. А що ви хочете додати? (Читанка. 2 кл.)

☞ Поет А. Костецький пише, що Батьківщина — «це ліс осінній», «це рідна мова». А що для вас Батьківщина? (Читанка. 2 кл.)

☞ Діти розповіли, що осіннє небо сумне, тривожне, зажурене. А яким буде ваше слово про небо? (Читанка. 2 кл. В. Сухомлинський «Я хочу сказати своє слово».)

На що схоже?

Ведучий демонструє дітям зображення знайомих предметів, різних за формою, кольором, фізичними властивостями (наприклад, повітряна кулька, морквина, веселка, корона тощо). Завдання гравців — придумати якомога більше варіантів, на що схожий зображений предмет.

Розкрий ланцюжок

Ведучий називає два слова, які стоять далеко одне від одного на смисловій вісі (наприклад, *небо* і *чай*). Гравці мають асоціативним шляхом прийти від першого слова до другого. Вони почергово називають свої варіанти ланцюжків (наприклад: *небо — земля — вода — напій — чай*).

Гірлянда асоціацій

Ведучий пропонує учасникам дві фрази, наприклад: «коли гримить грім» та «футболіст забиває гол». Учні повинні логічно пов'язати ці фрази у коротенькому оповіданні. Наприклад: «Коли гримить грім, то скоро піде дощ. А коли лле дощ, то все у природі росте. У лісі буде багато грибів, і ми з татом поїдемо їх збирати. І звісно, що візьмемо з собою м'яч та пограємо на галявині у футбол. У нашому дворі я — найкращий футболіст, тому заб'ю будь-якому супернику багато голів».

Що до чого подібне?

Грають дві команди. Гравці першої команди домовляються, який предмет будуть порівнювати (наприклад, *метелика*) і почергово називають

вають, на що він схожий: *на квітку, на бант, на вісімку* тощо. Друга команда повинна відгадати, що це за предмет.

Словесне плетиво

Учитель починає ланцюжок: «*листочок до листочка — дерево*». Завдання учнів — продовжити асоціацію: «*дерево до дерева — ліс*».

Ланцюжок асоціації

Ведучий кидає дитині м'яч і називає будь-яке слово (іменник). Гравець повертає м'яч, називаючи ознаку цього об'єкта (прикметник). Ведучий називає інший об'єкт, що має таку саму ознаку, і кидає м'яч іншому гравцю і т. д. Наприклад: *хмарка — біла — вата — м'яка — трава — гладенька* і т. д.

Три чарівні слова (робота в групі)

Групі пропонують три слова, далекі одне від одного за змістом, наприклад *сонце, книга, собака*. За короткий проміжок часу треба придумати якомога більше варіантів оригінальних речень, в яких обов'язково будуть ці слова («У газеті «Сонце» написали статтю про собаку, який умів читати книжки»).

Веселий ерудит (робота в групах)

Гра проводиться за участю команд (2—4), які обирають капітана, добирають назву команди та девіз (учитель може допомогти, якщо виникнуть труднощі). Гра має кілька раундів: історичний, народознавчий, веселий, літературний, музичний тощо (учитель може сам добирати запитання до кожного з раундів). Наприкінці кожного раунду команда вигадує по одному завданню для учасників іншої команди (учитель коригує запитання дітей, допомагає, якщо в цьому є потреба).

Наприклад, раунд веселий:

- Який оселедець не можна з'їсти? (*Козацький.*)
- Яйце вариться в мішечку 3 хвилини. Скільки потрібно хвилин, щоб зварити 6 яєць? (*3 хвилини.*)
- Яка чайка не лігає? (*Козацька.*)
- Яке поле не можна засіяти? (*Магнітне.*)
- Якого каменя немає в морі? (*Сухого.*)

Зайве слово

Діти мають назвати зайве слово та обґрунтувати свій вибір:

- щука, карась, окунь, рак;
- ромашка, конвалія, бузок, волошка;
- гілка, яблуко, квітка, пташка, виноград;
- заєць, олень, кабан, вовк, вівця;
- рись, ведмідь, тигр, кішка, лев;
- молоко, вершки, сир, сметана, сало.

Знайди подібне

Учитель пропонує знайти у природі схожі об'єкти, явища природи. Потім разом з дітьми можна пригадати технічні об'єкти, створюючи які використовували аналогії з живої природи. Наприклад, на яку тваринку або пташку схожий підйомний кран, гелікоптер, потяг, підводний човен тощо.

Тасмниця

Порадившись, діти обирають будь-який предмет з довкілля та обговорюють його характерні особливості, шукають аналогії. Потім повідомляють почергово всі знайдені аналогії та ознаки, не називаючи сам предмет ведучому (дитині), що відгадує задуманий об'єкт. Так, наприклад, до слова *веселка* можна пропонувати такі аналоги та пояснення: «Схоже на віночок, бо різнокольорове; на радість, бо сяє та виграє; на міст та коромисло за формою».

Завдання на смисловий і структурний аналіз тексту

ВИЗНАЧЕННЯ СТРУКТУРИ ТВОРУ

☞ Розкажіть, що за чим відбувається в оповіданні (до роботи за будь-яким текстом).

☞ Виділіть казкові слова і вирази, які зустрічаються у казках і не зустрічаються в оповіданнях.

☞ З якими почуттями пише поет про українську ніч? Які образні вислови він для цього використовує? (Читанка. 2 кл. П. Сиченко «Українська ніч».)

☞ Виділіть початок (зачин) казки братів Грімм «Зачарована красуня». Чи зустрічали ви такий початок раніше? У якій казці? (Читанка. 3 кл.)

☞ Яке випробування випало на долю головної героїні з казки «Для чого людині серце» А. Дімарова? Як випробовувались інші казкові герої, відомі вам? (Читанка. 3 кл.)

☞ Яка кінцівка казки «Закляття золота й вогню»? Що перемогло — добро чи зло? Чи всі казки закінчуються подібно до цієї? (Читанка. 3 кл. «Закляття золота й вогню». За О. Зимою.)

☞ Знайдіть у вірші М. Рильського «Дівчина» образні вислови, порівняння, епітети. Поясніть, для чого поет їх використовує? Поміркуйте, чи використовується така значна кількість образних висловів в оповіданнях і казках? Чому? (Читанка. 3 кл.)

☞ Які казкові повтори ви зустрічали в українській народній казці «Кривенька качечка»? У яких казках ще є повтори дій головного героя? (Читанка. 4 кл.)

ВИЗНАЧЕННЯ ГОЛОВНОГО

☞ Як ви розумієте прислів'я «Зробиш добро — не кайся; вдієш лихо — начувайся»? (Читанка. 2 кл.)

☞ Доберіть заголовок до кожної частини казки і складіть її план. (Читанка. 2 кл. Болгарська народна казка «Виноградар і змія».)

☞ Які слова в останньому діалозі хлопчиків можна назвати найважливішими і чому? (Читанка. 3 кл. В. Сухомлинський «Сергійкова квітка».)

☞ Що вас вразило в оповіданні В.Сухомлинського «Гвинтик»? (Читанка. 3 кл.)

☞ Прочитайте уривок казки від початку до слів «Іде він, іде...». Поміркуйте, без якого речення він буде незрозумілим? (Читанка. 4 кл. Казка «Як Івась шукав синьої квітки».)

☞ Що автор хотів сказати своїм твором? (Читанка. 4 кл. Казка «Як Івась шукав синьої квітки».)

☞ Подумайте, хто такий Новинкар? Як по-іншому можна назвати цей вірш? (Читанка. 4 кл. С. Пушик «Новинкар».)

Головні ознаки

Ведучий називає об'єкт та пропонує вказати ознаки, які він може мати. Наприклад, сонце (*жовте, веселе, сяє, гаряче, лагідне, сумне, золотаве*). Друге завдання полягає в тому, щоб виділити серед названих ознак головні.

Добери заголовок

Учитель читає літературний твір та пропонує учням дібрати якомога більше назв, які відображають його суть. Заголовки можуть бути різними, однак учитель має заохочувати до створення образних, емоційних назв.

Опис предмета

Ведучий загадує назву предмета, тварини, рослини тощо. Щоб її відгадати, діти повинні поставити запитання про об'єкт, на які можна відповісти «Так» або «Ні». Наприклад: «Це тварина? Це предмет? Він є у класі?» тощо. Той, хто відгадає слово, дає узагальнений опис цього об'єкта.

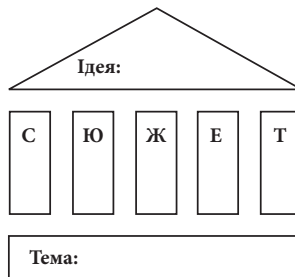
Хто Я?

Ведучий дає одному з гравців на вибір картки із назвами героїв кінофільму, мультфільму, відомих людей (акторів, письменників,

музикантів, співаків тощо). Гравець обирає картку з прізвищем, тобто обирає свою роль. Не дивлячись у картку, він показує її всім іншим. Його мета — здогадатися, хто він. Дізнатися про це він може, ставлячи запитання до інших гравців, на які можна відповісти «Так» чи «Ні». Наприклад: «Я — герой мультфільму? Я — чоловік? Я молодий? Я відомий?» тощо. Якщо гравець відгадає, хто він, то картку тягне інший учасник.

Будинок з колонами

Дітям пропонують «побудувати будинок», тобто визначити тему твору, основну його ідею, сюжетні лінії.

Що спільного?

Учитель називає два предмети. Гравці мають знайти для цих предметів якомога більше спільних ознак. Учитель пропонує порівняти їх спочатку за формою, розміром, кольором, матеріалом, потім за призначенням. Наприклад, *зошит* і *олівець* (зроблені з деревини), *чашка* і *відро* (подібні за функцією).

Ромашка

На пелюстках ромашки, зробленої з паперу, написані слова: *добро*, *зло*, *істина*, *брехня*, *красиво*, *потворно*, *трагічно*, *комічно*. Діти мають почергово відривати пелюстки ромашки і розкривати суть поняття, записаного на них (добро — це прояв ввічливості, співчуття тощо; істина припускає справедливість, чесність, правдивість тощо; красиво — означає акуратно, скромно, великодушно, порядно тощо).

Філософ

Завдання допомагає виявити вміння дітей формулювати визначення моральних понять. На дошці або на плакаті записано кілька визначень етичного поняття (доброта, мир, справедливість тощо). Наприклад:

- Щастя — це бути здоровим.
- Щастя — це успіхи в навчанні.

- Щастя — це хороші друзі.
- Щастя — це мир у сім'ї.
- Щастя — це мир на Землі.
- Щастя — це коли тебе розуміють.
- Щастя — це свобода.
- Щастя — це багато грошей.
- Щастя — це отримання задоволення.
- Щастя — це влада над людьми тощо.

Кожен учень вибирає чотири визначення і мотивує свій вибір.
Учитель здійснює якісний аналіз відповідей дітей.

ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНО-ОЦІННИХ СУДЖЕНЬ

☞ Чому дідусь сказав, що бачить тільки одного сина? (Читанка. 2 кл. В. Осєєва «Сини».)

☞ Чи правильно вчинив руденький хлопчик, віддавши цукерку дівчинці? Чому хорошою людиною бути важко? (Читанка. 2 кл. В. Нестайко «Руденький».)

☞ Чому мишенята спочатку відповідали голосно, а потім тихіше? Чи зрозуміли провину Круть і Верть? Підтвердіть свою думку словами казки. (Читанка. 2 кл. Українська народна казка «Колосок».)

☞ Чому Петрик сказав, що буде нести пальто бабусі? (Читанка. 2 кл. В. Сухомлинський «По волосинці».)

☞ А що би ви відповіли Клаві? Чи була подібна ситуація у вашому житті? (Читанка. 2 кл. О. Буцень «Новий м'яч».)

☞ Доведіть словами тексту, що Василько більше не псує книжок, а дбайливо до них ставиться. (Читанка. 3 кл. О. Вишня «Любіть книгу».)

☞ З ким із хлопців ви хотіли б дружити: з Денисом чи Олегом? Чому? (Читанка. 3 кл. Є. Гуцало «Перебите крило».)

☞ Чи знайомі вам почуття сина з оповідання В. Сухомлинського «Образливе слово»? Чи завжди ви просите вибачення у матері за провину? (Читанка. 4 кл.)

☞ Як ви гадаєте, чому мати, питаючи: «А серце тобі нічого не підказало?» — заплакала? (Читанка. 4 кл. В. Сухомлинський «А серце тобі нічого не підказало?».)

☞ Розглянувши репродукцію картини одного з відомих майстрів живопису, висловіть своє ставлення до художнього твору, обґрунтуйте його.

Кінокритик

Учитель нагадує дітям сюжетну лінію нещодавно переглянутої класом кінострічки. Діти, розподілившись на групи, висловлюють своє

ставлення до фільму, обговорюють цікаві моменти. Наступне завдання — одна з груп розіграє певну сцену із побаченої стрічки. Інша група у цей час виступає у ролі кінокритиків.

Завдання з розвитку творчого мислення

ЗАВДАННЯ НА КОМБІНУВАННЯ

Фантастична тварина

Учитель розповідає, що у казках зустрічаються тварини, яких не існує насправді, але які поєднують у собі особливості кількох тварин (наприклад, Змій Горинич — триголовий змій і птах). Діти мають придумати фантастичну тварину і назвати її, поєднуючи істотні риси відомих тварин (наприклад, слонодил — слон і крокодил; вовжак — вовк і їжак).

Малюнок із геометричних фігур

Учитель дає завдання намалювати малюнок, використовуючи у ньому лише кола, або квадрати, або трикутники тощо.

ЗАВДАННЯ НА АНАЛОГІЮ

Асоціативна аналогія

☞ Підготуйтеся переказати оповідання так, ніби ця подія трапилася з вами. (Читанка. 2 кл. І. Сенченко «Жаль, та не дуже, плакала б, та не хочеться».)

☞ Уявіть, що Зайчик після зустрічі з Вовком зустрів у лісі Ведмедя, який теж не вмів читати. Якою була б їхня розмова? (Читанка. 2 кл. Ю. Ярмиш «Зайчаткова казочка».)

☞ Спробуйте заповнити пропуски у вірші:

Калині кажу: — Тітко Калино!

Горіхові кажу: — Дядьку Горіше!

Нагідці кажу: — Сестро Нагідко!

...

А хризантемі: — Панно!

Г. Кирпа

Алгоритмічна аналогія

☞ Прочитайте оповідання. Чи траплялося подібне у вашому житті? Складіть оповідання, схоже до прочитаного, де головними героями були б ваші друзі і ви. (Читанка. 2 кл. О. Буцень «Новий м'яч».)

☞ Перечитайте «Безкінечну пісеньку». Змініть кожне речення так, щоб вийшов подібний жартівливий віршик. (Читанка. 4 кл.)

☞ Яка головна думка цього твору? Спробуйте скласти подібне оповідання про Майстра і Ремісника, в якому була б така сама ідея. (Читанка. 4 кл. В. Сухомлинський «Ремісник і різець».)

☞ Змініть певні слова в кожному реченні так, щоб вийшов опис весни.

Осінь

Сумне сонце майже не гріє.

Засихає на узліссі пожовкла трава.

Евристична аналогія

☞ З чим образно порівнює П. Сиченко місяць? З чим ще його можна порівняти? (Читанка. 2 кл. П. Сиченко «Українська ніч».)

☞ Поміркуйте, за якими ознаками автор назвав волошку *голубинкою*, дітей — *любенятами*, бабусю — *любусею*. Спробуйте і ви дібрати нові імена для їжачка, метелика, книжки. (Читанка. 3 кл. А. Костецький «Імена».)

☞ Поміркуйте, на що схожі поле влітку, зірка вночі, роса на троянді. Створіть образні порівняння (метафори) для цих об'єктів.

☞ Створіть за аналогією образні вислови: сонце грало; туман ховався; вітер ... (*скавав, сердився*); дерева ... (*сумували, танцювали*); дощик ... (*бігав, бешкетував*).

Впізнай казку

Визначте, з якої казки цей ланцюжок:

• Посадив — виросла — став — тягне — погукав — витягли. («*Ріпка*».)

• Їхав — загубив — лежить — біжить — питає — стали. («*Руквичка*».)

Створіть власний ланцюжок та прочитайте, а всі інші нехай визначать, з якої він казки.

ЗАВДАННЯ НА ПРОГНОЗУВАННЯ

☞ Перегляньте кадри з діафільму, намальовані після казки. До яких частин казки немає малюнків? Що і як ви зобразили б на останніх двох кадрах? Намалюйте один з малюнків удома. (Читанка. 2 кл. Казка «Собаки, коти та миші».)

☞ Перш ніж читати казку, перегляньте чотири малюнки до неї. Спробуйте відтворити весь сюжет казки за малюнками. (Читанка. 2 кл. М. Трублаїні «Про дівчинку Наталочку і сріблясту рибку».)

☞ Подивіться на малюнок до оповідання. Хто із зображених на ньому хлопчиків — Сергійко? Доведіть свою думку. (Читанка. 3 кл. В. Сухомлинський «Сергійкова квітка».)

☞ Що сталося б, якби дерев'яний чоловічок вчинив по-іншому і взяв собі серце злої людини? (Читанка. 3 кл. А. Дімаров «Для чого людині серце».)

☞ Прочитайте першу частину оповідання. Як ви гадаєте, що сталося далі? Дочитайте оповідання до кінця і порівняйте з вашим припущенням (Читанка. 3 кл. Я. Стельмах «Ловись, рибко!»). Уривок з повісті «Найкращий намет».)

☞ Уявіть, що Новинкар живе у наш час. Чим би він займався, які нові відкриття зробив би? (Читанка. 4 кл. С. Пушик «Новинкар».)

☞ На основі тексту спробуйте описати зовнішність Тома Соєра, основні риси його вдачі, характеру. (Читанка. 4 кл. «Чудовий маляр» за М. Твенем.)

☞ Уважно розгляньте репродукцію картини М. Богданова-Бельського «Усна лічба». Дайте відповідь на такі запитання:

- Чи змальовує ця картина сучасні події? Чому ви так вважаєте?
- Які події зображені на картині?
- Як ви гадаєте, де і коли відбуваються події? Доведіть свою думку.
- Хто зображений на передньому плані? Що він робить?
- Що роблять хлопці біля дошки?
- Які події могли б передувати зображеним? Чому ви так думаєте?
- Як розгорталися події після усної лічби? (Читанка. 4 кл.)

Що трапилось?

Ведучий пропонує життєву ситуацію, яка закінчилася непередбачено. Гравці мають дати кілька оригінальних пояснень такому фіналу. Наприклад: «Я запросив гостей на ювілей. Коли вони прийшли, мене не було вдома». Пояснення можуть бути такими: «Гості переплутали дату і прийшли в інший день», «Брала участь у затриманні злочинця».

Домалюй картину

Учитель демонструє картину, частина якої закрыта і невідома дітям. Завдання дітям — уявити зміст закрытої частини. Після виконання завдання слід порівняти намальоване художником і уявлені образи.

Зміна властивостей

Ведучий називає ситуацію, в якій люди, тварини, предмети змінюють свої властивості. Гравцям необхідно передбачити всі можливі наслідки таких перетворень. Наприклад: усі люди стали легкими, як повітряні кульки; будинки стали прозорими; тварини почали розмовляти тощо.

ЗАВДАННЯ НА ВИЯВЛЕННЯ НОВИХ ЗВ'ЯЗКІВ

Знайди зв'язок

Учитель називає пару слів, між якими існує певний взаємозв'язок або співвідношення (наприклад, *море — басейн*). Учні повинні його визначити і обрати із запропонованих відповідей пару слів, між якими існує той самий зв'язок або співвідношення: *річка — труба; річка — душ; річка — вода*.

Добери пару

Учитель називає пару слів, які визначають певне співвідношення (наприклад, *муха — павутиння*). Потім він називає вихідне слово (*риба*) і три варіанти слів (*павук, сом, сітка*), одне з яких може утворити з вихідним словом задане співвідношення (*риба — сітка*).

Робінзон

Учитель пропонує дітям уявити себе на безлюдному острові. Діти міркують, як можна використати у повсякденному побуті предмет. Наприклад, *капелюх* може бути кошиком для збирання грибів, мискою для супу, сіткою для риби, коритом для прання тощо.

Шукай запитання

Учитель називає об'єкт. Завдання гравців — придумати оригінальні запитання про цей об'єкт таким чином, щоб отримати про нього якнайбільше інформації. Наприклад: *літера*. Запитання стосовно функцій: «Для чого потрібна літера?», «Що вміє робити?», «Як ще може використовуватись?», «З яким звуком дружить?». Запитання стосовно ознак: «Якого кольору одяг любить носити?», «На які літери схожа?».

Золоті руки

Ведучий називає певний матеріал (скло, дерево, залізо тощо). Завдання для учнів — придумати якомога більше предметів, звичайних і незвичайних, які можна зробити з цього матеріалу.

Дві калоші

Ведучий поділяє учасників на дві «калоші» — Щастя та Нещастя, і пропонує різні ситуації (потім гравці обов'язково міняються «калошами»). Гравці з «калоші Щастя» мають оцінити ситуацію позитивно, з «калоші Нещастя» — негативно. Наприклад, ситуація — «пішов сильний дощ». *Калоша Нещастя*: можна захворіти; настрій стає поганим; спати хочеться; не можна гуляти на вулиці тощо. *Калоша Щастя*: можна цілий день нікуди не виходити і займатися своїми справами; після дощу буває веселка; під дощем все росте тощо.

ОСНОВНИЙ БЛОК

ЗАВДАННЯ НА ЗАВЕРШЕННЯ ТВОРЧОГО ПРОДУКТУ

- ☞ Складіть текст за його назвою і кінцівкою.
- ☞ Придумайте закінчення тексту. Дайте йому назву.
- ☞ Заповніть пропуски у художньому описі предметів, тварин.
- ☞ Доповніть частину діалогу.
- ☞ Продовжте розмову героїв твору.
- ☞ Домисліть події, які могли б відбуватися з героями казки.
- ☞ Колективно складіть кінцівку до народної казки.
- ☞ Складіть кінцівку до літературної казки.
- ☞ Прочитайте текст В. Чухліба «Струмок». Закінчіть оповідання словами Тарасика. (Українська мова. 3 кл.)
- ☞ Прочитайте вірш «Про що виспівує струмок» та завершіть його власними рядками. (Українська мова. 4 кл.)
- ☞ Домисліть події, які могли б відбуватися з героями твору далі: «Покинуте кошеня» і «Про що думала Марійка?» В. Сухомлинського (2 кл.); «Познайомилися» М. Стельмаха, «Фартух» Е. Огнецвіта, «Фаза-ни» О. Вишні, «Журавлик» Н. Забіли (3 кл.); «Ласочка» Г. Тютюнника, «Перебите крило» Є. Гуцала (4 кл.).
- ☞ Домисліть події, які могли б передувати описаним: «Сини» В. Осеева, «На вулиці» О. Буцень (2 кл.); «Лелечина криниця» В. Скуратівського, «Іванкові колоски» В. Мелещенка (3 кл.); «Пурпурова квітка» В. Сухомлинського, «Нахаба» Я. Стельмаха (4 кл.).
- ☞ Уявіть наслідки, події, явища, які могли б відбуватися в інших умовах чи в іншому часі: «Перший диктант» О. Вишні, «Славетна співачка» І. Драча, «Горбатенька дівчинка» В. Сухомлинського.
- ☞ Введіть у твір нові події та персонажі: «Помічниця» М. Конончука, «Такий самий дріль» К. Пасічника, «Біда навчить» Л. Українки (3—4 кл.).

☞ Придумайте різні варіанти закінчень творів: «Зайчаткова казочка» Ю. Ярмиша (2 кл.); «Мій дідусь» М. Стельмаха, «Дивовижна дружба» О. Копиленка (3 кл.); «Івасиків сон» Г. Різника, «Найважливіше — навчити себе відчувати» В. Сухомлинського (4 кл.).

☞ Додайте власні два рядки до плутанини П. Воронька «Картина». Можна використати такі пари рим: *синичка — лисичка, гусятко — поросятко, живуть — ростуть, стрибає — поливає, копає — насипає* (2 кл.).

☞ Придумайте власні два рядки до «Переплутанки» А. Григорука та підставте у віршик після слів: «...а індики на воді плавають, як лебеді...» (2 кл.).

Створи колискову

Згадайте, чи співали вам на ніч колискову? Зараз у вас є можливість створити власну неповторну пісню. Для цього необхідно вписати у текст замість крапок свої слова (епітети, зменшувально-пестливі слова тощо), які найбільше підходять за змістом. Колискова може бути без рими, але в неї обов'язково треба вкласти часточку серця.

Коліскова

Спи, моє ...,
Спи, моє ...,
Спи, як ...,
Спи, як ... .
Хай тобі насниться ...,
Хай до тебе прийдуть ...,
Виростає великим, як ...,
Сильним і спритним, як ... .
Спи, моє ...,
Спи, моє ... .

Спробуйте дібрати до колискової відповідну мелодію і заспівати.

Продовж діалог

Читаючи оповідання, в якому зустрічається діалог героїв, спробуйте вигадати продовження розмови героїв. Завдання можна виконувати в парі з сусідом по парті. Намагайтеся у діалозі підкреслити риси характеру співрозмовників. Прочитайте діалог за ролями.

☞ Прочитайте початок оповідання В. Сухомлинського «Бабусині зморшки». Спробуйте його завершити.

Бабусині зморшки

У Бабусі лице посічене дрібненькими зморшками. Дивиться Онучка на зморшкувате лице й питає:

- Чого у Вас так багато зморщок?
— Бо я прожила багато, — каже Бабуся.
— Але ж на очах у вас немає зморщок, — мовить Онучка. — Скажіть, будь ласка, чи в усіх людей на очах зморщок немає?
— Ні, не в усіх, — каже Бабуся...

* * *

☞ Прочитайте оповідання В. Сухомлинського «Найрадісніше та найсумніше». Намалуйте, яким ви бачите найрадісніше та найсумніше, а потім придумайте кінцівку оповідання.

Найрадісніше та найсумніше

- Учитель сказав дітям:
— Намалуйте найрадісніше і найсумніше.
Миколка розгорнув зошит і задумався. Згадав золоте літо, ранок на березі ставка, квітуче поле конюшини. Намалював квітку конюшини і над нею бджолу.
— Це і є найрадісніше, — сказав він.
— Чому? — питає учитель.
— Бо сяє сонечко, співає жайворонок і небо синє-синє.
— А що ти намалюєш найсумніше?
Миколка намалював дерево. Жовте листя падає додолу. Голе віття поливає дощик.
— Чому ж це найсумніше? — питає учитель.
— Бо...

* * *

☞ Прочитайте початок казки В. Сухомлинського «Борщ зі скибкою свіжого хліба». Придумайте продовження казки.

Борщ зі скибкою свіжого хліба

- В однієї матері було два сини — Працьовитий і Ледачий.
Одного разу поїхав Працьовитий у поле — землю орати. А Ледачий пішов у садок під грушею лежати...
Мати думає: «Що б його смачне на обід синам зварити?» Зварила борщу зі свіжою капустою, зі сметаною, з кропом і буряками. А до борщу спекла хліба свіжого, пахучого.
Сіла мати біля столу, жде синів. Ось уже й сонце стало на вечірньому прuzі, а Працьовитого немає. Ледачому вже під грушею не лежиться, хочеться їсти, та знає, що обідати мати дає обом разом.
Ось і приїхав Працьовитий. Умився, переодягся, сів за стіл. І Ледачий сів. Насипала мати дві миски борщу, нарізала хліба. Запахло в хаті борщем і свіжим хлібом.

* * *

☞ Прочитайте початок оповідання В. Сухомлинського «Чому плакав Сергійко?». Спробуйте його завершити.

Чому плакав Сергійко?

Три тижні не був у школі Сергійко: хворів. Скучив за товаришами й за вчителькою.

Радісний, збуджений, прийшов хлопчик до школи. Ось і його парта, ось і товариші.

Думалось йому: в очах товаришів побачить радість і привітність. Та їхні очі були спокійні й незворушні...

* * *

☞ Прочитайте початок оповідання В. Сухомлинського «Петрик, собака і кошеня». Спробуйте його завершити.

Петрик, собака і кошеня

Петрик ішов стежкою через сад. Бачить, назустріч біжить чорний кудлатий собака.

Петрик злякався, хотів тікати. Та ось до його ніг притулилося маленьке кошеня. Воно втекло від собаки й ніби просило Петрика: «Захисти мене, хлопчику, від цього страшного звіра».

Стоїть Петрик, дивиться на кошеня, а воно підняло голівку до нього й жалібно нявчить.

* * *

☞ Прочитайте початок оповідання В. Сухомлинського «Чого ж ти вчора не шукав моїх окулярів?». Спробуйте завершити оповідання словами Мишка.

Чого ж ти вчора не шукав моїх окулярів?

Мишко прийшов сьогодні радісний зі школи. Матері не було вдома. Він тоді до бабусі:

— Гляньте, бабусю, на мої оцінки. Вчителька сказала: «Як тільки прийдеш додому, зараз же показуй щоденник...»

Бабуся хотіла подивитися на внукові оцінки, та десь поділися окуляри. Мишко взявся шукати бабусині окуляри. Він і на шафу глянув, і на стіл. А потім аж під ліжку поліз і там їх знайшов. Видно, впали, ніхто й не помітив. Бабуся була здивована — он який старанний онук її сьогодні.

— Чого ж ти вчора не шукав моїх окулярів? Я ж тебе просила... — дорікнула бабуся.

Мишко зніяковів.

* * *

☞ Прочитайте початок казки В. Сухомлинського «Бо я Людина». Завершіть казку словами батька.

Бо я Людина

Вечоріло. Дорогою ішли два подорожні: батько й малий син. Посеред дороги лежав камінь. Батько не помітив його, спотикнувся й забив ногу. Йому заболіло. Крекчучи, він обійшов камінь і, взявши хлопчика за руку, пішов далі.

Другого дня батько з сином ішли тою самою дорогою назад. Батько знов не помітив каменя, знов спотикнувся й забив ногу.

Третього дня батько й син знов ішли тою самою дорогою. До каменя ще було далеко. Батько сказав синові:

— Дивись уважно, сину. Треба обминути камінь.

Ось і те місце, де батько двічі спотикнувся й забив ногу. Вони зменшили ходу, але каменя вже не було. На обочині дороги сидів сивий дід.

— Дідусю, — питає хлопчик, — ви тут не бачили каменя?

— Я прибрав його з дороги.

— Ви теж спотикнулися й забили ногу?

— Ні, я не спіткнувся й не забив ногу.

— Чого ж ви прибравли камінь?

— Бо я людина.

Хлопчик став та й думає.

— Тату, — питає він, — а хіба ви не людина?

ЗАВДАННЯ НА СТВОРЕННЯ ТВОРЧОГО ПРОДУКТУ

☞ Складіть усно казку, в якій фігурували б ці герої (2—3 кл.).

☞ Складіть оповідання повчального змісту, беручи за назву одне з народних прислів'їв (4 кл.).

- Без діла жити — тільки небо коптити.
- Без муки немає науки.
- Ворона за море літала, та вороною повернулася.
- Впав, то цілуй матір сиру землю та ставай на ноги.
- Всі за одного і один за всіх.
- Всяка осика своєму бору шумить.
- Вчися доброму, то й худе на розум не піде.
- Герой ніколи не помре, він вічно в народі живе.
- Де квітка, там і медок.
- Добре сонечко: влітку пече, а взимку не гріє.
- Добро не помре, а зло пропаде.
- Живе слово дорожче за мертву букву.

- За морем тепліше, а у нас світліше.
- Збрешеш — не помреш, та вперед не повірять.
- І вовки ситі, і вівці цілі.
- І сила розуму поступається.
- Кому мир не дорогий, той нам і ворог.
- Корінь навчання гіркий, та плід його солодкий.
- Краса, як сила, мовчазна, а пиха, як слабкість, говірка.
- Краще недоговорити, чим переговорити.
- Маленька справа краща за велике неробство.
- Менше говори та більше роби.
- На одному місці і камінь мохом обростає.
- На рідній стороні і камінчик знайомий.
- На язика мед, та під язиком лід.
- Не всяка знахідка скарб.
- Ніяке погане до добра не доведе.
- Освіта — світло, а безграмотність — темрява.
- Правди не переспориш.
- Правду погубиш і сам з нею пропадеш.
- Розум добре, а два краще.
- Розум за морем не купиш, коли його у хаті немає.
- Своя земля і в жмені мила.
- Слово не горобець: вилетить — не зловиш.
- Сорочка біла, та душа чорненька.
- Споконвіку книга ростить людину.
- Справа майстра боїться.
- Твоїми б вустами та мед пити.
- У багатослівності не без марнослів'я.
- Учи інших — і сам зрозумієш.
- Хліб їж, та правду слухай.
- Гарна дудка, та не грає.
- Хороша квітка, та гострий шипок.
- Хто за правду горою, той справжній герой.
- Поганий той птах, який гніздо своє бруднить.
- Погані вісті не лежать на місці.
- Честь розум народжує, а ганьба й останній відніме.
- Чужим розумом в люди не вийдеш.
- Що посієш, те й збереш. Що збереш, те й змолотиш.
- Язиком не поспішай, а справою не лінуйся.
- Як не мудри, а совісті не перемудруєш.

- Бери лише один урок, але повторюй його тисячу разів.
- Виріс з вола, а все ще теля.
- Добрий будеш — багато рідні набудеш.
- Дурень мало говорить, а як і скаже, то нісенітницю.
- Дурень сам нічого не досягне, а того, хто досяг, ненавидить.
- Дурень, що їде на верблюді, пішохода бродягою називає.
- Дурна жінка змусить чоловіка останнього коня зарізати.
- Дурню весело — зорі лічить.
- З добрим — ріднись, з поганим розійдись.
- З добрим поведешся — сам добрим станеш, з дурним поведешся — сам таким станеш.
- З розумним ватажком не заблукаєш.
- Коштовності — в горах, розум — у молодих головах.
- Красива земля — душі насолода; хороша людина — щастя народу.
- Набувати знань — однаково, що колодязь голкою копати.
- Не грюкай дверима, в які ще доведеться заходити.
- Не набувши знань — не похваляйся, не набувши вміння — не хизуйся.
- Не плюй у колодязь, з якого воду п'єш.
- Не хвались недошитими чобітьми.
- Пес бреше, коли злодія нема й сліду, до дурня розум приходиться після обіду.
- Позичиш у дурня — на людях борг вимагатиме.
- Розумний розповість, що бачив, дурний — що їв і пив.
- Скільки не хвалитиметься ворона — соколом їй не бути, скільки не хвалитиметься осел — жеребцем не стане.
- Того, хто визнає помилку, не карають.
- У кого душа красива, той і зовні гарний.
- Хоч дерево й невисоке, зате яблука на ньому добрі.
- Вовка боятися — в ліс не ходити.
- Хто влітку змії злякався, узимку й через мотузок не переступить.
- Хто сам визнав помилку, вдруге не помилиться.
- ☞ Складіть нове оповідання за поданою назвою (3 кл.).
- ☞ Складіть твір-мініатюру на основі власних спостережень у природі (3 кл.).
- ☞ Складіть твір-опис за картиною (2—3 кл.).
- ☞ Створіть усно оповідання на основі запропонованого сюжету (2—3 кл.).

☞ Створіть усно оповідання на основі узагальнення особистих вражень (2—3 кл.).

☞ Складіть усно твір-мініатюру за опорними словами і словосполученнями (2—3 кл.).

☞ Складіть есе-фантазію за музичним твором композитора (4 кл.).

☞ Перетворіть оповідання на казку, домисливши фантастичні події, які могли б трапитися з героями твору (3—4 кл.).

☞ Складіть казку за допомогою прийому «Салат із казок» (3 кл.).

☞ Доберіть якнайбільше рим до слів «сніжок», «лисичка». Складіть з ними вірш.

☞ Складіть скоромовку за поданими римами (3 кл.).

☞ Складіть загадку про знайомий предмет (3—4 кл.).

☞ Створіть нісенітницю за аналогією до прочитаної.

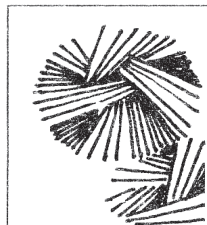
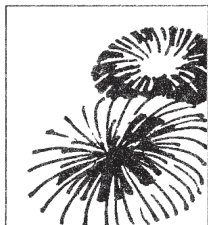
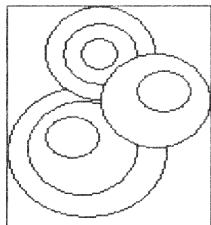
☞ Складіть вірш-малюнок за поданою назвою (4 кл.).

☞ Складіть вірш на запропоновану тематику: про весну, осінь, маму.

☞ Намалюйте свого улюбленого казкового персонажа. Спробуйте створити сценарій міні-мультфільму про нього.

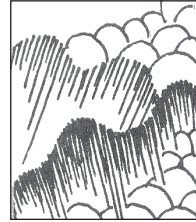
Кульбабки (методика Т. Калініної)

Учитель пропонує намалювати комбінацію концентричних кіл. Частина з них заштрихувати темним кольором, радіальним штрихуванням, посилюючи густину кольору до центру або від центру круга. Частина кругів заповнити світлим кольором штрихуванням «проміння», також змінюючи густину кольору. Наприкінці завдання обов'язково проводяться ігри «На що схоже» (можливі відповіді — парасольки, кульбаби, мати-й-мачуха), «Придумай влучну назву картини». На наступному занятті діти виконують твір-опис «Кульбабки».

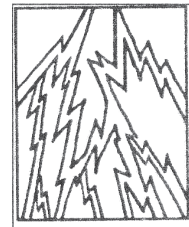
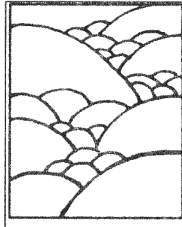
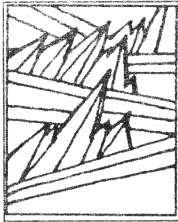

Запах трав (методика Т. Калініної)

Учні заповнюють аркуш почергово смугами двох типів ліній: хвилястою і ламаною, використовуючи різнокольорові олівці. Простір між ними розкреслюють дугами. Використовують два кольори: у смугах — розтяжка одного кольору, півкола штрихують іншим кольором різної густини. Наприкінці уроку — гра «На що схоже?». Можливі варіанти — гори, хмари, туман над полем, піниста річка, квітуча лука і аромат, що пливе над нею. На наступному занятті діти виконують твір-опис на одну із запропонованих тем: «Запах трав», «Ранок у горах», «Духмяне поле квітів».

За аналогією виконуються інші завдання на задану тему: «Казкове містечко», «Крижане королівство», «Загадкова планета» та ін. Під час малювання діти фантазують, наприклад: «Що це за загадкова планета? Які мешканці на ній живуть? Чи є у них правитель? Чим вони займаються?»

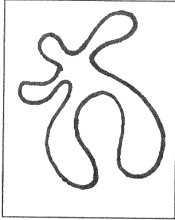
Плямографія

Учитель ознайомлює дітей з технікою «плямографія». Знадобиться фарба (чорна, коричнева), пензлик, папір, трубочка і фломастери. Педагог пояснює етапи виконання роботи:

1. Пензликом поставити велику ляпку на папері певного кольору.
2. Відхилити аркуш від себе, щоб зручніше було дмухати на нього.
3. Набрати в легені повітря і подути через трубочку на пляму, щоб вона розтеклася у різні сторони.
4. Пофантазувати, на що або на кого вона схожа.
5. Коли фарба висохне, обвести контур фломастером, можна розфарбувати іншими кольорами (фарбою чи фломастерами).

Доцільно проводити уроки плямографії на певні теми: «Чоловічки», «Птахи», «Чудернацькі будинки» та ін. Наприкінці роботи доцільно описати отримані малюнки, відзначити оригінальні ідеї, проаналізувати

художні засоби, за допомогою яких досягається емоційна виразність малюнків.

Малювання казкового персонажу

Учитель пропонує дітям пригадати казку «Кіт у чоботях», переказати її і поміркувати, які риси характеру властиві головному герою. Після обговорення діти поетапно малюють героя. Учитель наголошує на тому, що треба намагатися передати риси його характеру у поставі, жестах, міміці, одязі.

☞ Діти слухають вірш «Що таке сонце?», в якому один і той самий об'єкт порівнюється різними людьми по-різному.

Что такое солнце?

- Солнце — монетка, — скупой проворчал.
- Нет, сковородка, — обжора вскричал.
- Нет, каравай, — хлебопек произнес.
- Компас, — сказал убежденно матрос.
- Солнце — звезда, — астороном объявил.
- Доброе сердце, — мечтатель решил.

Учитель запитує: «Яке з порівнянь вам ближче? З чим порівняли б сонце ви? Спробуйте доповнити вірш власними римованими рядками або придумати твір за аналогією про дощ, вітер або небо». Наприклад:

Що таке небо?

- Небо — це море, — сказав капітан.
- Шовкова тканина, — кравець запевняв.
- Квіти блакитні, — сказав квітникар.
- Дивна картина! — промовив маляр.

☞ Вигадайте казку за серією запитань: «Хто це був? Як виглядав? Куди пішов? Кого зустрів? Що йому сказали? Що він відповів? Що йому зробили? Якою була його реакція?»

☞ Продовжте казку: «Жила собі на світі свічка, але не проста, а святкова. Вона з нетерпінням чекала, коли ж почнеться свято. І ось свято почалося...»

☞ Пригадайте відому казку і поміркуйте, якою буде її кінцівка, якщо зміняться деякі події. Наприклад, колобок виявиться зробленим не з тіста, а з жувальної гумки. Розкажіть кінцівку казки «Колобок» на новий лад з того моменту, як головний герой зустрівся з лисичкою. Можна обговорити різні варіанти кінцівок казки у класі, колективно виявити найцікавіші з них.

☞ Складіть розповідь про те, як ви допомагаєте вдома, що вам вдається легко, а що робити складно (4 кл.).

☞ Зробіть аплікацію хатинки з елементами пейзажу. Пофантазуйте, хто в цій хатинці живе. Напишіть про це казку або оповідання (4 кл.).

☞ Виготовте об'ємну листівку «Моя майбутня професія». Напишіть на ній, що вам подобається в обраній професії, чим вона особлива (4 кл.).

☞ Перш ніж виготовити з паперу квітку маку, волошки, лілеї, опишіть її, розкажіть, чим вона приваблива, у чому її краса (4 кл.).

Казковий герой по-новому

Гра може проводитись як у групах, так і індивідуально. Ведучий називає гравцям казкового героя (наприклад, Бабу Ягу). Завдання кожної групи полягає в тому, щоб змінити його за різними параметрами: вік, одяг, характер, спосіб пересування, місце проживання тощо. Потім кожна група вигадує казкову історію, яка трапилась з новим героєм.

Виправдання негативного героя

Учитель пропонує згадати казки, в яких зустрічаються негативні герої. Запитує, чому вони стали злими і жорстокими? Можливо на це є причини? Чи можуть вони змінитися і стати позитивними героями? Діти придумують історію, яка б виправдала негативного казкового героя — Зміючку Оленку, Карабаса Барабаса, Людожера тощо, тобто пояснила б, чому вони стали такими.

Репортаж із майбутнього

Учитель пропонує дітям спробувати уявити і розповісти, якими вони бачать себе у майбутньому: як виглядатимуть, де будуть жити, працювати, як будуть почуватися тощо. Діти складають оповідання «Один день з майбутнього».

Скринька з казками

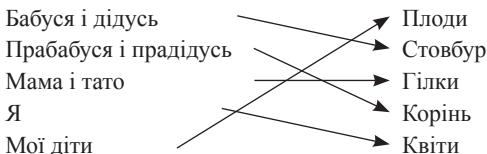
Гра розвиває вміння користуватися заміниками. Грати краще з групою дітей. Треба підготувати коробочку (скриньку) з кольоровими геометричними фігурами і запропонувати дітям разом скласти казку. Той, хто починає, виймає зі скриньки першу фігуру. Слід придумати, хто або що це буде в казці — людина, тварина, предмет тощо. Коли перший учасник складе 2—3 речення про свого героя, другий виймає іншу фігуру, називає, хто або що це таке, і продовжує казку. Потім фігуру виймає наступний гравець і т. д. У підсумку має вийти не дуже довга, але обов'язково закінчена розповідь.

Симетричні малюнки (робота в парах)

Діти отримують зразки малюнків. Вони працюють у парі: один малює ліворуч, другий — праворуч, попередньо домовившись, яким кольором. На зразках, де буде виконуватися робота, дорослий визначає початкову точку і проводить центральну лінію. Діти одночасно ставлять олівці в одну точку і починають працювати в одному ритмі. У результаті мають вийти симетричні малюнки. Потім пари фантазують, що це за малюнок, вигадують коротке оповідання або пропонують різні варіанти назв малюнка.

Сімейне дерево (груповий проект)

Завдання виконується вдома з допомогою батьків. Учні мають скласти та намалювати своє «сімейне дерево» на альбомному аркуші, а на уроці презентувати свій проект, тобто запропонувати розповідь про свою сім'ю.

Усі дерева приклеюють на зворотному боці шпалер, домальовують траву, квіти, пташок і вивішують на стіні класу.

Хто де живе (робота в групах)

На дошці записані дві моделі:

Хто живе?	Де живуть?
Кріт Ведмідь Білка Горобець	Барліг Дупло Гніздо Нірка
Де живуть?	Хто живе?
Барліг Дупло Гніздо Нірка	Кріт Ведмідь Білка Горобець

Клас поділяється на команди та отримує завдання: швидко розселити тварин, придумати загадку про одну з тварин. Перемагає команда, яка креативно та швидше і правильніше впорасться із завданням. Бажано, щоб на дошці були малюнки або фото тварин.

Казкові задачі (робота в парах)

Учитель пропонує дітям придумати задачу, але таку, щоб її захотілося розв'язати іншим дітям. Для цього в умові задачі можуть фігурувати казкові герої, наприклад Буратіно, Мальвіна, Дуремар або Пеппі Довга Панчоха та ін. Можна попрацювати в парах, обмінятися задачами й розв'язати їх.

Мозайка з насіння

Діти викладають зображення предметів із різного виду насіння на пластилінову основу.

Спершу слід відшукати асоціації до кожного з видів насіння: насіння гарбуза — око, ніс, вухо, пелюстка, крило, луска риби тощо; ясена — пелюстка, стебло, хвіст, крило (птаха, літака); кукурудзи — ніс, око, зірка, виноград. За потреби вчитель підказує та ставить запитання, що стимулюють варіативність задумів та їх втілення.

Аплікація із сухого листя

Аплікацію із сухого листя дерев створюють аналогічно: спочатку розглядають кожен листок, шукають аналогії за кольором, формою. Так, наприклад, листя клена — зірка, корона, сонце, хвіст жар-птиці, спідничка; ясена — човен, пелюстка, рибка, тулуб, вухо зайця; дуба — ялинка, балалайка, віник, дерево, крило, хвіст птаха; верби — пір'я, стебло, шия жирафа.

Завдяки розмаїттю форм, барв відтінків сухих листків у аплікації можна відтворити чимало сюжетів: силуети птахів, звірів, фігурки людей, різні споруди тощо.

Можна запропонувати виконати сюжетну аплікацію («На лузі», «Акваріум» та ін.).

Конструювання з об'ємного природного матеріалу

Заготовляючи з дітьми різний природний матеріал (шишки, жолуді, горішки, корінці, мушлі, соломку тощо), доцільно шукати аналогії до кожного з них. Так, наприклад, волосський горіх — яйце, м'яч, корпус супутника, голова людини, птаха, тулуб курчатка; половинка горіха — човен, капелюшок, жук, черепаха; мушля — віяло, тарілка, крило метелика, птаха; картопля — голова, тулуб свині, бегемота, їжака тощо.

Згодом учитель пропонує запитання, підказки, що активізують увагу, пам'ять, уяву. Варто також розглянути зразки готових конструкцій, їх складові.

У ході виготовлення виробів слід спонукати дітей до складання оповідок, казок, де героями є створені персонажі. Корисною є також колективна драматизація творчих сюжетів.

Добра справа

Учитель зачитує прислів'я «Добре діло, як дощ у спеку». Потім роздає картки із зображенням будь-яких об'єктів чи явищ навколишнього світу, наприклад: сонця, води, дерев, будинку, одягу, книги тощо. Кожен має розповісти про те добре, що приносить зображене на картці, не називаючи його. Діти мають відгадати, про що йдеться. Наприклад: вмиває, очищає (*вода*); захищає від негоди, дає притулок (*будинок*) і т. д. Учитель ставить запитання: «А яке добро може приносити людина природі та іншим людям?» Наступний етап гри — діти пишуть творчі міркування на тему «Добре діло, як дощ у спеку», міркуючи про добро, яке приносить людям природа та може принести цьому світу людина.

Квітка доброти

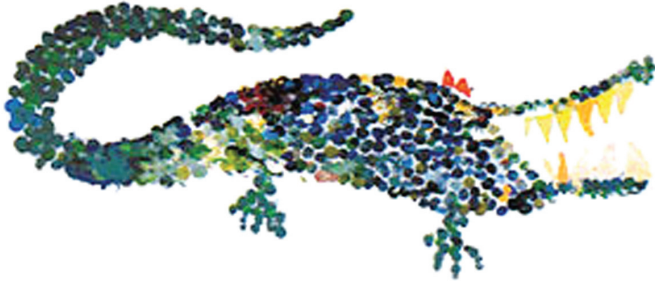
На дошці малюють велику квітку доброти із серединкою у вигляді серця. Діти мають подумати про все гарне, що вони можуть зробити один для одного, щоб усім жилося щасливіше, та записати це на пелюстках. Кожний гарний вчинок, про який повідомляють діти, дарує квітці нову пелюстку. Щоб квітка доброти ожила, протягом дня діти намагаються виконати те, про що вони говорили, та пишуть міні-твір «Квітка доброти».

Малюємо казкових тварин

Це можуть бути доісторичні тварини (динозаври, ящірки), казкові та фантастичні (дракони, змії) і, звичайно ж, добре нам знайомі й улюблені. Це можуть бути мешканці підводного і підземного світів, хижі та твароїдні, домашні й дикі тварини.

Не варто копіювати тварин з картинок і фотографій, важливо знайти характерні особливості кожної: у жирафи — зміїна шия, у бегемота — масивне тіло, у крокодила — страшні зуби тощо. На картині може бути одна тваринка або родина, можуть бути присутні елементи пейзажу (сонце, хмарки, трава, дерева, квіти, гори, море) або архітектура (будинки, зоопарк, цирк). Герої цієї картини можуть усміхатися, носити одяг, гратися іграшками, їсти морозиво і солодощі, кататися на велосипедах або роликах.

Діти працюють кольором без пензлика, лише за допомогою рук — опускають пальці та долоні в різні фарби і наносять мазки чи відбитки на цупкий папір або картон, які можуть бути різних відтінків (пастельних чи яскравих кольорів).

Аліна Грітчина, 5 років. «Крокодил»

Яків Руденко, 8 років. «Бегемот»

Для початку потрібно вибрати зміст і формат майбутньої картини, а потім намітити розміщення фігур. Приблизні розміри формату 40×60 , 35×70 , 50×50 . Зображення тварин необхідно робити великими, щоб потім легше було працювати пальцями. Слід намагатися максимально заповнити площину аркуша, щоб тло було майже непомітним і не створювало враження порожнечі на картині.

Виконавши підготовчий малюнок, діти беруть гуаш (акрилову або темперну). Можна користуватися флуоресцентною, золотою, срібною і бронзовою гуашшю, водоємільсійною фарбою замість білил.

Працюючи у кольорі, дуже важливо відійти від звичних уявлень і стандартного сприйняття, що, наприклад, небо синє, трава зелена, земля чорна. Сірий щур може стати рожевим або фіолетовим, а крокодил чи бегемот — у різнобарвних крапельках води і т. д. Після завершення роботи діти придумують історію про свою казкову тваринку, з якої можна дізнатися, де вона живе, який у неї характер, що вона любить їсти, хто її вороги, а хто — найкращі друзі.

Пальцями малюємо зиму (методика М. Липової)

Учитель пропонує дітям поміркувати, чим їм подобається зима, чим вона особлива.

— Уявіть, що ви підійшли до вікна, яке заморозив мороз. Що вам хочеться зробити і ви це робите? (*Малюєте пальчиком.*) Випав пухнастий сніг, перед вами біле полотно. Що ви починаєте робити? (*Малювати.*) Зверніть увагу — на столах відсутні пензлики. Картину сьогодні будемо малювати пальчиком. Допоміжним матеріалом на уроці будуть: гуашева фарба, палітра, вода, серветка, трубочка.

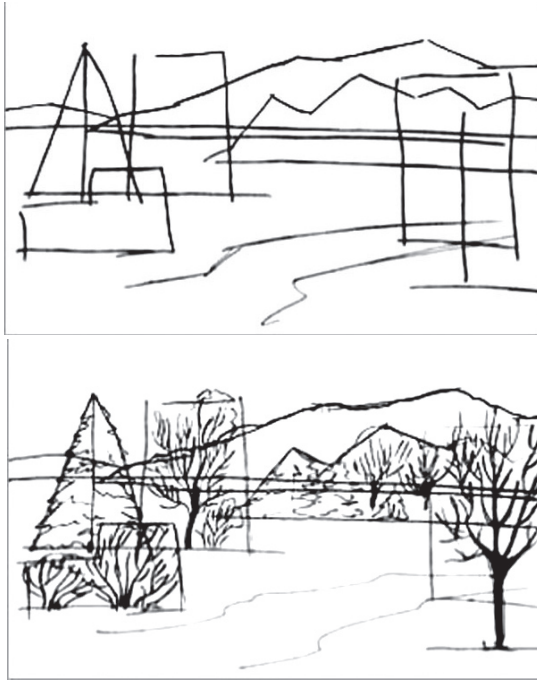
Учитель покадрово демонструє малюнок, дає кілька методичних порад перед початком роботи: починати потрібно з теплого кольору; іноді трапляються неприємності з фарбою, більше набрали фарби — пляма, але її можна роздмухати і отримати дерево, куш; пальчиком слід працювати спочатку над просторовою частиною картини, потім над додатковими об'єктами малюнка (ялинка, дерева, будівлі, стан неба, сніг на дереві).

Наприкінці уроку обов'язково слід обговорити малюнки, колективно придумати назви, визначити особливості кожної творчої роботи.

Пейзаж

Учитель пропонує поглянути у вікно, якщо за вікном красивий краєвид, або демонструє слайди з фотографіями пейзажу. Діти описують побачене, грають в ігри «Помічай незвичайне у звичайних речах», «На які геометричні фігури схожі дерева», «Теплі і холодні кольори». Потім малюють під керівництвом учителя за певною технологією:

- проводять лінію горизонту;
- намічають висоту розташування планів на аркуші;
- намічають простими геометричними фігурами розташування елементів зображення відповідно до форми дерев, кущів тощо;
- опрацьовують елементи зображення.

Учитель акцентує увагу учнів на визначенні просторового розміщення елементів композиції (ліворуч, праворуч, посередині, зверху, знизу) та на пропорційні співвідношення цих елементів між собою (більше, менше, однакові). Вдома учні пишуть невеличкий твір-опис за малюнком, зачитують у класі, обговорюють, визначають цікаві ідеї, образні вислови, оригінальні назви роботи.

Створи свій мультфільм

Усім дітям подобаються мультфільми, які ще називають анімаційними фільмами. Легенди розповідають про те, що єгипетські художники малювали на стінах храму ряд зображень бога, розділених колонами храму. Коли правитель швидко їхав у своїй колісниці повз храм, він бачив швидко зміну послідовних зображень і йому здавалося, що бог ожив і вітає його помахом руки.

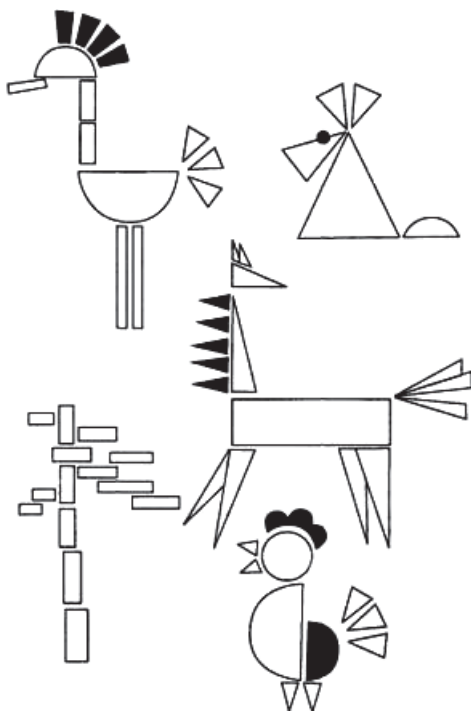
У середині XIX століття з'явився стробоскоп — іграшка, яка забавляла малих і дорослих, — паперовий барабан, що обертався і мав прорізані віконця. Навпроти кожного віконця було зображення, одне із низки послідовних. Коли барабан обертався, зображення швидко змінювалося,

і малюнок ніби оживав. Таке «оживлення» зображення з допомогою швидкої зміни послідовних малюнків називається анімацією.

Але мультфільми можна створювати і самим. Для цього потрібно намалювати в куточку кожної сторінки блокнота маленьку фігурку в послідовних позах руху. Потім пальцем руки відігнути одразу всі сторінки і відпустити їх поступово. Фрагменти швидко промайнуть перед очима і зображення оживе. Пофантазуйте, а потім продумайте, які рухи ви хочете передати у власному мультфільмі? Проявіть творчість і використовуйте не тільки зміну рухів, а й поступову зміну кольорів. Попрацюйте в парах та усно придумайте сценарій до мультфільму (наприклад, невеличкий діалог героїв мультфільму). Розіграйте його у парах.

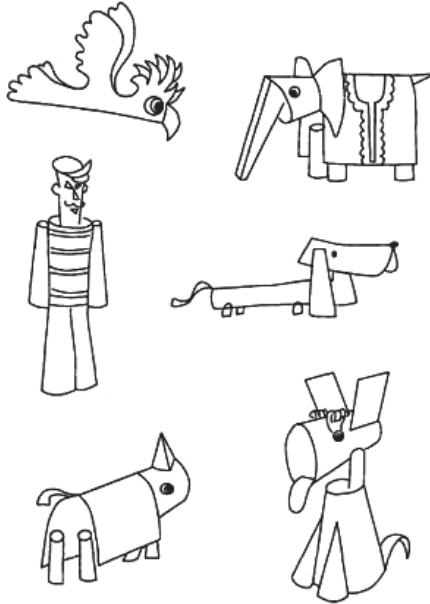
Світ геометричних фігур

Для виконання завдання потрібні різні геометричні фігури, вирізані з цупкого паперу, можна різних кольорів. Діти утворюють з кругів, трикутників, овалів, квадратів зображення орнаментів, будинків, тварин тощо. Потім можна зробити аплікацію, вигадати історію про те, що вийшло.

Паперові конуси

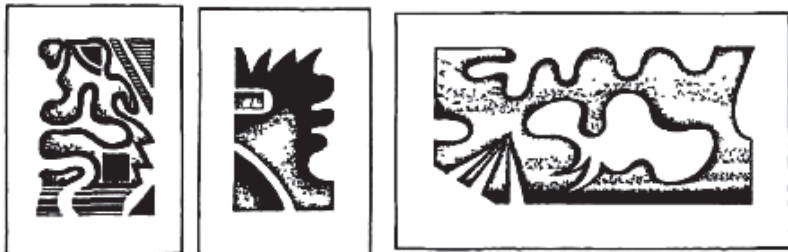
Діти клеять із паперу різні за розміром конуси, циліндри та інші елементи, комбінують елементи і фантазують, на кого з тварин або людей це може бути схоже. Вибравши найцікавіший варіант, склеюють частинки, оформлюють роботу та усно описують свого героя (як його звати, який він на вигляд, який у нього характер, де він живе, з ким дружить, яка історія з ним може трапитися тощо).

Колажі з різних матеріалів

Діти заздалегідь отримують завдання принести з дому яскраві клаптики тканини, старі журнали. На уроці вони вирізають з них різноманітні за формою та розміром фігури, наклеюють їх на аркуш цупкого паперу. Фігури мають бути якомога більше схожі на реальні предмети, об'єкти природи, тварин, людей.

Наприкінці роботи проводиться гра «Асоціації», тобто обговорюються різноманітні асоціації, які виникають від кожної творчої роботи. Учитель акцентує увагу на своєрідності та індивідуальності світосприймання кожної дитини (зображення одне, а асоціації та назви творчої роботи різні).

Трафарети

Учитель готує трафарети різних форм: сердечка, зірочки, хмаринки, машинки, зайчика тощо (учні 3—4-х класів можуть виготовити трафарети самостійно). Спочатку діти продумують композицію малюнка — що і де буде розмішене, потім трафарет прикладається до паперу, змочений водою поролон занурюється у фарбу і ставиться відбиток посередині трафарету. Трафарет знімається— і малюнок готовий.

Макаронні аплікації

Щоб вийшла цікава нестандартна аплікація, потрібно мислити нестандартно і використовувати нетрадиційні матеріали. Наприклад, для створення композиції можна взяти макаронні вироби різноманітної форми (колеса, спіральки, мушлі тощо). Отже, можна створити композицію з макарон, приклеїти та покрити фарбою (дуже гарно виглядає акрилова фарба золотистих, перламутрових відтінків кольорів). Слід придумати оригінальну назву творчої роботи.

Ниточка до ниточки

Можна створити невеличку книжечку з казкою, яку дитина написала сама (див. завдання на створення казок), і самостійно проілюструвати її. Замість малюнків можна зробити оригінальні аплікації, в яких використано, крім стандартного паперу, ще й нитки різної фактури та кольору. У процесі створення композиції можна фантазувати, граючи у гру «На що схоже» (нарізати різнокольорових ниточок і створювати різні комбінації, поки не з'явиться цікаве рішення). Ниточки можна приклеїти, потім фарбами чи олівцями завершити композицію.

Зимові пейзажі

Створювати зимові пейзажі можна технікою з використанням клею та солі. Таку роботу треба виконувати на синьому, голубому або рожевому папері. Спочатку клеєм діти малюють обрій, силуети дерев, доріжки, потім усе це посипається сіллю. Малювати можна також і зубною пастою (краще використовувати вітчизняну — вона швидше висихає).

Олівцем слід зробити легкі контури будинків, дерев, пагорбів, а потім, повільно витискаючи пасту, провести по всіх намічених контурах. Обов'язково варто простежити, щоб робота добре підсохла. Наприкінці роботи діти усно складають оповідання за сюжетом малюнка.

Яєчна мозаїка

Яєчну шкаралупу слід відділити від плівки, вимити, просушити й подрібнити. У кількох склянках треба розвести фарбу і покласти шкаралупу, через деякий час викласти для просушування. На уроці діти виготовляють із цього матеріалу мозаїку. Спочатку вони продумують малюнок, позначають контур олівцем, намащують клеєм та засипають шкаралупою певного кольору. Після завершення роботи придумують назву композиції.

Диво-скріпки

На аркуш білого паперу слід висипати 5—10 скріпок. Дитина обводить їх по контуру, потім забирає скріпки і вигадусь, фантазує, на що це схоже.

ЗАВДАННЯ НА ВДОСКОНАЛЕННЯ ТВОРЧОГО ПРОДУКТУ

- ☞ Замініть невдало вжиті слова у творі учня.
- ☞ Відредагуйте текст (індивідуальна робота на картках).
- ☞ Доповніть твір учня з метою більш глибокого розкриття теми (4 кл.).
  - ☞ Висловіть думку про можливість удосконалення твору учня.
  - ☞ Зробіть творчий переказ оповідання.
  - ☞ Доповніть власними епітетами опис весни (індивідуальна або групова робота).
- ☞ Перекажіть казку і завершіть її відповідним прислів'ям (3—4 кл.).
  - ☞ Як можна вдосконалити вірш учня? Уточніть, доповніть кожний рядок, доберіть відповідні образні вислови.
  - ☞ Попрацюйте в парі з сусідом. Обміняйтеся творами, написаними нещодавно, і прочитайте по чергово один одному. Поміркуйте, що у власному творі вам сподобалось. Про що читати було нецікаво? Чи помітили ви якісь помилки? Вислухайте точку зору сусіда про ваш твір. Спробуйте виправити помилки й удосконалити творчу роботу.
  - ☞ Прочитайте вірш — поетичну картину природи. Розгляньте ілюстрацію до нього. Чи підходить вона до цього твору? Чого бракує цій картині? Можливо, слід щось додати? Яку ілюстрацію до вірша намалювали б ви?
  - ☞ До редакції шкільної газети надійшов лист з розповіддю хлопчика Василька про похід до зоопарку, де йому сподобалися веселі мавпочки. Уявіть себе на місці редактора. Як би ви відредагували текст?

«Там я побачив мавпу. Вона взяла цукерку, а потім пішла і сіла на гілку, розгорнула її. А друга мавпа пішла і стала просити собі ласощів. Ми теж її пригостили. Тоді вона, хитра, пішла до тієї і відібрала ту цукерку. А та мавпа пішла в куточок і образилася. А друга пішла і пожаліла її. І вони обнялися і разом пішли гойдатися».

Післямова. Як дитяча творчість стає життєтворчістю

Художня творчість має величезний розвивальний потенціал, оскільки вона, як і мистецтво, допомагає дитині увійти у єдиний потік світової культури, відчути себе її відповідальним нащадком, зберігачем і творцем, залучитися до вищих та вічних цінностей людства. Особливо цінним у художньо-творчій діяльності є те, що вона виникає в зоні безпосереднього чуттєвого контакту людини з навколишнім світом (М. Бахтін, Л. Виготський, О. Ковальов та ін.), а отже, допомагає пізнати та описати світ, представити його у всій повноті і різноманітності.

Певний рівень художньо-творчого розвитку особистості дає їй можливість краще адаптуватися до нових соціальних умов, протистояти психологічній напруженості, яка значно зросла за останні роки та відбивається на психіці дітей. Слід наголосити, що ранній повноцінний досвід художньої творчості необхідний кожній нормальній людині, що розвивається, незалежно від міри її особистої обдарованості та від подальшої професійної долі.

Художня творчість невід’ємна від духовності, адже духовна людина — це людина творча. Вона не тільки створює вірші, музику, картини — вона створює світ у своєму серці. Це копітка творча праця над собою, і цієї роботи слід вчити, починаючи з дитячих років.

Щоб стати творцем власного життя, навчитися пізнавати навколишній світ, адаптуватися до непростих умов сьогодення, необхідно мати розвинені творчі здібності. Здатність до самостійного творчого життя формується поступово і ґрунтується на розкритті творчого потенціалу дитини, її саморозвитку. З цією метою необхідно створити оптимальні умови для духовно-творчого розвитку дітей ще в початковій школі.

У процесі виконання запропонованих завдань, ігор, релаксацій, тренінгів, сенсорних завдань, завдань-конкурсів, театралізацій, під час розв’язання творчих проблем та ін. діти набувають рис особистості, яка здатна не лише до літературної творчості, а й до творчості у різних видах діяльності. А оскільки творчі способи діяльності універсальні, то дитина переносить їх не тільки у навчальну діяльність, а й у повсякденне життя для вирішення різноманітних проблем.

Таким чином, творча діяльність є не просто цікавою для дітей грою — це навчання жити творчо, змінювати на краще довкілля, здійснювати власну життєтворчість.

Як стверджує один з розробників педагогіки життєтворчості І. Єрмаков, життєтворчість — особлива, вища форма виявлення творчої природи людини, що сприяє самостійному вибору особистістю стратегії життя, розробці життєвих планів і програм, вибору та використанню засобів, необхідних для реалізації індивідуального життєвого проекту. Як відомо, велике починається з малого: якщо ми будемо навчати дитину творчих прийомів, стратегій, способів діяльності, цілеспрямовано стимулювати складові творчих здібностей, то згодом вона перенеситиме набуті творчі вміння у власне життя, буде здатною змінювати на краще свою долю, долю своєї країни та планети.

Запропонована система завдань — лише один із можливих варіантів реалізації педагогіки життєтворчості на базі початкової ланки освіти. Нові методологічні засади мають бути покладені в усю систему шкільної освіти, перебудовувати методи, засоби, форми навчально-виховного процесу, змістити вектор з репродуктивної площини у творчу та сприяти перетворенню школи з майстерні знань у Майстерню Творчості та Духовності.

У результаті такого творчого навчання кожен, незалежно від початкового рівня творчих здібностей, може піднятися на більш високий щабель творчих звершень, а головне — навчитися бути кращим, намагатиметься змінювати на краще себе та навколишній світ.

І знов повторимо відому аксіому: щоб виховати творчу особистість, учитель сам має бути творчою, чутливою, здатною до емпатії людиною. Слід пам'ятати, що розуміти та підтримувати дитину — значно важливіше, ніж повчати і вказувати на помилки. Тільки гуманний креативний вчитель зможе здійснювати повноцінне виховання розумних, духовних та творчих громадян нашої країни.

Література

1. Биричевская Т. Б. Развитие литературного творчества младших школьников // Начальная школа. — 2001. — № 2. — С. 86—89.
2. Вашуленко М. С. Рідна мова. 2 кл. Підручник для 2 кл. / М. С. Вашуленко, М. А. Білецька. — К. : Освіта, 2002. — Ч. I, II.
3. Вашуленко М. С. Рідна мова. 3 кл. Підручник для 3 кл. / М. С. Вашуленко, О. І. Мельничайко. — К. : Освіта, 2003. — Ч. I, II.
4. Венгер Л. А. Педагогика способностей. — М. : Знание, 1973. — 117 с.
5. Вербицька С. М. Розвиток літературно-естетичної творчості молодших школярів. — Х. : Основа, 2004. — 112 с.
6. Волков Б. С. Психология младшего школьника: Учеб. пособ. — М. : Педагогика, 2002. — 128 с.
7. Волобуєва Т. В. Розвиток творчої компетентності школярів. — Х. : Основа, 2005. — 112 с.
8. Волочай В. Г., Вітковська Н. С., Гавадза Н. М. Азбука віршування для початкових класів: Посіб. для вчителів: Вінниця, АІСТ-прес, 1998. — 84 с.
9. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте. — М. : Просвещение, 1967. — 92 с.
10. Гавриш Н. В. Розвиток мовленнєвотворчої діяльності в дошкільному дитинстві: Автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02 / Національний педагогічний ун-т імені М. П. Драгоманова. — К., 2002. — 32 с.
11. Гай А. Літературна творчість молодших школярів // Початкова школа. — 1989. — № 5. — С. 33—36.
12. Гин С. И. Мир фантазии: Метод. пособ. для учителя нач. школы. — М. : Вита-Пресс, 2001. — 128 с.
13. Глоцер В. Дети пишут стихи. — М. : Искусство, 1964. — 213 с.
14. Гончаренко С. Український педагогічний словник. — К. : Либідь, 1997. — 376 с.
15. Грушко О. В. Розвиток творчих здібностей молодших школярів у процесі мовленнєвої діяльності: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09 / Ін-т педагогіки АПН України. — К., 2005. — 20 с.
16. Гуманізація процесу навчання в школі: Навч. посіб. / За ред. С. П. Бондар. — 2-ге вид., доп. — К. : Стілоз, 2001. — 256 с.
17. Державний стандарт початкової загальної освіти // Директор школи. — 2000. — № 47. — С. 3—32.
18. Доровской А. И. Сто советов по развитию одаренности детей. Родителям, воспитателям, учителям. — М. : Российское педагогическое агентство, 1997. — 309 с.
19. Дружинин В. Н. Психодиагностика общих способностей. — М. : Академия, 1996. — 236 с.

20. Друзь З. В. Нестандартні завдання як засіб стимулювання пізнавальних інтересів молодших школярів: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Криворізький державний педагогічний ун-т. — Кривий Ріг, 1997. — 178 л.
21. Єрмаков І. Освіта і життєва компетентність для XXI століття // Завуч. — 2005. — № 19. — С. 13—16.
22. Захарова Н. М. Міжпредметні зв'язки як засіб формування загальнопізнавальних умінь молодших школярів: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09 / Глухівський державний педагогічний ін-т. — К., 2000. — 190 л.
23. Зеленкова Т. В. Функционально-статистический анализ сказок, сочиненных детьми // Вопросы психологии. — 2001. — № 6. — С. 17—26.
24. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Наук.-метод. посіб. — К. : МАУП, 2000. — 309 с.
25. Клепиков О. І., Кучерявий І. Т. Основи творчості особи: Навч. посіб. — К. : Вища школа, 1996. — 295 с.
26. Комаровська О. А. Інтеграція мистецтв у вихованні талантів // Обдарована дитина. — 2005. — № 8. — С. 38—48.
27. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) // Педагогічна газета. — 2002. — № 1 (91) — С. 2—8.
28. Кочерга О. В. Початок життя — становлення творчості : Посіб.для батьків дошкільнят та соціальних педагогів / Під заг. ред. С. Чередниченко. — К. : Кобза, 2003. — 256 с.
29. Красило А. И. Психология обучения художественному творчеству: Учеб. пособ. для психологов и педагогов. — М. : Институт практической психологии, 1998. — 136 с.
30. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні — інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати. / Василь Кремень. — К. : Грамота, — 2005. — 447 с.
31. Кудина Г. Н., Новлянская З. Н. О новом учебно-методическом комплекте по литературному чтению для 1 класса четырехлетней начальной школы // Начальная школа. — 2000. — № 9. — С. 29—31.
32. Кульчицкая Е. И., Литвинова Н. И. Мотивация в структуре творческой деятельности // Измерение готовности к творчеству детей. — К., 1995. — С. 41—46.
33. Левин В. А. Воспитание творчества. — М. : Знание, 1977. — 64 с.
34. Лейтес Н. С. Способности и одаренность в детские годы. — М. : Знание, 1984. — 80 с.
35. Личковах В. Универсализм в эстетике и искусстве: утверждение человеческой целостности // Культура школьника: Науч.-метод. сб. / Под общ. ред. Н. Кузьминой, А. Левченко. — СПб ; Луганск, 1996. — Вып. 5. — С. 35—42.
36. Лобчук О. Складання творів за спостереженням // Початкова школа. — 2005. — № 1. — С. 10—12.
37. Лук А. Н. Психология творчества. — М. : Наука, 1978. — 128 с.
38. Лядис В. Я., Неруге И. П. Психологические основы формирования письменной речи у младших школьников. — М. : Международная педагогическая академия, 1994. — 150 с.
39. Мазур П. И. Мотивы литературно-художественного творчества учащихся // Вопросы психологии. — 1961. — № 4. — С. 125—135.

40. Масол Л. Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах України // Шкільний світ. — 2002. — № 9. — С. 1—16.
41. Масол Л. М. Загальна мистецька освіта: теорія і практика: Монографія / Л. М. Масол. — К. : Промінь, 2006. — 432 с.
42. Матюшкин А. М. Концепция творческой одаренности // Вопросы психологии. — 1989. — № 6. — С. 23—33.
43. Машенко М. М. Музика і живопис на уроках літератури. — 2-ге вид., доп. — К. : Рад. школа, 1971. — 135 с.
44. Мелик-Пашаев А. А. Педагогика искусства и творческие способности. — М. : Знание, 1981. — 96 с.
45. Мелик-Пашаев А. А. Художественная одаренность детей, ее выявление и развитие : Метод. пособ. / А. А. Мелик-Пашаев, З. Н. Новлянская, А. А. Адашкина, Н. Ф. Чубук. — Дубна : Феникс+, 2006. — 112 с.
46. Миропольська Н. С. Мистецтво слова в структурі художньої культури учня: теорія і практика. — К. : Парламентське видавництво, 2002. — 204 с.
47. Михайлова Н. Л. Развитие индивидуальных способностей детей на уроках литературного творчества // Начальная школа. — 1997. — № 5. — С. 48—53.
48. Молдавская Н. Д. Литературное развитие школьников в процессе обучения. — М. : Педагогика, 1976. — 224 с.
49. Моляко В. А. и др. Психология детской одаренности. — К. : «Знание» України, 1995. — 83 с.
50. Моляко В. О. Творчий потенціал людини як психологічна проблема // Обдарована дитина. — 2005. — № 4. — С. 2—9.
51. Мудрак М. А. Вплив нетрадиційних завдань на формування літературно-творчих здібностей старшокласників // Обдарована дитина. — 1998. — № 7. — С. 9—11.
52. Науменко В. О. Про новий навчально-методичний комплект з читання для 2 класу // Початкова школа. — 2003. — № 6. — С. 23—28.
53. Новлянская З. Н. О способностях к литературному творчеству // Психология одарённости детей и подростков / Под ред. Н. С. Лейтеса. — М. : Академия, 1996. — С. 25—279.
54. Овдійчук Л. М. Формування естетичних почуттів старшокласників на основі взаємодії мистецтв у процесі вивчення літератури: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Ін-т педагогіки АПН України. — К., 2005. — 20 с.
55. Омельченко Л. И. Человечное в человеке. Уроки пробуждения. — Днепропетровск: АП ДТК, 2004. — 192 с.
56. Осадченко І. І. Стимулювання творчої активності молодших школярів засобами поетичного слова: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09 / Волинський державний університет імені Лесі Українки. — Луцьк, 2005. — 19 с.
57. Освітні технології: Навч.-метод. посіб. / О. М. Пехота, А. З. Кітченко, О. М. Любарська та ін.; за ред. О. М. Пехоти. — К. : 2004. — 256 с.
58. Ошо. Творчество. Высвобождение внутренних сил. — СПб. : Весь, 2006. — 192 с.
59. Пентилюк М., Нікітіна А., Горюшкіна О. Концепція когнітивної методики навчання української мови // Дивослово. — 2004. — № 8. — С. 65—71.

60. Петровська Т. Любов до рідної мови — через мову поетичну // Освіта України. — 2000. — № 47. — С. 6.
61. Площ М. Я., Грипас Н. Я. Робота над текстом у початкових класах: Посіб. для вчителів. — К. : Рад. школа. — 1986. — 168 с.
62. Психология одаренности детей и подростков / Под ред. Н. С. Лейтеса. — М. : Академия, 1996. — 416 с.
63. Психологічна енциклопедія / Автор-упоряд. О. М. Степанов. — К. : Академвидав, 2006. — 424 с.
64. Развитие литературного творчества младших школьников: Из опыта работы уч.-методиста А. А. Огийчук. — Смела: ЦИУУ, 1991. — 32 с.
65. Родари Джанни. Грамматика фантазии. Сказки по телефону. — Алма-Ата: Мектеп, 1982. — 207 с.
66. Роменець В. А. Психологія творчості: Навч. посіб. — 2-ге вид., доп. — К. : Либідь, 2001. — 288 с.
67. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька: Навч. посіб. — Т. : Навчальна книга — Богдан, 2005. — 360 с.
68. Савенков А. И. Детская одаренность: развитие средствами искусства. — М. : Педагогическое общество России, 1999. — 220 с.
69. Савченко О. Я. Барвистий клубок: Дивись, міркуй, відповідай: Навчання і розваги. — К. : Бліц, 1996. — 176 с.
70. Савченко О. Я. Методичні настанови щодо роботи за новим підручником «Читанка» (2 клас, I частина) // Початкова школа. — 2002. — № 11. — С. 6—11.
71. Савченко О. Я. Методичні настанови щодо роботи за новим підручником «Читанка», 3 клас (Частина перша) // Початкова школа. — 2003. — № 8. — С. 23—30.
72. Савченко О. Я. Новий етап розвитку 4-річної початкової школи // Початкова школа. — 2001. — № 1. — С. 6—10.
73. Савченко О. Я. Розвивай свої здібності: Навч. посіб. для мол. шк. — К. : Освіта, 1995. — 159 с.
74. Савченко О. Я. Сучасний урок у початкових класах — К. : Магістр, 1997. — 256 с.
75. Савченко О. Я. Читанка: Підруч. для 2 кл. — К. : Освіта, 2002. — Ч. I, II.
76. Савченко О. Я. Читанка: Підруч. для 3 кл. — К. : Освіта, 2003. — Ч. I, II.
77. Савченко О. Я. Читанка: Підруч. для 4 кл. — К. : Освіта, 2004. — Ч. I, II.
78. Селевко Г. К. Альтернативные педагогические технологии. — М. : НИИ школьных технологий, 2005. — 224 с.
79. Струс О. О. Розвиток літературних творчих здібностей молодших школярів / Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет. — Кам'янець-Подільський: Абетка-нова, 2002. — 40 с.
80. Сухомлинський В. А. Познание красоты и воспитание чувств // Сладёнин В. А., Чижакова Г. И. Введение в педагогическую аксиологию. — М. : Академия, 2003. — 192 с.
81. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: В 5-ти т. — К. : Рад. школа, 1977. — Т. 5. — 638 с.
82. Сухомлинський В. О. Вічна тополя: Казки. Оповідання. Етюди: Для дітей

молодшого шкільного віку / Упоряд. О. Сухомлинська, заг. ред. Д. Чередниченка. — К. : Генеза, 2003. — 272 с.

83. Тамберг Ю. Г. Развитие творческого мышления ребенка. — СПб. : Речь, 2002. — 176 с.

84. Тименко В. П. Художня праця: Підруч. для 4 кл. загальноосвітніх шкіл. — К. : Промінь, 2004. — 143 с.

85. Троицкая И. С. Литературное образование младших школьников // Начальная школа. — 2000. — № 8. — С. 46—54.

86. Ушинский К. Д. Педагогические сочинения: В 6-ти т. / Сост. С. Ф. Егоров. — М. : Педагогика, 1990. — Т. 6. — 528 с.

87. Франко І. Я. Із секретів поетичної творчості // Зібрання творів. : У 50-ти т. — К. : Наукова думка, 1981. — Т. 31. — С. 45—119.

88. Цимбалюк В. І. Література і учнівська творчість. — К. : Рад. школа, 1985. — 105 с.

89. Чубук Н. Ф. Герой детского литературного творчества: две основные формы воплощения // Мир психологии. — 2001. — № 1. — С. 142—151.

90. Чумарна М. Мислене Поле // Стрітіння: Вибране. — Львів: Аверс, 2000. — С. 133—178.

91. Юрченко З. В. Самостійна художньо-словесна творчість учнів як засіб розвитку літературних здібностей: Дис. ... канд. пед. наук: 10.00.07 / Прикарпатський ун-т ім. В. Стефаника. — Івано-Франківськ, 2001. — 220 л.

92. Явоненко М. В. Розвиток уяви і літературних здібностей молодших школярів // Початкова школа. — 2003. — № 3. — С. 14—17.

93. Ягункова В. П. Индивидуально-психологические особенности школьников, способных к литературному творчеству // Вопросы психологии способностей школьников. — М. : Просвещение, 1964. — С. 136—202.

94. Як допомогти дитині стати творчою особистістю / Упоряд. Л. Шелестова. — К. : Ред. загальнопед. газ., 2003. — 112 с.

Адреси електронних ресурсів

<http://www.ualogs.kiev.ua/text.html?id=1297&category=41>

<http://library.rehab.org.ua/ukrainian/logop/erm>

<http://www.simen.ru/literature/tvorit/>

<http://www.osvita.org.ua/referat/pedagogics/2971/>

<http://ua.textreferat.com/referat-10931-1.html>

<http://www.refine.org.ua/pageid-3571-1.html>

<http://referaty.com.ua/ukr/details/4238/>

<http://www.newacropolis.org.ua/ua/study/conference/?thesis=4159>

<http://communities.iteach.com.ua/blog/1to1/67.html>

<http://xvatit.com/ukrainskaja-literatura/10-jj-ukrainskaja-literatura/1382-rozvitok-tvorchikh-zdibnostejj-uchniv-na-urokakh.html>

<http://studentam.net.ua/content/view/453/100/>

<http://imidg.ucoz.ua/publ/4-1-0-3>

<http://www.newacropolis.org.ua/ua/study/conference/?thesis=4278>

<http://all-pedagog.com.ua/zdibnosti/faktori-rozvitku-tvorchih-zdibnostej-ditini.html>

<http://pinchukfund.org/storage/students/works/2008/371.doc>

Навчальне видання

Бібліотека «Шкільного світу»

Коновальчук Марина Валеріївна

Розвиток творчості молодших школярів

Система літературних завдань

Літературний редактор *С. Негребецька*

Коректор *М. Беднік*

Верстка *Н. Смолки*

Дизайн обкладинки *Л. Карасьової*

На обкладинці — фрагмент картини «Королева творчості»

Віри Жлудько, члена Спілки художників України

Формат 60×84/16.

Умовн. друк. арк. 6,51. Тираж 1500 пр.

Зам.

ТОВ Видавництво «Шкільний світ»

01014, Київ, вул. Тимірязєвська, 2

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 775 від 21.01.2002

Видруковано з готових діапозитивів в ОП «Житомирська облдрукарня»

10014, Житомир, вул. Мала Бердичівська, 17

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ЖТ № 1 від 06.04.2001